

**INSTITUTT
FOR SAMFUNNS-
FORSKNING**

Rapport 2026:5

Unges utdanningsvalg

Valgprosess og påvirkningsfaktorer

Runa Brandal Myklebust, Thora Bjørke Sandberg
og Sara Seehuus

© Institutt for samfunnsforskning 2026
Rapport 2026:5

Institutt for samfunnsforskning

Munthes gate 31
Postboks 3233 Elisenberg
0208 Oslo

ISBN (digital): 978-82-7763-893-5

ISSN (digital): 1891-4314

www.samfunnsforskning.no

Innhold

Forord	5
Sammendrag	6
English summary	7
1. Innledning	9
1.1 Bakgrunn og tidligere forskning	10
1.1.1 Opptak til høyere utdanning	13
1.2 Problemstillinger	14
2. Utvalg og rekruttering	16
3. Opplevelsen av å velge utdanning og begrunnelser for valg ..	18
3.1 Innledning	18
3.2 Metode og analyse	18
3.3 Opplevelse av valg	19
3.3.1 Utdanningsvalg som et avgjørende valg	20
3.3.2 Fremdrift, tidspress og frykten for å havne bakpå	20
3.3.3 Tanker om fremtiden	23
3.3.4 Karakterer og prestasjonspress	25
3.4 Familiens betydning for utdanningsvalget	30
3.5 Når blir oppfatninger om utdanningsvalg formet?	34
3.5.1 Tidlige forestillinger om utdanning og arbeid	34
3.5.2 Ungdomsskolen som orienteringsfase	35
3.5.3 Videregående skole: realisme, fagvalg og beslutningspress	37
3.6 Hvor får unge informasjon fra?	39
3.6.1 Familie, venner, nettverk	39
3.6.2 Skole og rådgivning	40
3.6.3 Digitale informasjonskilder	41
3.7 Motiver og begrunnelser for valg	44
3.7.1 Vurdering av ulike yrker	44
3.7.2 Interesse og trivsel	47
3.7.3inntekt og økonomisk trygghet	48
3.7.4 Meningsfylt arbeid og samfunnsnytte	53
3.7.5 Betydningen av hjemsted og lokalt arbeidsmarked	54
3.8 Oppsummering	59

4 Hva påvirker ungdommers utdanningspreferanser?	
Et surveyeksperiment	62
4.1 Innledning	62
4.2 Data og metode	63
4.2.1 Eksperimentdesign	63
4.2.2 Analytisk tilnærming	65
4.2.3 Deskriptive resultater	66
4.3 Resultater	66
4.3.1 Effekter av vignettdimensjonene	66
4.3.2 Forskjeller etter kjønn og bosted	68
4.4 Oppsummering	70
5 Oppsummering og diskusjon	72
5.1 Opplevelsen av valget	72
5.2 Motivene for valget	74
5.2.1 Vurderinger av yrker	74
5.2.2 Motiver og begrunnelser for valg	75
5.3 Faktorer som påvirker utdanningsvalget	77
5.3.1 Familie	77
5.3.2 Sted	78
5.3.3 Kjønn	79
5.4 Avslutning	80
Litteratur	83
Vedlegg	87
Vedlegg 1: Eksperimentdesign	87
Vedlegg 2: Beskrivelse av random intercept-modellen	87
Vedlegg 3: Flernivåmodeller	88
Vedlegg 4: Spørreskjema	89

Forord

I denne rapporten bruker vi en kombinasjon av kvalitative dybdeintervjuer og et kvantitativt surveyeksperiment for å studere ungdommers opplevelse av det å velge utdanning, hvilke motiver de har for valgene de gjør, og hvordan ulike faktorer som familie, kjønn og sted har betydning for valgene.

Formålet er å få dybdekunnskap om hvordan valgprosessen oppleves, og innsikt i hvilke vurderinger de unge gjør når de skal ta utdanningsvalg. Rapporten er skrevet på oppdrag fra Direktoratet for høyere utdanning og kompetanse (HK-dir).

Sara Seehuus har vært prosjektleder, og har hatt ansvar for den kvantitative delstudien. Runa Brandal Myklebust har hatt ansvaret for den kvalitative delstudien, i samarbeid med Thora Bjørke Sandberg. I tillegg har vi fått god hjelp av Eira Roll-Hansen, Clara Aaskov Benard og Emilie Hansen til transkribering av de kvalitative intervjuene. Jan-Paul Brekke og Liza Reisel har vært kvalitets-sikrere for rapporten.

Vi vil rette en stor takk til både ledelse, rådgivere og lærere ved de deltakende skolene, og ikke minst til elevene som har delt sine opplevelser og tanker om fremtiden med oss. Hadde ikke dere vært villige til å sette av tid, ville vi ikke kunnet skrive rapporten.

Oslo 19. juni 2026,

Sara Seehuus, Runa Brandal Myklebust og Thora Bjørke Sandberg

Sammendrag

Forfatter	Runa Brandal Myklebust, Thora Bjørke Sandberg og Sara Seehuus
Tittel	Unges utdanningsvalg Valgprosess og påvirkningsfaktorer
Sammendrag	I denne rapporten undersøker vi unges opplevelser av å velge utdanning, hvilke motiver de har for valgene de gjør, og hvilken betydning faktorer som familie, kjønn og sted har for valgene. Studien bygger på en kombinasjon av kvalitative dybdeintervjuer og et kvantitativt surveyeksperiment. Utvalget består av 70 elever på studiespesialiserende utdanningsprogram fra tre ulike steder i Norge: Oslo, Midt-Norge og Vestlandet. Kombinasjonen av metoder gir dybdekunnskap både om prosessen unge står i når de skal velge utdanning og karrierevei, og om hvilke faktorer som påvirker utdanningsvalget. Et sentralt funn i den kvalitative studien er at ungdommene opplever utdanningsvalget som svært viktig, med vidtrekkende konsekvenser for hvilke liv de kommer til å leve i fremtiden. En følelse av tidspress, frykt for å «velge feil» og bekymring for å havne på etterskudd preger manges opplevelse av å skulle velge. Mange kjenner på et prestasjonspress om å få gode karakterer. De legger karakterene stor betydning for videre livssjanser, ikke bare fordi det påvirker muligheten for å komme inn på bestemte studier, men også fordi de knytter karakterer til hva slags jobb, inntekt og dermed hvilken fremtid de kan. Interesse og trivsel trekkes frem som det viktigste motivet for utdanningsvalgene, men inntekt og fremtidig økonomisk sikkerhet er også svært sentralt både i det kvalitative og kvantitative materialet. I surveyeksperimentet undersøker vi hvordan ungdommene veier ulike aspekter ved et utdanningsalternativ mot hverandre. Av dimensjonene i eksperimentet har lønn klart størst betydning for ungdommenes utdanningspreferanser. Begrunnelsene for hvorfor inntekt er viktig knytter seg til ønsket om å forsørge en fremtidig familie, bekymringer for at det har blitt dyrere å leve i Norge og et ønske om det de kaller «økonomisk frihet». Sammen tyder funnene i de to delstudiene på at familie, sted og kjønn former handlingshorisontene utdanningsvalg gjøres innenfor på flere måter. Familie – og særlig foreldre – har stor betydning både gjennom forventninger til karakterer og gjennom forming av aspirasjoner. Foreldres økonomi har innvirkning både på skoleresultater, vurderinger av friår og studielån og hva ungdommene anser som viktig i valget av utdanning. Vi ser også at sted former handlingshorisontene gjennom å påvirke både hvor ungdommene kan tenke seg å studere og hvilke yrker og næringer de kjenner til og konkret vurderer. For mange fra Midt-Norge og Vestlandet er spørsmålet om å flytte for å studere – og eventuelt flytte hjem igjen – en viktig del av vurderingen. Til tross for mange likheter i opplevelsene av å velge utdanning, trer også noen kjønnsforskjeller frem. Det er forskjeller mellom gutter og jenter i hvilke utdanninger de ser for seg å velge og hvordan de vurderer ulike yrker, og jenter opplever oftere et forventningspress rundt karakterer. Videre beskrives unge gutter som mer opptatt av inntekt, til tross for at inntekt er et sentralt motiv for både gutter og jenter når de snakker om hva slags utdanning de skal velge.
Emneord	Utdanningsvalg, sted, kjønn, familiebakgrunn.

English summary

Author	Runa Brandal Myklebust, Thora Bjørke Sandberg and Sara Seehuus
Title	Educational Choices Among Young People Influencing Factors and Decision-Making Processes
Summary	In this report, we examine young people's experiences of choosing an education, the motives behind the choices they make, and the significance of factors such as family, gender, and place in shaping those choices. The study is based on a combination of qualitative in-depth interviews and a quantitative survey experiment. The sample consists of 70 students in academic upper secondary education programs from three different regions in Norway: Oslo, Central Norway, and Western Norway. The combination of methods provides in-depth knowledge both about the process young people go through when choosing education and career paths, and about the factors that influence educational choice. A key finding of the qualitative study is that young people experience the choice of education as highly important, with far-reaching consequences for the lives they will live in the future. A sense of time pressure, fear of making the wrong choice, and falling behind shape many of their experiences of choosing post-secondary education. Many feel pressure to perform well academically and to achieve good grades. They attach great importance to grades for their future life chances, not only because grades affect their chances of being admitted to specific fields of study, but also because they associate grades with the kind of job, income, and future they can have. Personal interest and well-being are highlighted as the most important motives for educational choices, but income and future financial security are also prominent in both the qualitative and quantitative material. In the survey experiment, we examine how young people weigh different aspects of a study program against one another. Of the dimensions included in the experiment, salary is by far the most important for young people's educational preferences. The reasons why income matters are linked to the desire to support a future family, concerns that the cost of living in Norway has increased, and a desire for what they call "financial freedom." Taken together, the findings from the two sub-studies suggest that family, place, and gender shape the horizons for action within which educational choices are made in several ways. Family – and especially parents – plays a major role both through expectations regarding grades and through the shaping of aspirations. Parents' financial situation affects school performance, considerations about taking a gap year and student loans, and what young people regard as important when choosing an education. We also find that place shapes horizons for action by influencing both where young people can imagine studying and which occupations and industries they are familiar with and seriously consider. For many of the students from Central and Western Norway, the question of whether to move away to study – and possibly move back home afterward – is an important part of the decision-making process. Despite many similarities in the experiences of choosing an education, some gender differences also emerge. There are differences between boys and girls in the kinds of education they envision choosing and in how they assess different

occupations, and girls more often experience pressure stemming from expectations about grades. Furthermore, young boys are described as being more concerned with income, even though income is a central motive for both boys and girls when they talk about what kind of education they intend to choose.

Index terms Educational choice, place, gender, family background

1. Innledning

Hvordan opplever unge det å skulle velge høyere utdanning? Hva påvirker valgene de tar?

Valget av utdanning er en av de viktigste beslutningene unge mennesker tar. De siste årene har det skjedd flere endringer i søkemønstrene til høyere utdanning. Over tid har det for eksempel vært en nedgang i søkertallene til lærerutdanninger, mens det har vært en vekst i søkertallene til økonomiske og administrative fag. Dimensjoneringen av høyere utdanning i Norge er i stor grad styrt av søkernes etterspørsel (Høst et al., 2019), og det er derfor avgjørende å ha oppdatert kunnskap om hvordan unge mennesker velger veien videre etter videregående opplæring. Dette er særlig viktig i en tid da arbeidsmarkedet står overfor store endringer som følge av den grønne omstillingen, demografiske endringer og utviklingen i teknologi og kunstig intelligens, som endrer samfunnets kompetansebehov. I denne rapporten undersøker vi hvordan unge opplever valgprosessen, hva som motiverer valgene de tar, og hva som påvirker oppfatningene deres om ulike utdanninger og yrker.

Vi kombinerer et kvantitativt surveyeksperiment med en kvalitativ intervjuundersøkelse for å få dybdekunnskap både om hvordan de unge opplever utdanningsvalget, og om hvilke faktorer som påvirker valgene. Vårt utvalg består av gutter og jenter ved videregående skoler i tre ulike fylker i Norge. Dette designet sikrer geografisk variasjon i utvalget, og det gjør at vi kan undersøke forskjeller etter kjønn og sted.

Innledningsvis vil vi presentere bakgrunn, tidligere forskning og problemstillinger. Deretter presenterer vi utvalget og hvordan vi har rekruttert informanter. I kapittel 3 går vi gjennom resultatene fra den kvalitative delen av studien, før vi presenterer funn fra surveyeksperimentet i kapittel 4. I kapittel 5 oppsummerer vi og diskuterer vi funnene på tvers av de to delstudiene i lys av tidligere forskning. Vi har organisert det avsluttende kapittelet etter de tre problemstillingene: Opplevelse av valg, motiver for valg og til slutt: Hvilke faktorer påvirker unges utdanningsvalg? Vi avslutter med en kort oppsummering av rapporten med anbefalinger for videre forskning.

1.1 Bakgrunn og tidligere forskning

Et nøkkelspørsmål i forskningen på utdanningsvalg er i hvor stor grad den enkelte påvirkes av henholdsvis egne interesser og evner eller strukturelle faktorer utenfor egen kontroll. På spørsmål om hvem eller hva som har påvirket hva slags utdanning de ønsker å ta, svarer mange unge «meg selv» (Direktoratet for høyere utdanning og kompetanse [HK-dir], 2023). Likevel viser forskning at utdanningsvalget også påvirkes av familie og jevnaldrende, i tillegg til faktorer som kjønn, sosial bakgrunn, innvandrerbakgrunn og bosted.

Vi skiller vanligvis mellom to hovedforklaringer på utdanningsvalg. Den første er *rasjonell handlingsteori*, som beskriver utdanningsvalg som formålsrasjonelle og nyttemaksimerende: Når individer skal velge utdanning, vurderer de gevinstene og kostnadene – samt muligheten for å lykkes – ved ulike utdanningsalternativer (se for eksempel Breen & Goldthorpe, 1997). Et premiss i denne teorien er at utdanningsvalget først og fremst bør forstås som et fritt valg som ikke påvirkes av kulturelle eller sosiale faktorer. Den andre hovedforklaringen kalles gjerne *kulturteori* (se for eksempel Bourdieu & Passeron, 1990). Denne teorien hevder at sosialisering, samt materielle og kulturelle ressurser som bøker og kunnskap om utdanningssystemet, er avgjørende for hvor godt man lykkes i skolen, og for hva slags utdanning man velger videre (Caspersen & Hovdhaugen, 2014).

Et perspektiv som kombinerer begge disse teoriene, argumenterer for at utdanningsvalg må forstås som beslutninger som foretas innenfor individers *handlingshorisonter* (Hodkinson & Sparkes, 1997). Handlingshorisontene påvirkes av den enkeltes preferanser, men også av de mulighetsstrukturene man står overfor gitt sin sosiale posisjon. Teorien tilsier at ungdom ikke reelt vurderer alle eksisterende alternativer i utdanningssystemet eller i arbeidsmarkedet, men er begrenset av hva de anser som tilgjengelige alternativer. Hva som finnes innenfor handlingshorisonten når de unge gjør sine valg, er avgrenset av faktorer som kjønn, omgangskrets, sosial bakgrunn, etnisitet og bosted, uten at enkeltpersonene nødvendigvis er bevisst på dette (se for eksempel Alexander, 2023; Andersen & Hjortskov, 2022; Kindt, 2017; Seehuus, 2019). Disse faktorene former handlingshorisonten gjennom oppvekstmiljø og sosialisering. Men handlingshorisonten formes også av hvilke muligheter den enkelte har, eller opplever å ha, i utdanningssystemet og i arbeidsmarkedet, altså av de strukturene personen gjør sine valg innenfor. Fordi de fleste høyere utdanninger har karakterbasert opptak, påvirker også skoleprestasjoner hvilke alternativer som er tilgjengelige for den enkelte. Samtidig «gjør ikke alle alltid så godt de kan» fordi den enkeltes ambisjoner også kan påvirke motivasjon og innsats, og dermed karakterer (Helland, 2013, s. 50).

Hvilke valg som blir sett på som tilgjengelige og passende, kan også endres og utvides ved at handlingshorisontene endres, gjennom såkalte *turning points* (Hodkinson & Sparkes, 1997). Forskning på utdanningsvalg viser at erfaring med nye fagfelt, for eksempel i løpet av et «friår» etter videregående skole, kan utvide horisonten og føre til at unge gjør mer kjønnsutradisjonelle valg (Myklebust, 2020; Myklebust et al., 2019). Samtidig vet vi at hvem som tar friår varierer med foreldres sosiale bakgrunn (Hovdhaugen & Salvanes, 2025; Vogt, 2018).

At sosial bakgrunn påvirker både avgjørelsen om å ta høyere utdanning og valg av studieprogram i høyere utdanning er et av de mest etablerte funnene i sosiologisk forskning (Erikson, 2020). På tvers av land – inkludert Norge – viser tidligere studier at studenter fra lavere sosiale lag oftere velger anvendte og praktiske studier, som ingeniør- og lærerutdanninger, mens studenter med høyere sosial bakgrunn oftere velger prestisjefylte profesjonsutdanninger – som juss og medisin – samt humaniora og realfag (Borgen og Reimer, 2025). Forskning har vist at ungdommer med lavt utdannede foreldre er langt mer opptatt av risikoene knyttet til utdanningsvalg sammenlignet med ungdommer fra hjem med mer ressurser, hvilket kan bidra til å forklare hvorfor anvendte og praktiske utdanninger er vanligere blant studenter med lavere sosial bakgrunn (Thomsen, 2023). Sosial bakgrunn kan måles på ulike måter, og en nyere studie basert på norske registerdata har vist at både foreldres utdanning, klasseposisjon og økonomiske ressurser påvirker beslutningen om å ta høyere utdanning, og at økonomiske ressurser har blitt stadig viktigere over tid (Strømme & Wiborg, 2024).

Foreldre og andre viktige voksne (*signifikante andre*) har stor betydning for utdannings- og karrierevalg på flere måter. De fungerer som rollemodeller og kilde til informasjon om ulike utdanninger og yrker, og de kan stille forventninger og involvere seg på måter som påvirker utdanningsvalget (Brooks, 2003; Hegna & Smette, 2017; Strømme & Helland, 2020; Woelfel & Haller, 1971). Det finnes imidlertid begrenset med kvalitativ forskning fra Norge om hvordan unge opplever involvering og forventninger fra foreldre og øvrig familie, og hvilken betydning dette har for valgprosessen (Hegna & Smette, 2017).

Det er også godt dokumentert i forskningslitteraturen at kjønn påvirker valg av utdanning, noe som i sin tur bidrar til kjønnsdeling i arbeidsmarkedet (Charles & Bradley, 2009; Reisel, 2014; Reisel & Seehuus, 2023; Seehuus, 2019). For det første er det kjønnsforskjeller i utdanningsnivå; kvinner tar i større grad høyere utdanning enn menn, som på sin side er overrepresenterte på yrkesfaglige utdanningsprogrammer i videregående skole (Reisel et al., 2019). Dette henger sammen med at de største kvinnedominerte yrkene, som sykepleier, barnehagelærer og sosialarbeider, krever høyere utdanning, mens de største mannsdominerte utdanningene, som rørlegger, tømrer og elektriker, krever

fagbrev fra yrkesfaglig opplæring på videregående nivå (Seehuus & Strømme, 2025). For det andre er det forskjeller i hva slags høyere utdanning menn og kvinner typisk tar. Mens menn for eksempel er overrepresenterte på naturvitenskapelige, teknologiske og matematiske fag, er kvinner overrepresenterte på helsefag og pedagogiske fag (Hadjar & Buchmann, 2016; Reisel et al., 2019). I forskningen på kjønnsdelte utdanningsvalg skilles det ofte mellom to hovedforklaringer på hvorfor kjønn fortsetter å være viktig for hvilke utdanningsvalg unge gjør. Studier har vist at noe av kjønnsdelingen kan forklares av kjønnsforskjeller i interesser og preferanser. Tidligere forskning viser for eksempel at jenter oftere orienterer seg mot arbeid med mennesker, mens gutter oftere orienterer seg mot arbeid med «ting», som teknologi, anleggsarbeid og ingeniørfag, og at dette skillet mellom «mennesker» og «ting» bidrar til å forklare kjønnsforskjeller i utdanningsvalg (Kuhn & Wolter, 2022). En annen hovedforklaring på kjønnsdelte utdanningsvalg handler om normer og stereotypiske oppfatninger om hva menn og kvinner egner seg best til å jobbe med (Charles & Bradley, 2009; van der Vleuten et al., 2016).

Tidligere forskning har pekt på betydningen av å forstå utdanningsvalg i lys av hvor ungdommene bor (se for eksempel Alexander, 2023; Boone & Van Houtte, 2016; Bæck, 2016). Vokser man opp på et lite sted der arbeidsmarkedet er preget av primærnæringer, kan det prege oppfatningene om ens egne muligheter på en annen måte enn om man vokser opp i en større by med et mer variert arbeidsmarked. Studier fra Norge har dokumentert at ungdom fra mindre steder gjør andre utdanningsvalg enn ungdom fra byene, men at by-land forskjellene er mindre tydelige blant ungdommer med foreldre med høyere utdanning enn blant ungdommer med foreldre uten høyere utdanning (Zahl-Thanem & Blekesaune, 2025). Det finnes lite kvalitativ forskning fra Norge på hvordan bosted påvirker vurderingen av ulike utdanningsalternativer, og forskningen om utdanningsvalg har blitt kritisert for å prioritere forskning på ungdommer i byene fremfor ungdommer fra mindre byer og tettsteder (Bæck, 2024; Hegna & Reegård, 2019).

Inntekt har blitt stadig viktigere for unges utdanningsaspirasjoner – det vil si hvilke utdanninger de ønsker å ta – og det er også etablert at inntekt er en viktigere motivasjon for gutter enn for jenter (Busch-Heizmann, 2015; Shu & Marini, 1998). Nyere studier viser imidlertid at preferansen for høy lønn varierer mindre mellom kjønn (Bajka et al., 2025; Seehuus, 2023), og kvinnes inntog i mannsdominerte fagfelt sees i sammenheng med at inntekt har blitt viktigere for kvinners valg av utdanning enn før (Galos & Strauss, 2023). Til tross for at tidligere undersøkelser viser at fremtidig inntekt og jobbsikkerhet er viktig for stadig flere norske ungdommer (HK-dir, 2023; 2025), er det begrenset med forskning på hvor viktige slike arbeidsmarkedsmuligheter er sammenlignet med andre forhold – som innholdet i utdanningen og studiested –, og på *hvorfor* inntekt er viktig.

Kvantitative undersøkelser viser at norske elever benytter seg mer av karriereveiledning og andre karriereutviklingsaktiviteter enn elever i andre OECD-land (Mann & Diaz, 2025), og at de fleste kjenner til og bruker nettstedet Utdanning.no (HK-dir, 2025). Men vi trenger mer kunnskap om hvordan disse tjenestene konkret brukes i prosessen rundt valg av utdanning og karriere, og i hvilken grad de unge opplever å ha nok informasjon om arbeidsmarkedet og jobbmulighetene. Videre trengs det kunnskap om hvilke eventuelle andre ressurser de bruker for å lære om utdanningsmulighetene sine.

I tillegg til forskningen på utdanningsvalg er det relevant å se vår studie i sammenheng med den bredere orienterte ungdomsforskningen. Innenfor denne litteraturen har det pågått en debatt om «generasjon prestasjon» (Madsen, 2018; Petersen & Krogh, 2023). Begrepet karakteriserer en stresset ungdomsgenerasjon som er opptatt av å prestere på mange områder i livet. Noe av dette prestasjonspresset handler om å få gode karakterer, og studier har vist at jenter i større grad opplever slikt press enn gutter (Bakken et al., 2018).

1.1.1 Opptak til høyere utdanning

Opptaksreglene for høyere utdanning utgjør en viktig bakgrunn når unge skal velge utdanning. I Norge må man som hovedregel ha generell studiekompetanse for å bli tatt opp til høyere utdanning. På landsbasis velger litt under 50 prosent av elevene i videregående skole studieforberedende utdanningsprogram, mens litt over halvparten velger yrkesfaglige programmer (HK-dir, 2026). Det er klare forskjeller mellom fylkene når det gjelder elevenes valg av utdanningsprogram. Andelen elever på studieforberedende programmer er klart høyest i Oslo (ca. 70 prosent), mens i de to andre regionene som inngår i denne studiens utvalg, Midt-Norge og Vestlandet, er andelen omtrent 40 prosent. Det har vært en nedgang hvor mange elever som uteksamineres med studiekompetanse (12 prosent nedgang fra 2021 til 2024), noe som i hovedsak skyldes at flere begynner på yrkesfaglige utdanningsprogrammer (Utdanningsdirektoratet, 2026).

I tillegg til kravet om generell studiekompetanse kan Kunnskapsdepartementet fastsette særlige opptakskrav for utdanninger der man trenger spesielle forkunnskaper eller ferdigheter for å gjennomføre utdanningen eller utøve yrket (Pedersen et al., 2025). Slike krav fordeler seg i hovedsak på tre typer: innholdskrav (beståtte fag som er nødvendige for studiet, eksempelvis realfag), nivåkrav (minstekrav til karakterer eller skolepoeng i bestemte fag) og lokale opptaksprøver (vurdering av praktiske ferdigheter eller egnethet, typisk i kunstfag). Om lag 40 prosent av studieprogrammene har ett eller flere slike spesielle krav, mens omtrent 60 prosent kan søkes på med generell studiekompetanse alene. Mange av disse kan imidlertid ha høye krav til karaktersnitt som følge av sterk konkurranse om studieplasser.

Programfagene i videregående opplæring er delt inn i felles programfag – som er obligatoriske for alle elever ved et gitt program – og valgfrie programfag. Fordelingen av valgfrie og felles programfag varierer mellom utdanningsprogrammer. For eksempel er det ingen felles programfag på studiespesialisering der elevene må velge å spesialisere seg i enten realfag eller språk, samfunnsfag og økonomi (Pedersen et al., 2025). Innenfor disse spesialiseringene velger elevene programfag. Dette gjør de et år i forveien. Programfagene for vg2 velges altså i løpet av vg1, og fagene for vg3 velges i løpet av vg2.

Når elevene skal søke seg til høyere utdanning, konkurrerer de om opptak gjennom to kvoter: kvote for førstegangsvitnemål og ordinær kvote. Fra og med 2027 og 2028 vil det bli innført en rekke nye regler for opptak til høyere utdanning (Samordna opptak, 2025). For elevene som er med i denne studien, gjelder følgende endringer:

De vil tidligst kunne søke opptak til studieåret 2026–27. Da vil det fortsatt gis tilleggspoeng etter dagens opptaksforskrift. Det samme gjelder dersom de venter ett år. Dersom de har valgt fag i vg2 eller vg3 som gir tilleggs-poeng etter dagens regler, vil de i opptaket 2026–27 og 2027–28 få tilleggs-poeng etter dagens regler. Dersom de søker opptak til studieåret 2028–29 eller senere, vil de nye reglene om tilleggs-poeng gjelde. (Regjeringen.no, 2025).

1.2 Problemstillinger

I denne rapporten belyser vi tre overordnede problemstillinger.

1. Hvordan opplever unge det å gjøre utdannings- og karrierevalg?

Her er vi opptatt av hvordan de unge opplever å ta utdanningsvalg, og hvordan valget blir til. Vi undersøker når oppfatninger blir formet, hvordan planer og vurderinger henger sammen med karakterer og hvordan bekymringer for fremtiden kan spille inn. Vi undersøker også vurderinger rundt friår og hvilke informasjonskilder de unge benytter seg av. Denne problemstillingen belyser vi ved hjelp av kvalitative intervjuer.

2. Hvilke motiver ligger til grunn for utdanningsvalgene?

Her undersøker vi de unges vurderinger av ulike yrker, hva de opplever som viktig for hva de velger, hvilke motiver de har, og hvordan de veier ulike aspekter ved et utdanningsalternativ mot hverandre. Slike aspekter kan være lokale arbeidsmuligheter, lønn og utdanningssted. Denne problemstillingen belyser vi ved hjelp av intervjuer og et surveyeksperiment.

3. Hvilke faktorer påvirker unges utdanningsvalg?

Her undersøker vi hvilke faktorer som kan sies å ha betydning for utdanningsvalgene, og hvilke muligheter og begrensninger som legger rammer for ungdommenes planer. Dette undersøker vi ved hjelp av intervjuer og surveyeksperimentet.

Den første problemstillingen blir besvart i kapittel 3, mens den andre blir besvart i kapittel 2 og 3. Den tredje problemstillingen blir besvart i kapittel 5, der vi også oppsummerer og diskuterer funnene fra de andre kapitlene.

Intervjuene gir oss dybdekunnskap om ungdommenes opplevelser og vurderinger. Resultatene fra surveyeksperimentet gjør det mulig for oss å si noe konkret om effekten ulike dimensjoner som lønn, jobbsikkerhet og studiested har på utdanningspreferanser – altså hvor viktige de er relativt til hverandre. Kombinasjonen av studiene gir oppdatert kunnskap både om prosessen unge står i når de skal velge utdanning og karrierevei, og om hvilke faktorer som påvirker utdanningsvalget.

2. Utvalg og rekruttering

Utvalget av informanter består av elever ved vg3 i videregående skole i tre strategisk valgte norske kommuner, henholdsvis på Vestlandet, i Midt-Norge og i Oslo. Vi valgte disse kommunene fordi de representerer ulike arbeidsmarked og har ulikt tilbud av høyere utdanning. Det samme utvalget ble brukt i det kvantitative surveyeksperimentet og i intervjustudien. Siden vi i denne rapporten studerer unges valg av høyere utdanning, består utvalget av vg3-elever ved utdanningsprogrammet studiespesialisering.

Den ene skolen ligger i Oslo, som er Norges største by, og som kjennetegnes av et stort og variert tilbud av høyere utdanning. Arbeidsmarkedet er Norges største og mest mangfoldige, og hovedtyngden i sysselsettingen er i tjenesteyting, offentlig administrasjon, helse- og sosialtjenester, varehandel og service-næringer.

Den andre skolen ligger i en mindre by i Midt-Norge. Det finnes noen muligheter for høyere utdanning lokalt, og det er relativt kort avstand til en større by med et stort utdanningstilbud. Arbeidsmarkedet er preget av offentlig forvaltning, undervisning, handel, landbruk og industri.

Den tredje skolen ligger i et tettsted på Vestlandet. Her er det ingen institusjoner som tilbyr høyere utdanning, men det er relativt kort avstand til byer og tettsteder som tilbyr noe høyere utdanning. Det lokale arbeidsmarkedet er preget av maritime bransjer og industri, prosess- og verkstedindustri, tjenesteytende næringer og helse- og omsorgstjenester.

Den geografiske variasjonen tjener to formål: For det første gir den spredning i utvalget. Materialet vi analyserer, og konklusjonene vi trekker, vil derfor være basert på et bredere grunnlag enn om vi kun hadde hatt informanter fra ett sted. For det andre gir den oss mulighet til å undersøke i hvilken grad informantenes hjemsted kan sies å påvirke hvordan de vurderer utdanningsretninger og yrker.

Vi kontaktet de tre videregående skolene via e-post, og skolene bistod med å rekruttere elever etter disse utvalgskriteriene:

- a. både gutter og jenter
- b. en variasjon i etnisk bakgrunn som samsvarer omtrentlig med elevsammensetningen på skolen
- c. en variasjon i karakternivå blant elevene

Datainnsamlingen ble gjort i november 2025. Utvalget består av totalt 70 elever som besvarte surveyeksperimentet, og 69 som deltok i intervjuundersøkelsen. Fordelingen per kommune og kjønn er beskrevet i tabell 1.

Tabell 1. Utvalget

	Antall
Kjønn	
Jente	38
Gutt	32
Region	
Oslo	24
Midt-Norge	21
Vestlandet	25
Foreldres utdanning	
Ikke høyere utdanning	20
Én forelder m/utdanning fra universitet eller høyskole	26
To foreldre m/utdanning fra universitet eller høyskole	24
Innvandringsbakgrunn	
Norskfødt med en/to norske foreldre	50
Norskfødt med to utenlandsfødte foreldre	9
Utenlandsfødt	11
Totalt	70

Datainnsamlingen foregikk på et rom vi fikk låne på hver skole. Først gjennomførte elevene surveyeksperimentet, og deretter intervjuet vi dem. Til sammen brukte vi mellom 45 og 70 minutter per informant. Metode og analyse for de to studiene er beskrevet i de følgende kapitlene.

3. Opplevelsen av å velge utdanning og begrunnelser for valg

3.1 Innledning

Hvordan opplever unge å velge utdanning? Og hva mener de er viktig når de skal ta slike valg? I dette kapitlet bruker vi kvalitative intervjuer til å utforske hvordan de unge opplever å ta valg, hvordan de vurderer ulike utdanninger og yrker, og hvordan de begrunner planene de har.

Etter en beskrivelse av metode og analytisk tilnærming presenterer vi datamaterialet gjennom fem underkapitler. Vi tar for oss hvordan de opplever valget, hvilken betydning familien har, når oppfatningene blir formet, hvor de får informasjon, og hvilke motiver og begrunnelser som ligger bak valget ungdommene gjør. Der vi har funnet tydelige forskjeller som handler om kjønn, sted og betydningen av foreldres sosiale bakgrunn blir dette trukket frem underveis.

Vi avslutter kapitlet med en oppsummering av hovedfunn.

3.2 Metode og analyse

Vi benyttet individuelle dybdeintervjuer, som er velegnet til å få tak i enkeltpersoners oppfatninger og vurderinger. Intervjuene tok mellom 30 minutter og en time. Under intervjuene tok vi utgangspunkt i en semi-strukturert intervjuguide med åpent formulerte spørsmål. Intervjuene startet med at vi ba informantene om å beskrive hvordan og med hvem de har vokst opp. Vi benyttet teknikker fra livshistorieintervju (Mason, 2002) for å få innsikt i betydningen av den geografiske og sosiale konteksten de unge tar valgene sine i.

Deretter ba vi dem beskrive valget av videregående skole og utdanningsprogram, og hvordan skolehverdagen deres er. Så spurte vi dem om hvilke tanker de har hatt om ulike utdanninger og yrker i oppveksten, hva slags planer de har etter videregående skole, og hvorfor de vurderer som de gjør. Til slutt ba vi informantene om å vurdere konkrete yrker, slik som lærer, psykolog, sykepleier og aksjemegler, og å reflektere høyt over vurderingene sine. Å undersøke hvordan de verdsetter ulike utdanningsretninger og yrker, hvilke evalueringskriterier de benytter og hvordan de trekker grenser mellom yrker og personer er et analytisk verktøy for å undersøke tatt for gitte koblinger mellom kompetanse,

klasse og kjønn (Lamont & Thévenot, 2000). Dette har gitt oss innsikt i hvilke faktorer som kan virke begrensende og muliggjørende for utdanningsvalgene deres.

Intervjuene ble transkribert av tre vitenskapelige assistenter ved hjelp av et KI-assistert transkriberingsverktøy. Deretter analyserte forskerne datamaterialet ved å kategorisere intervjutranskripsjonene i koder ved bruk av analyseprogrammet NVivo. Vi brukte en kombinasjon av empirisk og teoretisk inspirerte koder, blant annet disse: betydning av familie, vurdering av yrker, sted, karakterer, informasjonskanaler, barrierer og fremtidstanker.

I analysearbeidet har vi sett etter forskjeller mellom gutter og jenter og på hvilken måte stedet de bor kan sies å virke inn på vurderingene deres. Der vi har funnet kjønnsforskjeller av betydning er dette kommentert underveis i teksten. Når det gjelder sted er det vanskelig å si med et så lite utvalg om det er stedet eller andre faktorer som påvirker de forskjeller vi finner. Vi trekker frem geografiske forskjeller der det er stor variasjon mellom skolene. Utover det har vi brukt sted som komparativ dimensjon på den måten at vi undersøke hvordan stedlige dimensjoner kommer til uttrykk i oppfatningene og vurderingene deres. Slike stedlige dimensjoner var for eksempel skildringer av lokalt arbeidsmarked og utdanningstilbud, hvilke jobber foreldre og familie har og hva de ser på som «vanlig» der de bor.

I gjennomgangen av datamaterialet så vi at noen oppfatninger ble knyttet til ungdommenes opplevelser av foreldres økonomiske utfordringer. Siden de fleste også beskrev foreldres yrke og utdanning, har vi mulighet til å påpeke forskjeller i oppfatninger som kan henge sammen med sosial klasse. I disse tilfellene er dette trukket frem underveis i kapitlet.

Hvilke måter foreldre, kjønn og sted har betydning i ungdommenes opplevelser, oppfatninger og vurderinger på tvers av våre to delstudier blir oppsummert i siste kapittel.

Sitatene blir presentert anonymisert, men vi oppgir kjønn og regionen informanten tilhører. I noen få tilfeller har vi anonymisert sitater ytterligere ved å fjerne region.

3.3 Opplevelse av valg

Vi skal først se på hvordan de unge opplever det å skulle gjøre utdanningsvalg. Dette temaet har vi undersøkt bredt. Vi har bedt informantene beskrive hvordan de har tenkt rundt yrker og utdanning siden de var barn, hvordan skolehverdagen deres er nå, hvilke planer de har, og hvilke tanker de har om fremtiden sin.

3.3.1 Utdanningsvalg som et avgjørende valg

Informantene er nesten halvveis i siste året på videregående når intervjuene gjøres, og mange sier at utdanningsvalg har blitt noe som opptar dem stadig mer. De beskriver at det har skjedd et skifte i løpet av videregående. Selv om flere har hatt tanker og meninger om høyere utdanning lenge, som vi skal se senere i rapporten, er det mange som sier at valget om høyere utdanning har blitt noe som opptar dem i stor grad først nå på vg3. De tenker mye på det selv, og temaet preger samtaler med venner og familie. Uansett om de har bestemt seg for hva de skal gjøre etter videregående, beskriver informantene det som stressende at fristen nærmer seg. De sier at det føles som et veldig stort og viktig valg som har konsekvenser for resten av livet:

Man bruker mye tid på det. Man kan bli ... tenke, tenke, tenke. Og da kan man bli helt gal. (Oslo, informant 17, gutt)

Videregående er snart ferdig, det går ganske fort. [...] Da tenker jeg litt sånn, hva skal jeg gjøre? Litt sånn, jeg har ikke en plan, jeg vet ikke. [...] Jeg synes det er litt skummelt å ikke vite hva jeg vil gjøre. For at hvis vennene dine har en plan, og ikke du, da blir jeg litt sånn ... Jeg blir innesperra, på en måte, føler jeg. Jeg veit ikke helt hva jeg skal gjøre. (Vestlandet, informant 8, jente)

Disse informantene opplever det å konstant veie ulike alternativer opp mot hverandre som slitsomt og klaustrofobisk. Mange snakker også om at de er redd for å «velge feil», som disse jentene:

Det er litt skummelt. Jeg føler at det er nå det begynner å bli seriøst. De andre årene var jeg sånn ... Go with the flow, på en måte. Men nå skal jeg ta et valg som avgjør hva jeg skal jobbe med for resten av livet. Eller mest sannsynlig. Jeg mener at det er et veldig stort valg. Og jeg stresser veldig mye med å ikke ta et feil valg. (Oslo, informant 15, jente)

Ja, det er jo litt det valget, velg det som gjøre deg lykkelig. Men hva gjør man egentlig ... Hva gjør at du blir lykkelig? Det føler jeg er psykologisk umulig å vite før man vet det, skulle jeg til å si. (Vestlandet, informant 21, jente)

Bekymringen for å velge feil løftes frem av flere informanter. Denne bekymringen handler om en opplevelse mange hadde av å ville velge en utdanning og et yrke som de skal ha og trives i «resten av livet». Men den henger også sammen med en følelse av at de har dårlig tid, som vi skal i det følgende kapitlet.

3.3.2 Fremdrift, tidspress og frykten for å havne bakpå

Informantenes beretninger om hvordan det kjennes å stå overfor utdanningsvalg, viser at de har en sterk forventning til fremdriften i eget liv med tanke på både utdanning, jobb og familie. Denne informanten føler at hun har liten tid. Hun vil

bli ferdig med utdanningen forttest mulig for å komme seg ut i arbeid og begynne å tjene penger:

Jeg føler jeg har lite tid. Jeg har lyst til å bli ferdig med det kjappest mulig, og så begynne å tjene penger og ... [...] Jeg gleder meg til å bli ferdig å studere, og så tjene de første pengene og bare ha den friheten. (Vestlandet, informant 17, jente)

En annen kvinnelig informant snakket om «tidsfrist» og å «kaste bort tid». Hun beskriver det hun mener er konsekvensen av å starte på feil utdanning slik:

Jeg tenker man har brukt penger på en utdanning man egentlig ikke vil ha. Man har sikkert kasta bort tid, føler man kanskje. Man føler seg litt på etterskudd i forhold til alle andre som begynner å jobbe og tjene seg godt med penger. Hvis man vil starte familie eller noe sånt, vil man gjerne ha utdanningen ferdig før man starter på alt det. Så man føler vel kanskje litt, da, at tidsfristen begynner å gå ut, da. (Vestlandet, informant 21, jente)

Her beskriver hun både en økonomisk bekymring over å «bruke penger på en utdanning» som er feil, og en frykt for å være på etterskudd i livet. Forestillingen om fremdrift handler altså ikke bare om å komme i gang med og fullføre en utdanning, men også om andre ting de vil oppnå i livet, som å få barn. Denne informanten sier at hun er redd for å velge feil studieretning fordi hun da frykter at hun kommer senere i gang med å starte familie:

Intervjuer: Men kan du ombestemme deg, tenker du?

Informant: Det er det, da. Det er det jeg vil at jeg ikke skal gjøre, da. Men jeg skal prøve å liksom velge et rett valg som jeg ikke kommer til å angre på. Som ... ja, jeg føler er rett.

Intervjuer: Er det tiden du tenker på, da, at tiden går?

Informant: Ja, egentlig. Egentlig litt tid. Jeg vil jo også starte familie, på en måte, så snart som mulig. Flere og flere blir nå gift uti 30–40-årene. Og jeg vil egentlig ikke det. Jeg vil være mer gift i 20–30-åra mine. På en måte litt yngre, da. Men det handler jo også om å finne noen å gifte seg med. (Vestlandet, informant 5, jente)

Opplevelsen av tidspress kom også til uttrykk på andre måter, for eksempel når vi snakket med informantene om å ha et friår eller å begynne på en utdanning med en gang. Argumenter for og imot friår var noe informantene fortalte at preger samtaler de har med både venner og foreldre på det tidspunktet intervjuene ble gjort. Her omtaler vi det å bruke et år på å jobbe, være i militæret eller gå på folkehøyskole som friår, selv om militæret skiller seg fra de to andre ved at det ikke nødvendigvis er frivillig.

Det er ingen store kjønnsforskjeller i hvem som planlegger å ta friår, men skolen i Midt-Norge skiller seg ut når det gjelder planer om dette. Det er flere ved

denne skolen som planlegger å ha et friår, enn på de andre skolene. For flertallet handler det om et år i militæret. En kvinnelig informant reflekterer slik:

Informant: Det er mange som skal i militæret. Det er mange som vil det. Enten i militæret eller friår, nesten ingen som vil studere. Jeg tror jeg vet om en som har lyst til å studere med en gang. Og det er bare fordi hun vet hva hun vil, liksom. Men det er ikke så mange som vil, nei.

Intervjuer: Hva er grunnen til det, da?

Informant: Slitsomt, da. Tidlig. Når ingen andre gjør det, så er det liksom ingen grunn til at du skal gjøre det, heller. Man vil jo ha litt fri. Og så er det litt kjipt å på en måte være den yngste på studiet ditt òg, for det er egentlig ikke så mange lenger, føler jeg, som begynner å studere rett etter videregående. Da blir du den yngste. Og det er jo litt kjipt. (Midt-Norge, informant 14, jente)

Ved de to andre skolene planlegger de fleste derimot å begynne rett på studiene. Noen velger bort friår fordi de er redde for at et friår vil gjøre dem late, det vil si at de mister arbeidsrutinene og fokuset de har hatt på skolearbeidet de siste årene:

Jeg har lyst på friår, men hvis jeg kjenner meg selv riktig, så kommer jeg ikke til å klare å komme tilbake til skolen etter det friåret. Det er derfor jeg er redd for å ta friår. (Oslo, informant 15, jente)

Andre opplever at foreldrene er negative til at de skal ta et friår, og at det handler om at det er *bortkastet tid*.

Ja. Jeg husker faktisk under en middag en gang, så spurte mamma om jeg skulle ta friår. Da droppet pappa bestikken sitt rett ned og bare, «Hva mener du? Det er det dumme jeg har hørt». (Oslo, informant 1, jente)

Mange som er stressa over om de skal ta friår eller ikke. Noen har foreldre som er imot friår [...] Mange mener at det er bortkasta å ta folkehøyskole, i alle fall. [...] Folk russer vel, da, litt. Det er jo alltid denne her indre klokka om å være rask og være i forkant av andre, tenker jeg, da. Kjenner litt selv på det at jeg skulle egentlig bare tatt utdanning med en gang. Men mitt problem er at jeg ikke veit hva jeg skal ta utdanning i. Så da kan jeg likeså greit ta et folkehøyskoleår, da. Hvor jeg kan utforske meg selv på andre områder i mellomtida, da. (Vestlandet, informant 18, jente)

Det siste sitatet ovenfor beskriver en oppfatning om at de unge må «være raske» og «i forkant av andre». De mener de ville tapt tid og penger ved å ta friår. I stedet ønsker de å komme i gang med utdanningen, slik at de raskt kan komme ut i arbeid, få inntekt og kjøpe leilighet, som denne gutten ved skolen i Oslo også snakker om:

Jeg føler at jeg personlig prioriterer mer tid enn penger. Så jo tidligere jeg kommer ut i arbeid, til bedre er det for meg. Føler jeg, da. [...] Jeg føler liksom at man da sitter igjen med å tjene og få egenkapital tidlig, få lei-

lighet tidlig ... Jeg føler de tingene er viktigere enn å sitte og ... For eksempel folkehøyskole. Folk prioriterer folkehøyskole. For eksempel en person jeg så i stad. Folkehøyskole, det er ikke en ting jeg vil prioritere [i] ett år av livet mitt. Jeg vil heller jobbe, tjene penger i stedet. [...] Så grunnen til at jeg bare vil gå ut i utdanning med en gang, er jo på grunn av tid. (Oslo, informant 19, gutt)

Noen informanter snakker om at endring i poenggrenser påvirker om de skal ha friår eller ikke. De har hørt at deres kull kan miste realfagspoeng dersom de ikke begynner rett på studier:

Ja, jeg må vel studere. Fordi foreldrene mine er ikke så enige om friår og sånne ting. Ikke at jeg bryr meg om det, men jeg sier til dem: «Jeg er enig». Og de skal jo endre veldig mye etter at vi starter, og til 2028-kullet skal starte. De skulle fjerne noen sånne poeng. [...] Jeg vet ikke om det betyr at karaktersnittet går ned eller oppover. Det er jeg også veldig usikker på, fordi ingen har egentlig snakket om det. (Oslo, informant 11, jente)

Vi ser at ungdommene opplever utdanningsvalget som svært viktig og med vidtrekkende konsekvenser for hva slags liv de kommer til å ha i fremtiden. Opplevelsen av dårlig tid er fremtredende både gjennom bekymringene for å velge feil og i vurderingene rundt friår. I det følgende kapittelet skal vi se hvilke tanker informantene har om fremtiden, og hvordan dette kan spille inn i vurderingene de gjør.

3.3.3 Tanker om fremtiden

Når våre informanter ser for seg fremtiden sin, tenker de både på jobb, på bosted og på familie. For noen er disse framtidstankene også med i beregningen når de planlegger studieløpet sitt. Vi har allerede beskrevet hvordan frykten for å «velge feil», behovet for fremdrift og det opplevde tidspresset også handler om å stifte familie. De aller fleste, både blant gutter og blant jenter, sier at de ønsker seg barn når de blir eldre:

Intervjuer: Er det noe du gleder deg til, da?

Informant: Å få barn. Ja. Det gleder jeg meg veldig til. [...] Jeg tror det vil gi mening i livet, da. Det vil gi et formål. [...] Jeg gleder meg til å være far, også. (Vestlandet, informant 13, gutt)

Nei, kanskje få meg en ordentlig jobb, da. Det er kanskje det viktigste. Få meg en skikkelig ordentlig jobb, og kanskje få barn. Det er kanskje det jeg gleder meg mest til. Ta litt ansvar og følge kidsa til barnehagen og sånne ting. (Oslo, informant 10, jente)

I framtida? En familie. Tanken på å ha en unge som spiller fotball med meg. Det føler jeg er ganske bra. Jobben er ikke noe jeg tenker ... Det er framtida. Men jeg tenker mer familie. Det er jo det som ... Hvis jeg feiler

studiene, så har jeg fortsatt planen med familien. Det er ikke studiene som får meg til å tenke framover. (Midt-Norge, informant 10, gutt)

I tillegg til forventningene om å få barn er det særlig to tendenser i informantenes fremtidstanker som har betydning for hvordan de vurderer utdannings- og yrkesvalg: De tenker på egne jobbmuligheter og økonomi, og de bekymrer seg for kunstig intelligens (KI). Det er ingen store kjønnsforskjeller eller geografiske forskjeller i hvem som bekymrer seg for hva. De to kategoriene gjelder både gutter og jenter på alle de tre skolene.

Bekymring for jobbmuligheter handler om at de er redde for at de ikke får den utdanningen eller jobben de ser for seg, og ble mye nevnt som eksempel på hva som kunne «gå galt» i livet. En jente beskriver at hun blir urolig når hun tenker på fremtiden, hun er redd for at det skal bli vanskelig å få jobb, og at hun skal ende opp med en butikkjobb:

Det er egentlig det mest, liksom ... jeg er redd for med fremtida. Og at alt går ad undas. At det ikke blir noe utdanning, eller ... Det er noe jeg livredd for. Jeg vil at det skal være utdanning, og at jeg har en fast og stabil jobb. Jeg håper jeg ikke liksom plages med å finne jobb eller at jeg havner på Rema 1000, da, på en måte. (Midt-Norge, informant 17, jente)

Denne bekymringen henger også sammen med en tanke om de skal ha en jobb for «resten av livet», som vi så i forrige kapittel. En gutt sier at han bekymrer seg for å for å ha en jobb han ikke trives med, men også at han skal være «avgrenset av pengene» i fremtiden:

Hvis jeg bare ikke får det til lenger, på en måte, så må jeg velge noe jeg ikke kommer til å ha lyst til å jobbe med. Så må jeg jobbe med det for resten av livet. Så det jeg mest bekymrer meg for, er å våkne hver dag og tenke at jeg ikke har lyst til å jobbe med den jobben ... og jeg må gå på jobb og, ja ... og så se ... hele tiden måtte på en måte bli avgrenset av pengene, også. (Vestlandet, informant 7, gutt)

Som dette sitatet viser, henger bekymringer om jobbmuligheter tett sammen med frykt for å få dårlig økonomi. Flere snakker om at de er redde for å få utfordringer med økonomien, som denne informanten:

Intervjuer: Er det noe som bekymrer deg med fremtida?

Informant: Jeg er jo litt redd for å ha økonomiske problem. Jeg har lyst til at jeg kan ... Hvis jeg har lyst til å gå på matbutikken og kunne kjøpe meg det jeg vil, liksom, ikke alltid tenke på budsjett og sånt. Og så vil jo jeg kunne ... reise litt innimellom, da. Og ikke bare tenke sånn ... «Dette kan jeg bare unne meg én gang annethvert år», liksom. (Vestlandet, informant 20, jente)

Informantene forteller at de bekymrer seg for dyrtid, for renter som går opp, for boligmarkedet og for høyere matvarepriser. Mange knytter det også spesifikt til

ønsket om å få familie og forsørge egne barn. Bekymringen for økonomi, og dermed viktigheten av å tjene godt, kommer vi tilbake til under kapittelet om inntekt som motivasjon for valg.

Den andre kategorien av bekymringer handler om en frykt for at KI skal endre arbeidslivet. Noen av informantene er opptatt av at KI bør tas med i vurderingen når de velger utdanning og yrke, som vi ser eksempler på i disse sitatene:

Kanskje det med design og sånt ... men det igjen ... går liksom under det at det kan bli tatt av AI og sånt. Det nevnte pappa også. [...] Det er litt skummelt med det med AI og sånt, at man lener seg mer mot det. Så da må man kanskje velge noe som ikke kan bli tatt over av det. (Oslo, informant 20, gutt)

Jeg er veldig nysgjerrig på å se hvilke jobber KI vil ta over, og hva som blir å være ledig for oss. Så jeg er litt bekymra, litt spent på den utviklinga. Egentlig syns jeg at vi er i en veldig ... en verden i veldig rask endring, så ... Det stresser meg litt. [...] At jeg ikke har noen som helst peiling på hvordan ting ser ut om ti år. Men det har man jo for så vidt aldri hatt. Men den risikoen for at ting skal endre seg, ser veldig høy ut i dag, da. (Midt-Norge, informant 12, gutt)

Og så er det det med jobbmarkedet ... Jeg er egentlig litt bekymra med alt med AI og hvordan roboter utvikler seg litt. [...] Ja, blant annet, med at det tar over jobber og bare hvordan verden egentlig blir generelt. Med at det skal ha så mye innvirkning i livet vårt. Jeg tror egentlig bare det er det jeg tenker mest på, bekymringa framover [i] tida. (Midt-Norge, informant 8, gutt)

Sitatene viser at informantene er usikre på hvordan fremtiden vil se ut med hensyn til hvilke yrker som er utsatt for automatisering, og hvilke jobber som KI vil «ta over». Men mer generelt viser sitatene også at informantene bekymrer seg for en verden i rask endring og for hvordan disse teknologiske endringene vil gripe inn i livet deres.

3.3.4 Karakterer og prestasjonspress

Når ungdommene snakket om utdanningsvalg, knyttet de dette ofte tett opp til karakterer og de mulighetene og begrensningene karaktersnittet gir. Mange av informantene beskriver at skolemiljøet deres er preget av et press om å prestere godt på skolen og få gode karakterer. En av dem sier det sånn når han beskriver hvordan medelevene snakker om karakterene sine:

De sier med en gang: «Jeg må få høy [karakter] fordi jeg vil inn på dette studiet» og «Jeg har funnet ut at det studiet trenger dette snittet», og «Hvis jeg ikke får denne karakteren i det faget, så ødelegger det muligheten min til å komme [inn] på det studiet eller faktisk sikre meg den utdanningen». Så det er ... Det er sånn det snakkes om. Eller for eksempel hvis man gjør

[det] dårlig i en vurdering, så sier man: «Nei, jeg er kjørt», liksom. «Jeg kommer meg ikke inn på det studiet.» (Oslo, informant 2, gutt)

Selv om noen av informantene våre beskriver seg selv som avslappet når det gjelder karakterer, beskriver de fleste at de kjenner et press for å få gode karakterer. De beskriver at dette presset har blitt mer intenst på vg3, og at skolen har blitt mer alvorlig dette siste året. For denne informanten handler det både om å komme inn på det rette studiet og om å komme inn i Oslo, der hun bor:

Jeg syns tredjeklasse ... idet første skoledag starta, så følte jeg [at] jeg var litt langt bak allerede, kan du si, at, ok, nå må man ta det seriøst, fra første time. Begynne å rekke opp hånda, begynne å vise seg selv, da, for disse karakterene har alt å si med tanke på videre utdanning, ikke sant. Så, om du får plass i Oslo, også, spesielt for meg, er veldig viktig. Med tanke på at man vil nå det, da. Man vil ha høye karakterer. Man vil få seksere, få femmere. (Oslo, informant 1, jente)

Stresset rundt karakterer handler ofte om å komme inn på spesifikke studier, men ungdommene beskrev betydningen av karakterer som mer vidtrekkende enn det. De snakket om karaktersnittet som avgjørende for ikke bare hvilken utdanning de kommer inn på og dermed hvilken jobb de får, men også hvordan gode karakterer gir dem muligheten til å få det *livet* de ønsker seg. En gutt forteller her om sine bekymringer for fremtiden og om at det å ikke få gode nok karakterer kan føre til at «alt går skeis».

Informant: Ja, altså ... Jeg er litt bekymra for at det skal gå helt skeis. At jeg ender opp alene med en jobb jeg ikke liker, og ... [...] Så jeg er jo litt bekymra for at det skal gå helt gærent. Men prøver å ikke tenke på det, for da blir jeg ... da blir jeg litt stressa, faktisk. Så jeg prøver å ikke tenke på det, og bare tenke at jeg må bare ha fokus og gjøre mitt beste, og så håpe at det går ... at det går bra.

Intervjuer: Men hva er det som skal til for at det går skeis da? Hvordan skjer det?

Informant: Jeg veit ... hvis jeg får mye dårligere karakterer enn jeg tenker ... kommer ikke inn der jeg vil, og ... ja, at det bare blir styr, da. At det liksom ikke går helt som planlagt. (Midt-Norge, informant 13, jente)

Vi ser også at noen informanter knytter konsekvensene av karaktersnittet til hva inntekten deres blir, og dermed om hvilke muligheter de får til å forsørge familien sin:

Jeg vet at lærerne sier at karakterene ikke definerer deg. Men det er disse karakterene man går videre med i livet. De definerer hvor du ender opp. Som er derfor man føler på litt ekstra press om at man må gjøre det bra for å få det bedre. Skjønner du? Spesielt nå. Jeg tenker også fordi økonomien har begynt å stige. Da må jeg sikre meg en jobb som gir bra lønn, sånn at jeg kan forsørge for meg selv og en fremtidig familie og sånt. Så det er

i hvert fall sånn karakterpress, jeg må få bra karakterer for å sikre meg en bra utdanning. (Oslo, informant 3, jente)

Jeg er opplært til, hvis ikke du får gode karakterer, så ender det opp med å ... [Det] blir litt sånn stress økonomisk, [må] tenke litt økonomisk hver dag. Mens jeg vil ikke ha den tanken at barna mine kan ikke få de tingene, fordi de ikke har økonomisk mulighet til det. Ikke at jeg skal kjøpe dem et helt hus, da, men at jeg kan ikke ta dem med ut på en lørdagskveld fordi budsjettet er ikke der. Jeg vil ikke ha den tanken. Og jeg ser jo også mine egne familiemedlemmer som har liksom ikke den tanken, å se hvor godt de lever, ikke sant. Jeg vil jo ha mulighet til å leve sånn, jeg også. (Oslo, informant 19, gutt)

Disse informantene, som har vokst opp med foreldre med relativt lavtlønte yrker, beskriver en oppfatning om at karakterene på videregående får store konsekvenser for mulighetene i livet ved å knytte det til fremtidig inntekt. Hvordan bekymringene for økonomi kan henge sammen med egne erfaringer med foreldre med dårlig råd er et funn vi kommer tilbake til også senere i rapporten.

Vi har også informanter som kjenner på et sterkt press om å prestere, ikke nødvendigvis fordi karakterene er knyttet til å komme inn på et studieprogram, men fordi de generelt har høye forventninger til egne prestasjoner. Av de informantene som beskriver at de kjenner på et sterkt forventningspress om å få gode karakterer, er det et flertall av jenter. Flere av elevene omtaler også denne kjønnsforskjellen, og snakker om at jentene både er mer ambisiøse og stresser mer enn guttene.

Ja, det er egentlig for det meste jentene, legger jeg merke til. De bryr seg ganske mye. Ikke for å skille dem ut, på en måte, men de har mye mer forventninger for seg selv enn det guttene har. (Oslo, informant 14, jente)

Jeg tenker jo kanskje at jentene er litt mer sånn at de vet hva de vil, da. At de har en plan, på en måte. Det er jo ikke sikkert at det stemmer bestandig, men at det virker som om at flere har en plan, da. Og så at de er mer motivert på skolen generelt. (Midt-Norge, informant 19, gutt)

Noen av de vi har intervjuet, kjenner på et karakterpress fra foreldrene sine og sier at de opplever eksplisitte eller implisitte forventninger hjemmefra om å prestere bra på skolen. Denne informanten mener at foreldre stresser med karakterer fordi de ønsker at barna deres skal gjøre det bra og ha mange valgmuligheter:

Intervjuer: Det er jo en del i media og aviser om at ungdom nå føler mye press på karakterer. Og at det er mye stress på videregående. Er det noe du kjenner deg igjen i?

Informant: Ikke personlig. Men jeg vet at foreldrene mine stresser litt. De syns jeg burde stresse mer om det. Og så tror jeg flere andre kan stresse med det, men jeg tror det mest baserer seg på foreldrene. [...] De ønsker at

barna skal ha gode valgmuligheter. Og da vet de at da må du ha gode karakterer. Så da vil de at barna sine skal gjøre det bra. (Oslo, informant 13, gutt)

Det er likevel stor variasjon i hvor eksplisitt disse forventningene blir kommunisert. Der noen forteller at foreldrene stiller tydelige og konkrete krav til karakterene de mener ungdommen burde få, beskriver andre dette som en mer subtil forventning.

At karakterene er viktig for ungdommene, ser vi også igjen i hvor mange av informantene som tar opp igjen fag fra vg1 og vg2. Særlig i Oslo og Midt-Norge er det mange som forteller at de tar opp igjen fag, og noen forteller at de selv eller andre tar opp igjen og forbedrer karakteren i alle fag fra vg1 og vg2. Det er likevel tydelig at det ikke er like lett for alle å ta opp igjen fagene som privatist, fordi dette koster penger. Flere forteller at de ikke vil spørre foreldrene sine om penger til å ta opp igjen fag:

Intervjuer: Spurte du dem om de kunne betale, eller bare betalte du selv?

Informant: Nei, jeg bare betalte selv. Jeg var egentlig litt redd for at de skulle vite at jeg fikk fire. Ikke at jeg har hørt en forventning på karakterene mine, men jeg var ... Jeg vet ikke. De har sånne forhåpninger til meg at jeg skal få fem og seksere. Og så, når jeg begynte å få fire i videregående, fordi jeg hadde ikke gjort det [...] Så da måtte jeg bare ta opp faget. (Oslo, informant 23, jente)

De som ikke vil spørre foreldrene, og ikke har penger selv, mener at å ta opp igjen fag er et privilegium for dem som har råd til det.

Intervjuer: Men jeg skjønnte at det er ganske vanlig å ta opp fag underveis på videregående her?

Informant: For de som har penger. [...] De tar opp fag fordi de trenger det. Og det koster en god del. De har økonomi. (Oslo, informant 11, gutt)

Vi ser at foreldrenes økonomi kan prege skoleresultatene direkte, ved at det er forskjeller i om foreldrene har økonomi til å betale for å ta opp fagene og dermed forbedre karakterer.

Foreldrene viser seg også å ha betydning for karakterer på andre måter. Noen har foreldre som involverer seg i skolearbeidet og hjelper til med lekser og forberedelser til prøver, mens andre har foreldre som ikke har tid og/eller forutsetninger for å bidra like mye. Dette kan skape forskjeller i hvor godt de unge presterer, som også flere av ungdommene også bemerker selv:

Intervjuer: Når de tingene var vanskelige [på skolen], spurte du da noen om hjelp, eller?

Informant: Altså, mamma og pappa var ikke så mye vits i å spørre om hjelp. For de har aldri holdt på med sånne fag. Så de kan jo ikke noe mye om det. (Midt-Norge, informant 13, jente)

Informant: Ja, det er en i klassen min som er svært sterk på slike fag, og når en hel klasse som sitter for eksempel i matte med han har strøket, så er han den eneste som har gjort det bra. Og så gjorde han ganske bra i naturfag i første. Jeg hatet naturfag, jeg greide ikke. Spurte han litt om det, og faren hans er naturfagslærer. Godt utdanna, de pleier å snakke om det på middagsbordet, og de elsker å diskutere. Og informere hverandre om sånne ting. Jeg syns ... Det er veldig bra for ham. Veldig annerledes.

Intervjuer: Ja, dere diskuterer ikke sånne ting rundt middagsbordet?

Informant: Vi spiser ikke sammen engang på middagsbordet. Det bare er der. (Oslo, informant 11, jente)

Beskrivelsen av forskjellen denne jenta observerer mellom foreldrene til en klassekamerat, som er «godt utdanna», og sine egne foreldre, som ikke har høyere utdanning, er beskrivende for en opplevelse av ulik tilgang på bistand fra foreldre i skolearbeidet som noen av ungdommene kjente på.

Flere av informantene forteller om søsken som har fått gode karakterer, som de måler seg opp mot.

I starten da jeg begynte på videregående, da var det litt ... Da kjente jeg ... Men det ble vel litt i mitt eget hode, følte jeg. For jeg har jo begge søstrene mine som er meganerds, skulle jeg til å si. Så de var jo veldig på at de hadde vel toppkarakterer i det meste. Men de visste jo hva de ville studere, da. Så da lagde jeg på en måte, typ, en forventning til meg sjøl at det måtte jeg også ha, og gjøre. Men det fant jeg fort ut at det får ikke jeg til. (Vestlandet, informant 1, gutt)

Ungdommene med eldre søsken med høye skoleprestasjoner sier de kjenner på en forventning om å være like gode, og mange opplever også at dette hever forventningene foreldrene har.

Hittil har vi sett at ungdommene opplever utdanningsvalget som svært viktig og med vidtrekkende konsekvenser for hvilket liv de kommer til å få. En følelse av dårlig tid og frykt for å velge feil forsterker opplevelsen av at mye står på spill. Mange stresser med å gå gode nok karakterer, og de ilegger karakterene stor betydning for hva slags liv de vil få. Vi har sett at foreldre har ulike forventninger til karakterer, at de involverer seg i ulik grad, og at de har ulike forutsetninger for å hjelpe til med skolearbeid. Mange tar opp fag, men for noen er ikke dette en reell mulighet, fordi de ikke har råd til å betale og de ikke vil spørre foreldrene om penger.

Gjennomgående ser vi at foreldrene, direkte og indirekte, har betydning for ungdommenes skoleinnsats og -prestasjoner. I neste del ser vi nærmere på hvordan familien, og særlig foreldrene, påvirker de unges oppfatning om hvilke utdanninger og yrker som passer for dem.

3.4 Familiens betydning for utdanningsvalget

Når det gjelder konkrete vurderinger og valg av utdanning og yrker, er det i vårt materiale stor variasjon i hvor mye informantene snakker med foreldrene om utdanningsvalg, og om de opplever disse samtalene som positive og nyttige. Noen informanter forteller at de ikke liker å snakke med familien om utdanningsplaner. Det kan både handle om at de blir stresset fordi de ikke vet hva de skal velge eller at de opplever at det ikke er rom for slike diskusjoner hjemme.

Jeg hater det spørsmålet «hva skal du bli når du blir stor», på sånn familiemiddag og sånn. (Midt-Norge, informant 20, jente)

Intervjuer: Snakker du noe med moren eller broren din?

Informant: Nei, for jeg vil ikke stresse dem over mine valg og mine problemer. For de har sine egne greier. Så jeg tenker ... Hvorfor legge mer byrde på dem? (Oslo, informant 12, gutt)

Andre informanter forteller at utdanningsvalg har vært et samtaletema gjennom barndommen, og noe som har blitt diskutert rundt middagsbordet lenge. Noen mener at dette har vært en nyttig påminnelse om å begynne å tenke på utdanningsvalg tidlig:

Foreldrene mine pleide å spørre meg, og onklene mine og sånn ... «Hva tenker du å bli?» For det er jo viktig å sette den tanken i hodet tidlig. For plutselig møter du opp på videregående uten å vite hva du skal gjøre, det er jo mange som gjør det. [...]. Jeg snakka om det hele tida, på besøk snakka man om hva man ville bli, og det var liksom mellom kusiner og onkler og kompiser, at, «ja, jeg vil bli det, nei, jeg vil bli det», og så diskuterer man. Jeg synes det er sunt, da. (Oslo, informant 19, gutt)

Beskrivelsene av foreldrenes forventninger varierer stort i vårt materiale. Noen informanter sier at de ikke opplever forventninger fra foreldrene. Andre kjenner på forventninger som ikke er uttalte, men som likevel kan gjøre at de opplever «å skyld» foreldrene å få gode karakterer eller ta utdanningsvalg som foreldrene verdsetter:

Det er på en måte et valg som kan påvirke resten av livet mitt, på en måte. Det er jo et stort valg. Og jeg føler jo nesten en forventning om at jeg må tilfredsstille både meg selv, men også de rundt meg, med det valget jeg tar. Og jeg vet at det ikke er riktig at jeg må tilfredsstille alle rundt meg, men jeg føler at siden de er foreldrene mine, så har de nesten ... De har på en måte oppdratt meg og gitt meg alt jeg trenger, så jeg føler at det er greit at de også er glade for det valget jeg tar. (Oslo, informant 20, gutt)

Intervjuer: Men kjenner du på noen forventninger fra de, om å gjøre det bra på skolen?

Informant: Kanskje litt, men ikke sånn at det kun er deres feil, liksom. Det er ikke sånn jeg føler på, i hvert fall. Jeg føler bare at jeg ... Jeg vil, altså, gjøre dem stolte. (Vestlandet, informant 18, jente)

Et mindretall av informantene kjenner på forventninger fra foreldrene om å velge konkrete utdanninger. Disse forventningene kan bli uttalt mer eller mindre eksplisitt:

Informant: Jeg har snakket med begge om det. Ja, de er ganske greie på det. De vil jeg skal velge det jeg selv vil ha. Men jeg vet at de har helst lyst [at] jeg skal jobbe innenfor helse, men det er sånn, «du kan gjøre hva du vil, da», men jeg kan føle på det noen ganger. [...] Det er det de helst vil.

Intervjuer: Hvorfor det, da?

Informant: Jeg vet ikke, det er mer prestisje, at du har en datter innenfor helse, I guess. (Oslo, informant 22, jente)

Mer vanlig blant informantenes foreldre er å signalisere en forventning om å velge en utdanning som vil gjøre det enkelt å få jobb, men at akkurat hvilken utdanning det er, er sekundært. Denne informanten forteller at faren vil at han skal få seg en «skikkelig jobb», og derfor vil ikke alle utdanninger vært like populære:

Intervjuer: Føler du at det er noe de ikke hadde likt så godt at du begynte på?

Informant: Ja, altså ... Jeg tror ikke ... Jeg tror ikke mamma og de ville vært så fornøyde hvis jeg gikk sånn ... trolldom eller et eller annet sånt studie ... sånn rart, hvis det er lov å si. Rart studie nede i Oslo. Men så lenge det er noe som jeg kan få meg jobb etterpå, så er de fornøyde. [...] ... skikkelig jobb da, som pappa bruker å si. (Vestlandet, informant 1, gutt)

Noen informanter mener at foreldre med innvandrerbakgrunn har mer spesifikke forventninger til hva barna skal studere. De er opptatt av «ALI-yrkene» – advokat, lege og ingeniør – og av at barna skal velge et yrke med høy lønn og det de opplever er høy status:

Med tanke på at begge foreldrene mine kom til Norge for å studere, jeg føler liksom ... Det kommer kanskje til å bli sagt i løpet av flere intervjuer, men man har en slags utlendingsforeldrepess, på en måte. Skjønner du? Det er liksom ... Vi kom til dette landet for en grunn. Du skal ikke ende opp på Kiwi, liksom. Så det er liksom, fra start, du skal bli noe stort, det er enten lege eller ingeniør, liksom, det er enten-eller. Så, men det har aldri vært press. Det har aldri vært sånn at «du må gjøre dette». Men det har alltid vært god oppfølging. Det vil jeg si. (Oslo, informant 1, jente)

Det er imidlertid ikke bare blant foreldre med innvandrerbakgrunn vi finner forventninger om «statusyrker». Denne informanten har to foreldre med etnisk norsk bakgrunn, og sier at foreldrene har forventninger til at hun skal bli «noe stort».

Intervjuer: Tenker du at foreldrene dine har noen forventninger eller meninger om hva du skal bli?

Informant: De forventer nok at jeg blir et eller annet stort, fordi de vet at jeg kan bli det. Men de ... altså, hadde jeg blitt et av disse lavyrkene, så hadde de kanskje tenkt at du kan bedre. «Hvorfor velger du det», på en måte? [...]

Intervjuer: Hva tenker du på med sånn «lavyrke», da?

Informant: Jeg har ikke ... sånn, de gjør en veldig god jobb, så det er litt feil å kaste dem under bussen. Men vaskedame på skolen, jeg kan mer enn det. Og jobbe i matbutikk, sånn som jeg gjør nå. (Vestlandet, informant 17, jente)

Vi ser flere eksempler på at foreldrenes egen utdanning og yrker påvirker ungdommenes vurderinger, enten det handler om utdanningsnivå eller konkrete retninger. Noen informanter forteller at fordi foreldrene har tatt høyere utdanning føler de at også de må sikte høyt, og velge noe som foreldrene blir fornøyde med.

Noen foreldre gir anbefalinger preget av egne yrkesvalg og hva som er utbredte næringsveier der de bor. Denne informantene fikk råd om å følge i farens fotspor, men valgte annerledes:

Intervjuer: Snakker du med dem om noen planer?

Informant: Nei, de spør meg, da: «Hva du skal etter videregående, egentlig?» «Nei, jeg har null anelse», svarer jeg hver gang. Men de prøver å finne ... hjelpe meg med å finne veien, da. Det gjør de.

Intervjuer: Ja. Hva er det de foreslår, da?

Informant: Pappa ville ha meg ut på sjøen først. Det sa han i tiende: «Du skal gå [yrkesfag], du skal på sjø.» [...] Han tenkte det først. Før jeg valgte ... Han ville at jeg skulle ut på sjø. Mamma vil bare at jeg skal ta den veien jeg har lyst til, så lenge det går fint, men ... [...] Men pappa var ute i arbeid i niende klasse, så han fikk ikke blitt ferdig med utdanninga si. Så ... Nei, de sier bare at så lenge du får til det du gjør, og du klarer å leve for det, så går det fint. (Vestlandet, informant 13, gutt)

Flere av informantene snakker om at foreldrene har foreslått at de skal følge i deres fotspor. Dette kan handle om å ta over familiebedriften, eller om å velge samme fagretning på universitetet som foreldrene. Denne informantene valgte også bort farens råd om å gå yrkesfag:

Intervjuer: Og hvis du tenker tilbake til ungdomsskolen, og så begynte det å bli snakk om videregående og ulike linjer og skoler, kan du huske tilbake til hva du tenkte da?

Informant: Jeg var veldig usikker på hva jeg skulle bli og litt sånn ...

Pappa hadde jo lyst til at jeg skal begynne på fiske og fangst. Fortsette ... for han er fisker. Skipper. Så han ville at jeg skulle fortsette der, selvfølgelig. Men det har jo aldri vært min ting, så det tenkte ikke jeg på, egentlig. Så da var det ganske enkelt for meg å så bare gå studie og få litt lengre tid på å bestemme meg og finne ut mer hva ... altså, presist hva jeg ville gjøre videre. (Vestlandet, informant 11, gutt)

Til slutt vil vi trekke frem betydningen av foreldrenes økonomi for hvordan de unge orienterer seg. Vi har allerede sett at erfaringer med dårlig økonomi kan henge sammen med bekymringer for egen økonomi og med muligheten for å ta opp igjen fag. Vi finner også at foreldres økonomi preger oppfatninger og vurderinger på andre måter. Flere beskriver muligheten til å ta friår, og spesielt folkehøyskole, som noe som er forbeholdt dem som har god råd:

Vi hadde seminar om det. Om at man kunne velge å ta utdanning i utlandet, eller ta friår eller gå på folkehøyskole. [...] Det fikk meg til å vurdere folkehøyskole, men det koster innmari mye penger og bare sånn, nei, nei. Jeg hadde lyst til å gå på folkehøyskolen en liten periode, med kanskje noen venner. Men det koster innmari mye penger, og så tenkte jeg at da må jeg heller ... For jeg vil ikke spørre foreldrene mine om å betale for det. Og da må jeg egentlig ta mange vakter og betale for det selv. Men da kan jeg like gjerne bare ta et friår, ta fag og gå tilbake på skolen. (Oslo, informant 23, jente)

Noen av informantene snakker også om studielån som noe de enten er bekymret for selv, eller som noe foreldrene advarer mot. Dette kan ha konsekvenser for studieplanene deres, fordi de helst ikke vil studere så langt unna hjemstedet at de må flytte hjemmefra. Denne informanten har sett økonomiske utfordringer på nært hold både hos egne foreldre og andre familiemedlemmer. Hun beskriver den økonomiske bekymringen, og vurderingen om å unngå studielån, slik:

Men hvordan man ikke havner i gjeld og sånne ting som kommer til å effekte meg senere i livet. For det er sånn ... Jeg synes det er kjempeskummelt med gjeld og skatt og sånn. For jeg er dritredd for å havne i sånn kjempesvær gjeld og [at jeg] aldri klarer å betale tilbake. Og det hadde vært en så ... Jeg vet at det er flere som plages med den tanken òg. [...] Jeg tror det er fordi jeg har opplevd familie som har havnet i gjeld og fortsatt er i det. Og som har fått bøter og sånt for å ikke betale forsikring. Bare generelt at familien min er ikke sånn der ... har ikke så mye penger. Det er litt sånn ... Vi ligger akkurat på grensa. Til å ha nok til hus og mat og alt det der. Det er aldri penger nok til å ... ja, på en måte kose seg mer og sånne ting. Da må man spare opp. Og det jeg føler på, er en veldig stor forskjell mellom meg og andre folk i klassen. For jeg kjenner jo ikke alle, men det er ganske mange som ... alltid har penger liksom ... så det er litt sånn, de kan gjøre hva de vil og ha bil og skal ha buss til russetiden og hele pakka, ikke sant. Men for meg er det sånn ... jeg jobber. Jeg har to jobber nå og jobber nesten hver dag for å spare penger for meg selv, for å hjelpe både familie og for at jeg skal ha noe for meg selv òg. (Informant 17, jente)

Oppsummert ser vi at foreldre har innvirkning på ungdommenes opplevelser og vurderinger på ulike måter, både direkte og indirekte. Forskjeller i foreldres økonomi er et konkret uttrykk for disse forskjellene, som vi også vil diskutere i kapittel 5.

I det følgende skal vi se at tankene om utdanning ofte har fulgt informantene lenge, og at oppfatninger og avgjørelser som påvirker utdanningsvalgene deres, blir formet både i barndommen, på ungdomsskolen og i starten av videregående.

3.5 Når blir oppfatninger om utdanningsvalg formet?

I vår studie har vi også utforsket når oppfatninger om yrker og utdanninger blir formet, og hvilke øyeblikk i løpet av skolegangen hittil som kan ha påvirket informantenes retningsvalg. Her presenterer vi funnene om hvordan ulike faser i livet påvirker oppfatningene deres.

3.5.1 Tidlige forestillinger om utdanning og arbeid

Ungdommene forteller at de hadde tanker som barn om hva de ville bli når de ble voksne. Tankene var ofte farget av typiske yrker barn kjenner til, for eksempel lege, brannmann og politi. Vi ser også at barndomsdrømmene til en viss grad er formet av foreldrenes yrker og lokalt næringsliv, eksempelvis maritime yrker og bonde. For noen har imidlertid barndomsønskene om yrke vart ved til nå. Denne informanten, som skal begynne på medisinstudiet, sier at hun «alltid» har hatt planer om dette:

Informant: Jeg har villet det siden jeg gikk i femte klasse. Elsker alt med kroppen og sånne ting. Har lyst til å bli først lege og så videreutdannet kirurg eller onkolog. [...] Jeg vet ikke, jeg har alltid vært interessert i kroppen.

Intervjuer: Men har du noen gang tenkt at du ikke skal bli det, og vurdert noe annet, eller?

Informant: Aldri. Jeg har ikke sett på det engang. [...] Det var fotball-spiller sånn i barndomsrommet, men ... Fra og med femte klasse så var det medisin. (Midt-Norge, informant 5, jente)

Innflytelsen foreldre og øvrig familie har ser vi tydelig i beretningene om barndomsdrømmene, og særlig blant dem som har bestemt seg for yrke allerede i barndommen. For flere av informantene er de nåværende utdanningsplanene formet av forslag og meninger de fikk fra familien mens de var barn, og som har blitt værende hos dem.

Jeg husker da jeg var liten, jeg husker ikke om det var første eller andre klasse, så fortalte bestefaren min sånn, at jeg burde bli advokat. Og jeg tror egentlig den bare har holdt med meg hele veien. Det er det jeg har planer om nå. (Vestlandet, informant 13, gutt)

Informant: Nei, jeg vet ikke. Det var egentlig tilfeldig en dag. Jeg våknet opp en gang og hadde lyst til å bli aksjemegler. Og så ble det bare det.

Intervjuer: Var det noen som hadde pratet om det?

Informant: Faren min hadde nevnt aksjemegler som et yrke i oppveksten min. Men jeg tenkte egentlig aldri så mye over det. Men etter hvert så ble jeg bare mer interessert i det av meg selv. (Oslo, informant 24, gutt)

Vi ser flere eksempler fra intervjuene på at eksplisitte og implisitte kommentarer om ferdigheter og personlige kvaliteter, om hva man som person egner seg til og passer til, kan være med på å forme oppfatninger som senere blir til aspirasjoner.

3.5.2 Ungdomsskolen som orienteringsfase

Et annet tema som kommer frem av vårt materiale er at avgjørelser som blir gjort tidligere i skolegangen får konsekvenser for opplevde muligheter og begrensninger i videregående skole. Dette kan igjen ha følger for valg av høyere utdanning. Det første retningsvalget ungdommer gjør, er å velge mellom studiespesialisering og yrkesfag før de begynner på videregående skole. Selv om denne rapporten handler om valg av høyere utdanning, tar vi med noen eksempler på at refleksjoner rundt dette første retningsvalget er noe elever også kan ta med seg inn i videregående skole.

Noen av informantene er usikre på om de har valgt rett ved å velge studiespesialisering, og lurer på om yrkesfag hadde vært et bedre valg for dem. De opplever fagene som vanskelige og er ikke motivert til å «gå mer skole», som denne kvinnelige informanten beskriver:

Fordi jeg ikke vet om jeg vil studere, så blir det litt sånn ... Hvilken jobb kan jeg ha da, eventuelt? Det bekymrer jeg meg egentlig litt over. For at nå når jeg har gått på skole i så mange år, kjenner jeg at det ikke er min sterkeste side. Det er sånn ... Jeg kunne fort ha droppa ut, men det vil jeg jo ikke gjøre, for jeg vil jo ha vitnemål. Og jeg vil jo bli ferdig med grunn ... skolene du må gå, liksom. Så da kjenner jeg at jeg vet ikke om jeg har lyst til å studere. Samtidig, for å få en bra utdanning og en bra jobb, så må du egentlig studere. Hvis du ikke går yrkesfag, i hvert fall, da. Men det er sånn, jeg visste ikke hva jeg ville gå, så derfor tok jeg [studiespesialisering]. (Vestlandet, informant 18, jente)

Hun forteller at hun angreir på at hun ikke tok yrkesfag, siden hun opplever de teoretiske fagene som tunge. Hun har en forståelse av at når hun nå først har valgt studiespesialisering, *må* hun ta høyere utdanning for å få en «ordentlig jobb».

En annen informant, som også er i tvil om valget av studiespesialisering var rett for ham, mener at han burde fått mer informasjon i løpet av ungdomsskolen:

Jeg tenker at det i hvert fall skulle ha vært mer [rådgivning] på ungdomsskolen. Så at vi hadde hatt bedre forståelse for hva vi valgte på videregående. Så at det var veldig lite informasjon der òg. Og det gjør jo at mange

har tatt feil, eller at de hadde valgt annerledes hvis de hadde valgt igjen, da. (Midt-Norge, informant 19, gutt)

En tredje av våre informanter forteller at han angrep på valget av studiespesialisering, og at han nå føler at han må studere videre, selv om han ikke har lyst til det:

Informant: Egentlig fordi jeg er drittlei skolen. Jeg har vært det ganske lenge, siden i hvert fall ungdomsskolen. Det hadde vært deilig å bare ... ikke gå på skolen lenger.

Intervjuer: Har du tenkt å begynne å studere etter hvert, eller har du tenkt å ikke gjøre det?

Informant: Det vet jeg ikke, eller sann, jeg føler ikke at det er noen ordentlige jobber man kan få uten noe utdanning. (Oslo, informant 16, gutt)

Informanten bak sitatet beskriver det å ta yrkesfag som et lite attraktivt valg da han gikk på ungdomsskolen. Noen mener at foreldre med innvandrerbakgrunn som regel vil at barna deres skal ta høyere utdanning og derfor gå studiespesialisering:

Intervjuer: Hvorfor valgte du å gå studiespes, da?

Informant: Nei ... Det er en greie med at minoritetsforeldre digger det, da. De digger det. [...] Ja, gå studie og ta høyere utdanning. Det er veldig sann fordom de har mot andre yrker. [...] Nei, de digger jo de ALI-yrkene da. De digger jo leger og ingeniører og advokater. Så de ser på det som høy status. Så det kommer fra det med å ville ha noe høy status og ville være stolt av barna sine. Jeg vet ikke om de ikke er så stolte hvis jeg går elektro, det er de selvfølgelig, men det er liksom det de tenker da. (Oslo, informant 10, gutt)

Ungdommene ved de tre skolene i utvalget vårt gir forskjellige beskrivelser av hvor vanlig og interessant yrkesfag er. Informantene fra Vestlandet beskriver yrkesfag som noe mer vanlig, særlig blant gutter:

Intervjuer: Hva med de du gikk i lag med på ungdomsskolen? Var det mange som skulle velge yrkesfag eller studiespes, eller?

Informant: I [sted] er det veldig sann kultur for å gå yrkesfag, spesielt TIP og maritimt og sann. Så guttene var vel ... flesteparten som valgte å gå yrkesfag. Enten det var elektro eller TIP. Jentene også var egentlig ... Flesteparten endte opp med å gå frisør og helse og sann ... Men min gjeng, på en måte, da, valgte å gå idrett og studie, da. (Vestlandet, informant 9, jente)

Intervjuer: Ok. Så det er mer vanlig blant guttene som går i [sted] å velge yrkesfag?

Informant: Ja. Ja. Absolutt.

Intervjuer: Hvorfor er det sann, da, egentlig tror du?

Informant: Nei, vi bor jo langs kysten da, så jeg tror veldig mange har lyst til å gå fiskeryrket. Bli fiskere. Også TIFF, som linjen heter nå. Det er

mange sånne typer jobber i nærområdet da, så jeg tror det er litt derfor.
[...] Ja. Og også fordi det er veldig bra lønn i disse fiskeyrkene spesielt,
da. (Vestlandet, informant 20, jente)

Hvor mange som går yrkesfag, hvilke næringer som preger det lokale arbeidsmarkedet, og ikke minst hvor lønnsomme jobbene er, kan ha konsekvenser for hvor attraktivt ungdommene opplever dette valget.

For noen var tiden på ungdomsskolen med på å bygge deres interesse for spesifikke utdanninger, og flere fremhever informasjon de fikk om karrieremuligheter på ungdomsskolen som formativt. Denne informanten bestemte seg allerede i tiende klasse for hvilken utdanning han skulle begynne på:

Det var jo spesielt i tiende klasse, da var det en del sånn fokus på studieretning og orientering da. Så gjorde vi en del research og fikk ned informasjonen og sånt på skolen om arbeidslivet og yrker. Det var kanskje da jeg fikk litt mer fokus på det. Ja. (Vestlandet, informant 13, gutt)

Flere av informantene trekker frem at møter med rådgivere og faget utdanningsvalg hjalp dem til å begynne å reflektere rundt fremtidige yrkesveier:

Jeg mener det var mye bedre der [enn på videregående]. For vi hadde én time hvor vi alltid skulle inn på utdanning.no og se på ulike linjer og ulike skoler og hva du kan bli med de ulike linjene. Og vi ble fortalt hvordan det var på videregående, at du har noen avgangsfag, at du har det og det og det. Så jeg føler vi var litt rusta opp til faktisk i forkant av å være bitte litt klare før vi måtte starte her på videregående, da. (Oslo, informant 2, gutt)

3.5.3 Videregående skole: realisme, fagvalg og beslutningspress

De fleste av våre informanter hadde bestemt seg for utdanningsretning da intervjuene ble gjort, selv om mange fortsatt var usikre. Informantene fra Midt-Norge og Vestlandet hadde i større grad gjort seg opp en mening enn de fra Oslo. Et mindretall hadde valgt å utsette beslutningen til etter et friår. For de fleste har valget blitt tatt i løpet av videregående, selv om vi har sett at det for noen har vært planer de har hatt lenge. Mange snakker om at planene har blitt justert i løpet av videregående, og at det i løpet av disse årene har tvunget seg frem en realisme i planleggingen. Den handler om interesse og evner, men også om karaktersnittet:

Nå i tredjeåret så er det litt enklere å finne ut hva jeg skal bli. For da har jeg gått gjennom karakterene. Jeg følte at, jeg tenkte mye på både det med skolevalg, karakterer, penger. Sånn, alle [yrker] med mye penger og jobbe på datamaskin fløy ut av vinduet, men ja, så jeg landet egentlig på barnehagelærer, for jeg jobbet i niende klasse som barnehagelærer, og jeg har alltid hatt en close connection med barn. (Oslo, informant 7, gutt)

En annen informant forteller at han har justert planene fra en drøm om å bli arkitekt til en ingeniørutdanning som har noe lavere snitt. Dette skjedde etter en «reality check» av hvilke karakterer han opplever at han kan få:

Ja, jeg tror det. Og at ... Kanskje litt reality check fra etter første år. At jeg gikk ut av første året med ikke så veldig bra karakterer. Så veit jeg ikke. Det var sikkert bare en masse faktorer som spilte med. Men så bare ble det sånn det ble, på andre år. (Midt-Norge, informant 8, gutt)

Årene på videregående handler om å få muligheten til å utforske egne evner og interesser. En brikke i puslespillet av faktorer som styrer ungdommenes tilnærming til høyere utdanning, er valget av programfag. Vårt materiale viser at for noen er valget av programfag i videregående viktig for hvilke muligheter og begrensninger de har for valg av videre utdanning.

For det første gir programfag mulighet til å prøve ut ulike fagretninger og slik få en bekreftelse eller avkreftelse på at det er en retning de liker og har forutsetninger for å få til. For det andre gir det en innsikt som er nyttig i valget av høyere utdanning, fordi de får prøve ut hvordan det vil være å studere dette faget:

Jeg har matte i år, ja. [...]. Så har jeg historie og filosofi 2, for det er et fag jeg er interessert i, og som [jeg] har lett for å få høye karakterer i. Utover det har jeg også samfunnsgeografi. Det var liksom filler-fag som jeg bare valgte fordi det var det beste som var på den blokka. Men det er også litt interessant, det gir kanskje et innblikk i ... Jeg føler at det vi gjør der, det ligner på forskning vi kan finne på å gjøre i videre studier, da. I høyere utdanning. Litt, mye feltarbeid, mye egen ... utforskning av ting og hvordan man skal finne årsaker og resultater til virkelige problemstillinger. Så det føles litt hands on. (Midt-Norge, informant 12, gutt)

Mange beskriver at programfagene deres henger tett sammen med valget av høyere utdanning, som disse informantene, som har planer om å studere økonomi.

Informant: Men jeg har kommet fram til nå at jeg har veldig lyst på en master i finans.

Intervjuer: Hvordan har du kommet fram til det?

Informant: Vi fikk jo valgene da vi begynte på videregående om å ha disse valgfagene, økonomi og samfunnsøkonomi. Og så syntes jeg det var veldig interessant. (Vestlandet, informant 14, jente)

Informant: Det var ikke noe jeg tenkte på. Jeg hadde lyst til å bli fotballspiller, basketballspiller

Intervjuer: Og opp gjennom sånn etter hvert, ungdomsskole og nå på videregående da? Hvordan har disse tingene endret seg?

Intervjuer: Det har jo begynt å se litt mer ut som for eksempel valgfagene jeg har tatt og gått ... begge økonomifagene ... så, jeg har jo veldig lyst til

å bli noe innom økonomi, da. Men jeg er ikke helt sikker på hva ennå.
(Vestlandet, informant 10, gutt)

Programfag legger av og til også konkrete føringer for mulighetene til å komme inn på ulike utdanninger. Flere av informantene forteller at de angrrer på valg av programfag fordi fagene de har valgt bort, viste seg å være nødvendige for å komme inn på studier de kunne tenke seg:

Intervjuer: Hvis du skulle valgt nå, da, hva tror [du at] du hadde ført opp på søkelista?

Informant: Det hadde nok blitt advokat, da. Jeg vurderte en god stund arkitektur. Men da må du ha valgfag som jeg ikke tok. Så da ... Jeg gidder ikke ta det på nytt igjen, for da ødelegger det førstegangsvitnemålet mitt og sånt. (Vestlandet, informant 18, jente)

Flere beskriver også at de ikke alltid har endt opp med det programfaget de ønsket seg, både fordi det varierer hvilke fag de ulike skolene tilbyr, og fordi det er en kabal som skal gå opp med ulike blokker av fag.

Oppsummert ser vi at selv om noen har bestemt seg for utdanning tidlig, og at karriereveiledningen på ungdomsskolen er nyttig for mange, er det videregående som er den avgjørende fasen for når valg tas. Programfagene er viktige både fordi de gir mulighet til å teste ulike fag, men også fordi de av og til legger konkrete føringer for hvilke studier de kan velge.

3.6 Hvor får unge informasjon fra?

3.6.1 Familie, venner, nettverk

Vi har allerede beskrevet hvordan foreldre spiller en sentral rolle i å forme hvilke utdanninger og yrker de unge ser på som passende for seg. Vi vil her trekke frem betydningen av søsken og øvrig nettverk for hvordan de unge orienterer seg om de ulike utdanningsalternativene.

Søsken utgjør et viktig referansepunkt for ungdommene. Flere snakker om at søsken «legger lista» for forventninger til både karakterer og valg av utdanning. Mange forteller at deres eldre søsken har fått gode karakterer, og at de derfor kjenner et press om å være like gode – både når det gjelder karakterer og utdanningsvalg. Vi ser også at eldre søskens utdanningsvalg gir mange et inntrykk av hvordan det er å studere, og et innblikk i konkrete utdanningsretninger, slik denne informanten viser:

Jeg ser veldig opp til broren min. Han har gjort det veldig bra i Oslo. Og han er som sagt sivilingeniør. Og han tok en bachelor på sida av masteren innenfor økonomi. Så han er veldig akademisk av seg, og gjør det ganske bra i jobben sin. Mamma og pappa er jo ganske utdanna. Flere mastere og

begge daglige ledere i sitt eget selskap. Så det er kanskje litt dette at jeg kjenner på at jeg òg har lyst til å gjøre noe likt. Eller klare å være stolt, eller ha den mestringsfølelsen av at jeg får til noe sånt, jeg òg. Og det skal være gjennom karakterer, innså jeg, at jeg måtte gjøre det bra for å komme inn på en bra skole som kunne hjelpe meg til å få en bra jobb i framtida. (Midt-Norge, informant 18, gutt)

Vi ser her at informanten er tydelig inspirert av sin eldre bror. Han forteller også at broren har fortalt ham mye om hvordan studielivet er, og hvilket inntrykk han har av ulike studieretninger. Generelt ser vi at erfaringene med ulike studieprogrammer og yrker som eldre søsken, søskenbarn, onkler og tanter har, er en viktig informasjonskilde for mange.

3.6.2 Skole og rådgivning

Blant ungdommene vi snakket med, var det stor variasjon i erfaringer og oppfatninger om utdannings- og yrkesrådgivningen på skolen. Det er viktig å understreke at intervjuene ble gjort i november, og at de fleste skoler intensiverer mye av rådgivningen om valg av høyere utdanning frem til fristen for samordna opptak i mars hvert år. Det er derfor sannsynlig at flere av elevene ville hatt erfaringer med slik rådgivning, og kanskje også andre erfaringer, dersom intervjuene hadde blitt gjort etter søknadsfristen.

Under en tredjedel av elevene vi snakket med, hadde hatt utdannings- og yrkesrådgivning på skolen på tidspunktet for intervjuene. For de fleste av disse elevene hadde veiledningen handlet om valg av programfag i løpet av de første årene på videregående. Veldig få elever hadde hatt veiledning om valg av høyere utdanning, men de fleste kunne tenke seg å ha det. Flere etterlyser mer kontakt med rådgivere tidligere, som denne informanten:

Jeg vet ikke, men det er derfor jeg mener at vi burde ... En rådgiver er jo her hele året. Men jeg føler ikke at vi får bruk for [rådgiver] før vi plutselig må begynne å søke skole. Så jeg syns det egentlig hadde vært veldig viktig at [rådgiver] hadde tatt oss ut i løpet av året før og snakket med oss, alle sammen: «Hva er det du egentlig vil bli?» Som faktisk ... Vi trenger det spørsmålet, alle sammen. Man blir litt sjokka når man hører det. For man tenker jo «jeg har jo tenkt på det», men man har ikke tenkt på det, for du har ikke svaret. Så det er sånn ... Litt mer oppfølging hadde vært veldig fint, egentlig. For man vet ikke hvordan det ser ut. Jeg vet ikke hvor jeg skal søke engang, faktisk. Sånn, hva det heter. Skjønner du? Så det er liksom ... Det formelle, det vet jeg ingenting om. [...] Allerede egentlig i første klasse syns jeg det er lurt å ha samtaler med rådgiver. (Oslo, informant 1, jente)

Som beskrevet har noen opplevd at valg av programfag har konsekvenser for hvilke muligheter de har til å komme inn på spesifikke studier, og de ønsket at de hadde fått mer veiledning i valg av disse fagene tidlig på videregående.

Denne informanten mener at rådgiveren burde hatt veiledning med alle elevene. Hun sier at hun vet verken hva hun skal søke på, eller hvordan hun skal søke. Flere er opptatt av å lære mer om systemet for høyere utdanning, og de sier at de har for lite kunnskap om de ulike utdanningsnivåene og retningene:

Kanskje det kommer litt senere, men ... Det er liksom elever som stresser allerede nå. Og litt også det med sånn ulike studier man kan ta, hva som er forskjellen på bachelor og master. Og studere i utlandet. (Oslo, informant 11, jente)

Slik informantene beskriver det, avhenger utdannings- og yrkesrådgivning av at de selv tar kontakt med rådgiver. Mange har en oppfatning av at rådgiverne har lite tid, og at det kan være vanskelig å få avtalt et møte. Andre sier at de ikke er helt klar over tilbudet, at de glemmer at det er en mulighet, eller at de ikke vet hvor kontoret er. Noen forteller at de ikke vet hva de skal spørre om eller si:

Jeg synes vi kunne hatt litt mer ... Jeg føler ikke ... Sånn, terskelen, den er ikke lav til å gå til rådgiveren. Jeg vet jo ikke hvor kontoret er eller noe, liksom. (Midt-Norge, informant 3, jente)

Intervjuer: Har du snakket noe med rådgiver her på skolen og sånn?

Informant: Ikke om utdanninga.

Intervjuer: Nei, kunne du tenke deg det?

Informant: Det er litt sånn ... jeg vet ikke helt hva jeg skulle ha sagt. Det er litt det. (Vestlandet, informant 21, jente)

Blant de som har snakket med rådgiver er det dobbelt så mange jenter som gutter. Det er et inntrykk på tvers av skolene at flere enn dem som har snakket med rådgiver, kunne tenke seg veiledning. De ønsker seg tidligere og mer kontakt. Noen elever ser ut til å ha lav terskel for å ta kontakt med rådgiver, mens andre opplever denne terskelen som høy. Denne informanten har ikke planer om å snakke med rådgiver, men tror likevel at han kunne hatt nytte av veiledning:

Informant: Å gå og spørre sjøl, det tror jeg ikke [er] noe jeg gidder å gjøre. Men hvis det hadde vært sånn at nå skal alle elever på vg3 ha en time med rådgiver, liksom ... Så hadde jeg ikke sagt nei.

Intervjuer: Tror du at du kunne fått noe ut av det, da?

Informant: Jeg kunne sikkert fått mer ut av det enn jeg selv tror. Der er jo en grunn til at de holder på med det de gjør. Så jeg kunne sikkert ha fått noe ut av det. Det hadde jeg sikkert gjort. (Midt-Norge, informant 13, gutt)

3.6.3 Digitale informasjonskilder

Her presenterer vi hvilke digitale informasjonskanaler informantene omtaler når de forklarer hvordan de orienterer seg og vurderer. Vi beskriver eksempler på hvordan nettsider, sosiale medier, TV-serier og KI spiller inn i informantenes tanker om utdanning og yrke.

Ifølge våre intervjuer er utdanning.no både godt kjent og godt brukt. Elevene beskriver nettstedet som en informasjonskilde de bruker for å utforske mulige utdanningsretninger og yrker, og som et slags oppslagsverk der de undersøker for eksempel lønnsvilkår for ulike yrker. Ifølge noen av elevene blir nettstedet også brukt i undervisning.

Vi har ikke inntrykk av at de unge bruker sosiale medier som viktige kanaler for informasjon og kunnskap om konkrete utdanninger og yrker de vurderer. Noen snakker likevel om at de ser videoer av studenter og yrkesaktive som viser frem en typisk dag, såkalte *a day in the life of ...*-videoer. Dette er nyttig for noen, fordi de gjerne konkret vil se for seg hvordan hverdagene er på et universitet eller en arbeidsplass.

Noen informanter forteller likevel at sosiale medier er med på å forme inntrykk av ulike utdanningsretninger. De mener at sosiale medier kan skape stereotypiske fremstillinger av hvem som går på ulike studier, og hvordan de studentene er. Noen utdanninger blir for eksempel fremstilt som «unyttige».

Det er jo sånne stereotypier om ... Eller i hvert fall på sosiale medier. Sånn, «disse fagene er ubrukelige å ta på studier i universitetet». Men jeg tror ikke det er helt sant, fordi man kan jo studere videre etter det studiet som har noe med det å gjøre. Og ha jobber som egentlig ikke er så mye relatert til det. Så jeg mener i hvert fall de studiene som jeg har sett på TikTok og sånn, at de er irrelevante eller noe sånt... De sier for eksempel ... «People who study philosophy. People who study ... » Hva annet har de, da? Jeg er ikke helt sikker. «Languages». Ja, noe sånt. (Oslo, informant 18, jente)

Selv om sosiale medier ikke ser ut til å være viktige kanaler for å finne informasjon og kunnskap om ulike utdanninger, kan de likevel være med på å forme oppfatninger av ulike utdanninger og også hva som er viktig når valg skal tas. Flere snakket om at de på sosiale medier har blitt inspirert til å skaffe seg et levebrød uten å ta utdanning, og at de der ser folk som tjener godt på aksjer og investeringer eller starter egne firma. Her er et av flere slike eksempler, som ofte også handler om viktigheten av «å starte tidlig»:

Informant: Litt tidligere så hadde jo jeg snakket om ideen om ikke å gå på videregående, men bare begynne rett i arbeid og få bygget opp litt penger og, ja, prøve å starte noe selv.

Intervjuer: [...] Hvor fikk du inspirasjon til det fra, eller hvordan tenkte du da?

Informant: Nei, det var mye på nettet, da. Sånn, folk som har gjort det stort og sånn. Som begynte tidlig i alder og liksom bygde noe eget. Og videregående, det tar jo liksom tre år fra når du er ung, da. Som du kunne brukt for å tjene opp litt penger og starte noe sjøl, da. (Vestlandet, informant 4, gutt)

Som vi kommer tilbake til i underkapittelet om inntekt som motiv for å ta valg, er det flere som snakker om hvordan sosiale medier bidrar til å forme oppfatningen om at det å ha høy inntekt som viktig, og ikke minst viser hvordan man kan skaffe seg høy inntekt.

Av andre kilder, sier flere av informantene at de har blitt inspirert av TV-serier og filmer. Informanter som har planer om å bli for eksempel eiendomsmegler, lege og advokat, sier at de har blitt inspirert gjennom slike kanaler:

Intervjuer: Hvordan var det du landa på det med eiendomsmegler, da?

Informant: Jeg ser veldig mye på sånne der, hva heter det da, på TVNorge eller noe. Det er hvert fall et sånn eiendomsmegler-program, det er veldig artig, og så syns jeg det er spennende med en variert hverdag med nye folk. [...] Ja, kanskje det heter «Beliggenhet, beliggenhet, beliggenhet». (Midt-Norge, informant 11, jente)

Denne informanten ble inspirert til å studere medisin gjennom et TV-program:

Intervjuer: Ja. Og det har du hatt lyst til veldig lenge. Vet du hvorfor du ville det så tidlig?

Informant: Jeg vet ikke, jeg har alltid vært interessert i kroppen. Siden jeg var liten, så jeg alltid på programmet som het «Hva feiler det deg?». Favorittprogrammet mitt. Og der ble jeg litt imponert over hva legene kunne, og synes det var interessant selv, og kunne sitte der lenge. Så, egentlig bare at interessen var der, på en måte. (Midt-Norge, informant 5, jente)

Den siste digitale informasjonskilden som nevnes av våre informanter, er KI. Flere beskriver at de har brukt KI for få råd om hvilke utdanningsretninger de burde satse på. Denne informanten beskriver her hvordan hun kom frem til at hun ville begynne å studere HR:

Informant: Jeg har ikke lest meg opp på alle studiene som eksisterer. Så jeg fikk ChatGPT tid til å gjøre undersøkelser på meg. [...] Det var på nummer én. Det var det jeg burde søke. [...]

Intervjuer: Men hvordan kommuniserte du med ChatGPT om det? Hva skrev du inn for å få ut det svaret?

Informant: Jeg tror jeg skrev ... 'Jeg vil vite hva jeg skal studere.' 'Kan du gjøre en dybdeundersøkelse for å finne ut nøyaktig hva jeg skal studere?' Og så tror jeg jeg sa at jeg ville studere i Oslo. [...]

Intervjuer: Hvorfor tenkte du at det var bra å oppsøke ChatGPT istedenfor å snakke med rådgiver eller familie eller google eller ...

Informant: Jeg vet at familie ikke vet om alle studier som eksisterer. Og så vet de ikke alt om min personlighet og alle spørsmålene de må stille. (Oslo, informant 13, jente)

Hun mener også at KI av mange blir brukt som substitutt for rådgiver, enten fordi elevene ikke har tillit til rådgivernes råd, eller fordi de opplever at de har lite tid til veiledning:

Men det å få et møte kan være veldig krevende. Jeg tror han har veldig mye å gjøre. [...] Det går mye raskere å spørre i ChatGPT eller noen du kjenner, enn [en] rådgiver. (Oslo, informant 13, jente)

Oppsummert ser vi at eldre søsken og øvrige familiemedlemmer sine erfaringer med ulike utdanningsretninger og yrker er en viktig kilde til informasjon for mange. Det er få av elevene som har hatt kontakt med rådgiver på skolen angående utdannings- og yrkesrådgivning på det tidspunktet intervjuene ble gjort, men flere kunne tenke seg slik veiledning. Flere av jentene enn guttene har hatt veiledning. Noen elever ser ut til å ha lav terskel for å ta kontakt med rådgiver, mens andre opplever denne terskelen som høy.

Når det gjelder digitale informasjonskilder snakker informantene om utdanning, no, sosiale medier, TV-serier og KI. Vi har ikke inntrykk av at de unge bruker sosiale medier som viktige kanaler for informasjon om konkrete utdanninger og yrker de vurderer, men de kan likevel være med på å forme oppfatninger av ulike utdanninger. Flere beskriver at de har brukt KI som veileder for hvilke utdanningsretninger de burde satse på.

3.7 Motiver og begrunnelser for valg

Hvilke yrker og utdanninger er informantene interessert i, og hvorfor? I intervjuene spurte vi ungdommene hva slags utdanningsretninger og yrker de kunne tenke seg, før vi snakket om grunnene til at de tenkte som de gjorde.

Intervjuene viser at de unge har ulike begrunnelser og motiver. Det som kommer tydeligst frem i vårt materiale, er betydningen av interesse og trivsel, og inntekt. At inntekt er viktig for de unges valg, er dokumentert i flere tidligere studier. Et bidrag fra vår studie er at vi i tillegg utforsker ungdommenes begrunnelser for *hvorfor* inntekt er viktig for dem. Andre tema som de unge nevner når de begrunner sine valg, er i hvilken grad utdanningene eller yrkene oppleves meningsfulle og samfunnsnyttige. Til slutt ser vi på begrunnelser og motiver som er knyttet til bostedet og det lokale arbeidsmarkedet.

Vi vil nå først beskrive hvordan informantene vurderte ulike utdanninger og yrker, og deretter gå gjennom hvordan de begrunnet valgene sine.

3.7.1 Vurdering av ulike yrker

Vårt materiale viser at det er store variasjoner i hvilke utdanningsretninger de unge kan tenke seg. De tre mest populære retningene på tvers av skolene er økonomi (flertall gutter), jus (flertall jenter) og samfunnsvitenskapelige fag (flertall jenter). Vi ser at det er flere gutter som vil studere økonomi, realfag og ingeniørfag, og at flere jenter vurderer sykepleier- og lærerutdanninger.

Økonomi er den studieretningen som flest av våre informanter har planer om å begynne på. Det er også en studieretning som mange, og spesielt guttene, trekker frem som attraktiv. Mange har et inntrykk av at det å studere økonomi fører til høy inntekt. Et eksempel er dette sitatet fra en jente i Oslo, som vurderer å studere økonomi fordi hun har inntrykk av at det gir en godt betalt jobb:

Men det [høy inntekt] er på en måte den eneste motivasjonen det hadde vært hvis jeg hadde tatt akkurat det studiet [økonomi]. Med mindre jeg finner andre ting som er gøy med det, som for eksempel miljøet der, eller ... Det blir jo sikkert gøy hvis jeg er inni det. Hvis jeg begynner å studere det. Men samtidig har jeg fortsatt lyst til å prøve alle de tingene jeg hadde lyst til å prøve fra starten av, før jeg går videre til et studie jeg ikke har tenkt så mye over. Og så er jeg ikke helt sikker på om det er sant at man blir rik av å studere økonomi, fordi ... Det spørs jo på stillingen din, gjør det ikke? På jobben du får etter at du studerer. (Oslo, informant 18, jente)

I vårt materiale er interessen for å studere økonomi spesielt stor blant de mannlige informantene i Midt-Norge. Noen av jentene vi har intervjuet mener at det å studere økonomi har blitt «en greie» blant gutter, og at denne trenden kommer fra sosiale medier:

Det er vel sånn «finance bro», da, får mye penger av aksjer og børsen og, ja. (Midt-Norge, informant 11, jente)

Jus er det nest vanligste studiet blant våre informanter, og det er en utdanningsretning som mange har oppfatninger om. Å studere jus, og dermed bli advokat eller på andre måter jobbe innenfor rettsvitenskapelige arbeidsområder, ser informantene som en vei til høy inntekt, høy status og, for noen, meningsfylt arbeid. Denne informanten har lyst til å studere jus blant annet på grunn av det.

Jeg har lyst til å hjelpe folk, ikke like direkte som for eksempel å være en sykepleier, men hjelpe mer gjennom samfunnet da. [...] at du ser at arbeidet ditt gjør en forskjell for noen, da. (Vestlandet, informant 9, jente)

Andre yrker som mange har oppfatninger om, er de store kvinnedominerte yrkene lærer og sykepleier. Informantene beskriver disse yrkene som viktige, samfunnsnyttige og meningsfulle. Denne informanten har vurdert å bli sykepleier fordi han mener at han kunne passe godt til yrket og ville ha opplevd det som meningsfylt. Likevel er han skeptisk, fordi han oppfatter at arbeidsbetingelsene er dårlige og inntekten for lav:

Informant: Igjen, det der å jobbe med mennesker. [...] Altså, det der å dekke at [personen] kommer med et behov, og du skal prøve å dekke det. Samme med sykepleiere, at du prøver å dekke et behov syke mennesker har. Hjelpe noen.

Intervjuer: Hva er grunnen til at det ikke er det som står øverst?

Informant: Du hører mye om hvor hardt sykepleiere har det i Norge i dag, liksom. Og at det er en vanskelig og krevende jobb. Det er mye mangel. Dårlig betalt, også. (Oslo, informant 17, gutt)

En lignende historie forteller denne kvinnelige informanten. Hun har lyst til å utdanne seg til enten lærer eller barnehagelærer, men er i tvil fordi hun mener at inntekten er for lav. Hun har en oppfatning av at å bli lærer betyr å «gå fra lønn til lønn»:

Men altså ... den jobben er ikke så veldig lønnsom. Det fins andre jobber som du får litt mer lønn, og jeg vil ha litt mer lønn, for å si det sånn. Det tenker jeg også på, at jeg har lyst til å ha en jobb med bra lønn. [...] Så, etter det har jeg vært litt sånn ... litt lav lønn. Kanskje jeg burde velge noe annet. [...] For det er også sånn at når jeg vokser opp, så vil ikke jeg gå fra lønn til lønn hver måned. (Vestlandet, informant 18, jente)

Læreryrket skiller seg ut i vårt materiale som et yrke som mange, både gutter og jenter, mener at de kunne vært gode til og passet til, men som likevel få har konkrete planer om å utdanne seg til. Særlig blant guttene er det få som vurderer læreryrket som et reelt alternativ. Noen snakker også om at foreldrene er skeptiske til læreryrket fordi de opplever at det har lavere status. Et eksempel er denne informanten, som har planer om å studere jus:

Ja. Lærer. Jeg liker jo å stå og snakke, og spesielt om temaene man kan. Det hadde vært kjempekult. Til yngre mennesker. Men det er jo blant annet en jobb som foreldrene mine ser litt mer ned på, da. I forhold til andre, liksom ... høy utdanning, vet du hva jeg mener. Det er ikke min mening, altså ... (Oslo, informant 1, jente)

Oppfatningen om at de kvinneedominerte yrkene lærer og sykepleier har lavere lønn og status enn de kjønnsjevne og mannsdominerte yrkene, kommer til uttrykk på flere måter i vårt materiale. Den kommer blant annet frem når informantene snakker om hva slags kompetanse og kunnskap som ligger til grunn for disse yrkene. En informant sier at hun først ville ta realfag på videregående, fordi hun mener at det da er lettere å få en jobb der du tjener godt. Men fordi realfagene ble for vanskelige og hun byttet til samfunnsfag, frykter hun nå at hun ikke vil få en like god lønn. Hun forklarer dette med å bruke foreldrene sine som eksempler:

Jeg har jo på en måte valgt fag som ikke kan gjøre meg rik lett, på en måte. Sånn, det er lettere å bli rik med å være mattesmart, på en måte, og realfagsmart. [...] I mitt hode virker det logisk, da. For jeg ser sånn på foreldrene mine. Pappa er mattesmart og sånn. Han har jo ikke skikkelig utdanning, men han har på en måte bygd seg opp til å komme inn i [mannsdominert bransje] og er prosjektmanager på masse rart uten en skikkelig utdanning. Mens mamma, som har master i grunnskolelærer ... og, liksom, hun har tatt opp veldig mange fag som hun egentlig kan lære

på videregående nivå ... hun tjener ikke like masse, selv om hun har ...
det kan virke på papiret som at hun har putta inn mer arbeid for det, da.
(Vestlandet, informant 15, jente)

Sitatet illustrerer inntrykket av at noen typer kunnskap og kompetanse er høyere økonomisk verdsatt enn andre. Det illustrerer også et annet trekk ved det norske utdanningssystemet og arbeidsmarkedet, selv om informantene selv ikke kobler dette til kjønn: Selv om jenter nå oftere tar høyere utdanning enn gutter, tjener kvinner fremdeles lavere enn menn i snitt.

3.7.2 Interesse og trivsel

Mange av informantene begrunner utdanningsvalget sitt med egen interesse og viktigheten av trivsel. De mener at interesse og engasjement for faget, og ikke minst det å få en jobb de trives i, er svært viktig. Som vi også har sett i forrige kapittel, snakker gjerne informantene om at de skal ha en jobb «resten av livet», og at det derfor er viktig å ha det bra. De snakker om å stå opp om morgenen og kunne glede seg til å gå på jobb, og om å kunne føle på mestring og mening:

At det er en jeg trives med. At det er noe jeg er interessert i ... Man skal jo forhåpentligvis jobbe innen det da, resten av livet så ... Det må være noe jeg trives med, og noe det går an å gjøre litt forskjellig innen, sånn at du kan ha litt variasjon i løpet av de årene. Og så ... Det er mye snakk om penger og sånn da, men jeg er egentlig veldig glad for at det aldri har vært så viktig. [...] ser ikke helt poenget med å på en måte må jage veldig mye penger, når du kan ha det veldig bra med en jobb du trives godt i og [som gir] greit med penger, liksom. (Midt-Norge, informant 1, jente)

På topp er det at jeg har lyst til å gjøre det. Og at jeg kan godt jobbe med det til jeg pensjonerer meg. Eller i hvert fall til jeg ikke syns det er interessant lenger. Men ... ja, at jeg koser meg på jobb. Og så er det bare dobbeltsjekka at lønna er grei til å overleve på. At jeg får meg en relevant jobb, er jo liksom viktig, det òg. Men hvis det hadde vært dårlig lønn, og litt mindre sannsynlig for at jeg fikk en relevant jobb, så tror jeg fortsatt jeg hadde studert det. Bare fordi jeg hadde hatt lyst til å studere det. (Oslo, informant 13, jente)

Som sitatet illustrerer, er det mange som veier inntekt og interesse opp mot hverandre, og de fleste som gjør den refleksjonen, sier at interesse og trivsel er det viktigste. Det er likevel ikke alle informantene som er enige om hva som er viktigst av de to.

Neste del handler om nettopp inntekt. Det er et tema mange av informantene er opptatt av, og på ulike måter.

3.7.3 Inntekt og økonomisk trygghet

Både gutter og jenter trekker frem at det er svært viktig for dem å ha en god lønn, og en fremtidig stabil økonomi. Blant mange av informantene er det også økonomi som blir nevnt først når de skal beskrive hva de mener er viktigst med å velge seg en utdanning og et yrke.

Denne kvinnelige informanten sier at hun tenker mye på utdanningsvalg, og at hun er redd for å «svikte seg selv» ved å velge en retning som ikke vil gi henne «nok penger» i fremtiden:

Informant: Ja, utdanning og framtid er noe jeg tenker veldig mye på nå. Ikke sånn i forhold til foreldrene mine. Mer sånn, meg selv. At jeg ikke kan svikte meg selv.

Intervjuer: På hvilken måte da, tenker du?

Informant: Nei, altså det er jo dette her med at jeg har lyst til å ha god råd. Jeg har lyst til å ha god levekvalitet i framtida, på en måte. Ikke måtte være redd for å ikke ha nok penger og sånt. (Vestlandet, informant 19, jente)

Intervjuene gir også et inntrykk av at ungdommene snakker mye om inntekt seg imellom når de diskuterer utdanning og yrker. Denne informanten mener at inntekt er noe alle er opptatt av:

Jeg skal være veldig ærlig og si at jeg har sett mye på lønn. Jeg tror alle tenker på lønn. (Oslo, informant 17, gutt)

Samtidig er det en del som sier at de ikke helt vet hva som er en god lønn, og hvor mye de kan forvente å tjene. Flere nevner at utdanning.no er en kilde til å forstå mer om lønn og hva de kan forvente å tjene i ulike yrker. Når de snakker konkret om lønn, nevner de ofte «mer enn gjennomsnittslønn», selv om det er ulike oppfatninger av hva det er. Denne kvinnelige informanten diskuterer her med seg selv om i hvilken grad lønn er viktig:

Jeg har jo sett på det, det er ganske godt lønna. Tror det er sånn 800. Noe sånt. Som er sånn gjennomsnittet da. Men, jeg er ikke sikker. Jeg kunne vært med på ting som er lavere lønn også. Men egentlig bryr jeg meg veldig masse om lønna mi da. Det er fordi jeg tenker: «jo, penger, det er viktig». Og jeg har jo lyst til å leve et liv der jeg kan reise masse og ha et fint hjem og hele pakka. Det høres kanskje litt teit ut med sånn «åh, pengene!» men det ligger jo masse i det også, da. (Vestlandet, informant 21, jente)

Selv om flere av informantene nevner det de tenker er en gjennomsnittslønn, og bruker den som et referansepunkt, er det tydelig at mange har drømmer om å tjene mye mer enn det.

Hvorfor er høy inntekt viktig?

Når vi spør informantene *hvorfor* de er opptatt av lønn og hvorfor det å tjene godt er viktig får vi ulike begrunnelser. Disse har vi delt inn i tre kategorier.

Den første kategorien handler om ønsket om å kunne forsørge en fremtidig familie. Både jenter og gutter er opptatt av dette, og forteller at de derfor vil velge utdanningsretning som de tror vil gi god inntekt:

Intervjuer: Hvorfor er lønna viktig, da?

Informant: Når jeg blir eldre og har unger og sånt, at jeg faktisk har nok til å forsørge for dem og ta vare på dem og sånt. Det er veldig viktig. (Vestlandet, informant 12, gutt)

Intervjuer: Hvorfor tenker du det er viktig å ha god lønn?

Informant: Jeg veit ikke, å ha råd til ting da. [...] Og så når man stifter familie, så vil jo man at barna dine skal ha det bra. Og kunne ønske seg ting og få ting, og sånt. (Vestlandet, informant 19, jente)

Denne informanten sier at da han møtte klassekompiser fra andre og «rikere» deler av Oslo og så hvordan de bodde, fikk han lyst til å få en jobb der han tjener mye for å kunne gi barna sine en slik oppvekst:

Det var veldig sånn ... Ja. Det er faktisk sånn det kan være. [...] Jeg tenkte, det er sånn jeg vil oppnå senere i livet også, ass. Å kunne gi det der til barna mine. (Oslo, informant 24, gutt)

Den andre kategorien handler om inntekt i en bredere forstand, som informantene kaller «økonomisk frihet». Økonomisk frihet beskriver de som fravær av bekymringer for penger, men også at de kan ha råd til å prioritere ting som ferier og materielle goder. Denne informanten har lyst til å jobbe med finans og drives av en motivasjon for å tjene godt:

Intervjuer: Hva tenker du er bra, da, med å velge en sånn type yrke?

Informant: Pengene. Og at jeg syns det er artig. Så vet jeg at man jobber beinhardt til man får en stilling der man fortsatt må jobbe beinhardt, men da får du så ekstremt god lønn. Og så kan du jo gjøre litt mer hva du vil. Så i starten vet jeg det er beinhardt. Men en drives vel av å ha et ønske om økonomisk frihet, da. (Midt-Norge, informant 15, gutt)

En annen informant beskriver økonomisk frihet slik:

Sånn, har du økonomisk frihet, så gir det veldig mye frihet på andre spekter enn det, da. Kan reise mer og oppleve mer. Slippe å liksom nedprioritere ting. (Vestlandet, informant 14, gutt)

Flere beskriver økonomisk frihet som å slippe bekymringer og ha det «komfortabelt»:

At jeg tjener godt nok. Til å overleve. [...] Nok av penger. Eller litt mer enn nok av penger. Det må være nok til at jeg kan ... leve komfortabelt og

ikke måtte stresse om økonomien, samtidig som jeg har råd til å for eksempel reise av og til. (Oslo, informant 11, jente)

Denne mannlige informanten vil gjerne bli aksjemegler, og begrunner det slik:

Informant: Tjener utrolig mye penger.

Intervjuer: Hvorfor er det viktig, da?

Informant: Ja ... Hvorfor penger er viktig, ja. Det er å leve godt, da.

Egentlig, hovedsakelig. Leve fritt. Ikke ha de økonomiske problemene som mange går gjennom. [...] Ja. Jeg skal bli utrolig rik. (Oslo, informant 24, gutt)

Han opplevde at familien flyttet fra et område til et annet på grunn av at foreldrene fikk dårligere økonomi, og har ikke lyst til selv å ha økonomiske bekymringer når han blir voksen. Vi har allerede sett at erfaringer med dårlig økonomi blant foreldrene går igjen blant dem som bekymrer seg for egen fremtidig økonomi. Vi ser også at beskrivelser av foreldrenes økonomi preger oppfatninger om viktigheten av god inntekt og økonomisk stabilitet, som hos denne informanten:

Si, for eksempel, jeg er borte fra jobben en eller to dager for jeg er syk. Så er det ikke sånn ... «Nei, nå stresser jeg dritten ut av meg selv. Nå har jeg vært syk. Nå har jeg mista penger. Nå har jeg ikke råd til å betale neste regning». Det vil jeg ikke ha noe av. Jeg har selv opplevd det med studentforeldre, og det har vært veldig sånn ... Altså, det var ikke noe ... Jeg stressa ikke over det, men jeg merket at det var stress hjemme. Så jeg vil ikke at det skal påføres videre til mine barn. Det er veldig viktig å være økonomisk stabil. Før man etablerer seg selv. Familie, eller ja ... Eller hva som helst. (Oslo, informant 11, jente)

For andre er drømmene om den friheten god økonomi gir knyttet til ferier og materielle ting, som hytter og biler:

... at man får til det man vil, man har jo lyst på hytte der, hytte der ... lyst på sånne ting. Reiser og alt sånne ting. Oppleve ting. (Midt-Norge, informant 7, gutt)

At du har muligheten til å kose deg. Dra på en ferie, uten å tenke på det, eller ... Hvis du har lyst på en ny bil, så kjøper du en ny bil, liksom. Det skal ikke være noen krise. Selvfølgelig skjønner du at du ikke kan kjøpe en bil til fire-fem millioner, men en bil går fint, liksom. Det tenker jeg er økonomisk greit, det. (Midt-Norge, informant 15, gutt)

Den tredje kategorien av begrunnelser for hvorfor høy inntekt er viktig handler om informantenes oppfatning av at det har blitt dyrere å leve i Norge den siste tiden. Som vi også omtalte i kapittelet om fremtidstanker, bekymrer de seg for rentene, boligmarkedet og matvareprisene. De har inntrykk av at det blir dyrere og dyrere å leve i Norge, og dette spiller inn i vurderingen av ulike utdanningsretninger:

Altså, prisene er blitt veldig høye på alt mulig. Så jeg syns det er ganske kjipt at økonomien skal være sånn, når det er min tur til å være voksen. Så det stresser meg litt, det med at boligprisene kanskje går enda mer opp. Eller at ting blir enda dyrere, mens lønnene holder seg på en måte det samme, da. Men jeg håper jo at det skal bli bedre. (Vestlandet, informant 15, jente)

Lønna [...] kommer til å gå mer og mer ned, og så kommer andre utgifter til å gå mer opp. For eksempel priser og matbutikken og sånt. Og renter og ditten og datten. Så det blir sånn ... ja. (Oslo, informant 4, jente)

[...] det blir jo bare dyrere og dyrere å leve i Norge. Så en god lønn er absolutt viktig nå. (Vestlandet, informant 20, jente)

Jeg må ha nok ... Jeg må få nok lønn til å kunne ... kunne betale for tingene jeg trenger. Og jeg føler verden har begynt å bli ganske dyr. Så folk flest tenker på pengene uansett. Og jeg må kunne ... leve av meg selv på den lønnen jeg får. Og da vil jeg ikke ... Jeg vil ha en jobb hvor jeg ikke må drive og lide for det. Sånn, ha det vanskelig med det. (Oslo, informant 23, jente)

Samlet ser vi at inntekt og økonomisk trygghet er svært viktig for våre informanter. Begrunnelsene for hvorfor dette er viktig, handler i hovedsak om tre ting. For det første er de opptatt av å forsørge en fremtidig familie. For det andre ønsker de seg «økonomisk frihet», som de beskriver som både å unngå bekymringer rundt økonomi og å kunne unne seg materielle ting og ferier. For det tredje er inntekt viktig fordi de opplever at matvarepriser, boligmarkedet og rentenivået har gjort det stadig dyrere å leve i Norge.

Utradisjonelle inntekstkilder

Et annet interessant funn i beskrivelsene av inntekt og økonomi, er informantenes fortellinger om at det er mulig å tjene godt også utenom de tradisjonelle yrkesveiene. Noen sier at de er inspirert av personer de kjenner selv eller ser på sosiale medier, som tjener veldig godt for eksempel på investeringer, på IT-opdrag eller som influensere. Flere av informantene er opptatt av å spare i fond og aksjer, og å tjene penger på egne investeringer. De sier at det er «flere måter å bli rik på», ikke bare gjennom typiske «vanlige jobber». Denne informanten ønsker å bli lærer, men har vært i tvil fordi hun mener at inntekten er for lav. Nå ser hun for seg at hun kan tjene penger på andre måter ved siden av lærerjobben, og at hun derfor kan velge det hun har mest lyst til og likevel få en god inntekt:

Før var jeg veldig stressa av at jeg måtte ha en utdanning med høy lønn. Mens nå så er det liksom mer avslappa, fordi jeg tenker at jeg kan bygge ... liksom, bli rik på andre måter, da. Liksom, heller med sparing og investering. [...]. Mitt mål er jo at jeg, nå som jeg har satt meg mer inn i det med sparing og sånn, at jeg kan på en måte få den tryggheten en annen plass enn jobben, da. Sånn at jeg kan gjøre nesten det jeg vil, på en måte

... Og ikke stresse over pengene, da. Og gjøre noe jeg vil. (Vestlandet, informant 15, jente)

En annen måte å tjene penger på, er å bruke sosiale medier. Denne informanten forteller at når hun ser influensere som tjener veldig mye, kan hun lure på om det er nødvendig å ta en lang utdanning for å sikre seg en god jobb med høy inntekt:

TikTok er veldig ... I det siste så har jeg begynt å se at mennesker, sånn influensere, eller generelt mennesker på internett som jeg ser på min skjerm, tjener jo ekstremt mye. Sånn ekstremt mye. Og det er bare sånn ... Det gjør litt vondt å innrømme, men sånn, søren klype, men du er bare på en telefon. Jeg føler jeg må gjennom alt det her for å få en fast lønn som er stabil. Jeg føler også sånn, man får mye informasjon om alternative jobber, som kanskje ikke er skrevet på utdanning.no. [...] Men det er jo sånne ideer du kan få. Det finnes mennesker som gjør det her. Da kan jeg kanskje også gjøre det. Jeg har en kompis som har en TikTok-bruker, der han engasjerer yngre til å bruke AI, og hjelpe firmaer da, og han tjener penger på det, å lage reklamer til dem, ved å bruke AI. Det er sånn, disse jobbene hadde ikke jeg hørt om hvis ikke det hadde vært for sosiale medier, på en måte, så det er sånn ... det finnes, du må bare lete litt etter det. (Oslo, informant 1, jente)

Denne informanten forteller om en som droppet ut av skolen, men som tjener godt på IT-opppdrag. Han er inspirert til å forsøke å tjene penger på denne måten selv:

Fordi jeg kjente noen som, ja bare mennesker [som jobber med] IT, de tjener sånn 100 000 kroner bare fra et prosjekt. [...] Han er mindre enn meg. Han er 15. Han droppa ut av skolen. Jeg tenker, det kunne ha vært meg. Men det krever også mye jobb, så jeg tenkte ... ja. Men det er mye penger i det. Det var det som fikk meg motivert. [...] Men det er et stort potensial. Det er derfor jeg virkelig vil forsøke å [få] suksess i det. Fordi, sånn igjen, pengene, ikke sant, jeg kjenner noen som tjener 15 000 euro fra en klient. (Oslo, informant 12, gutt)

Kjønnsforskjeller i betydningen av inntekt

Vi ser av vårt materiale at både gutter og jenter mener inntekt er viktig. Samtidig er det flere av informantene som snakker om at guttene er mer opptatt av det, og at det også er en trend blant gutter å være opptatt av inntekt. Denne informanten mener at jenter og gutter er interessert i litt ulike yrker, og at det handler om at guttene er mer opptatt av å tjene mye:

Det har med veldig mye kjønn å gjøre, hvem du spør, om det er gutt eller jente [...] Aksjer snakker de [guttene] om, og aksjer og krypto og hele den gjengen der blir mye nevnt. [...] Jeg tror dagens ungdom av guttene er veldig pengefiksert. [...]. Det er mye penger inni bildet. Det er mye status inni bildet. Det er bra inntektskilder, og det er det som er dagens kule. [...]

Jeg vet ikke. Altså, det er på en måte, litt sånn trend for gutta, at det å være de her, altså ingeniør, aksjemegler, eiendomsmegler, det er kule yrker. Da er du kul, da er du bedre enn andre. Og det her er lagt opp litt fra sosiale medier. Det er lagt opp fra folk man ser opp til, som holder på med disse yrkene. Og så er det jo penger involvert i alle. Og gutter nå til dags er ganske fikserte på penger. Det er fordi det er så kult. Hvis du spør majoriteten av gutta, hvert fall på mitt trinn, «hva ønsker du å bli når du blir stor?» Da svarer de: «Rik». (Midt-Norge, informant 5, jente)

En annen informant beskriver også at det er mye «pengesnakk» blant kompisene hennes, og at det er status å være opptatt av å ha kunnskap om aksjer og investeringer. Hun sier at hun ikke er med i de samtalene selv:

Men hvis du hører at noen er aksjemegler, så ser du jo også for deg at det er noen som har litt peiling på markedet og alt sånt der. Og det føler jeg [gir] veldig høy status blant oss på min alder, som jeg opplever kanskje er mer opptatt av penger og sånn. Enn av andre ting, da. [...] Det er jo mye pengesnakk, kanskje, litt sånn, ja, i forhold til aksjer og investeringer og alt sånt der. Og jeg har egentlig aldri hengt helt med, for jeg kan ikke noe om det. [...] Men jeg føler jo nå at kanskje spesielt guttene i klassen min og klassene rundt ... Det er jo mye investering og bla-bla, som sikkert er veldig lurt hvis du kan det. Og så blir det jo litt sånn om å få til mest og sånn, da, kanskje. Jeg vet ikke. Jeg er jo aldri med i de pratene. (Midt-Norge, informant 1, jente)

Denne kvinnelige informanten beskriver noe av det samme. Hun mener at guttene prioriterer inntekt fordi de i større grad vil ta økonomisk ansvar for en fremtidig familie:

Informant: Men blant gutter tror jeg det er veldig mye sånn, mer enn jenter, at det er veldig mye sånn: «Jeg vil ha den og den lønna». [...] Jeg tror det handler om at når de etablerer en familie, så ønsker de å være den som er [den] mest økonomisk stabile. Det snakka vi om i norsktimen, òg. Og det var mange gutter som sa [...] «Jeg vil være den som bidrar, altså mannen i ekteskapet, at den vil være den som bidrar mest». Så jeg tror det handler litt om fremtiden deres og hva slags verdigrunnlag de har når det gjelder det her med penger og det her med familie og sånn. Da tror jeg for mange av dem det er viktig å ha en god lønn for å kunne bidra på best mulig måte innad i familien, da. (Oslo, informant 2, jente)

3.7.4 Meningsfylt arbeid og samfunnsnytte

Noen av informantene trekker frem en annen begrunnelse for utdanningsvalget, nemlig ønsket om å gjøre noe for å hjelpe andre, eller jobbe med noe som de opplever som meningsfylt og samfunnsnyttig. Av de informantene som trekker frem dette som viktig, er de fleste jenter. Denne informanten mener at å «gjøre noe for andre» og jobbe med noe som er «givende», er det viktigste for henne, og dette styrer utdanningsplanene hennes i stor grad:

Informant: Jeg har jo snakka om psykologi, da. Og så har jeg alltid tenkt sånn fysioterapi eller politi. Og så har jeg også vært innom jobb med mat og ernæring og sånne ting, da. Lærer kunne jeg ha blitt. Da ville jeg blitt på videregående, da. Eller noe samfunnsfaglig, noe sosialt arbeid eller noe sånt, tror jeg også. Men generelt noe som har med andre folk å gjøre, da. Egentlig.

Intervjuer: Hva tenker du er bra med de tingene du vurderer?

Informant: Jeg tror bare det er å gjøre en forskjell, egentlig. Å liksom kunne ... Man føler at det er litt givende å på en måte gi noe til andre folk, da. Og det kan jo være på forskjellige måter. Sånn psykologi, og da er det mer tanker og sånn. Fysioterapi, da er det mer fysisk. Alltid vært veldig glad i idrett. Så å få jobba med noe sånt hadde jo vært veldig artig, da. Men bare det å kunne ... hjelpe folk, og være i kontakt og møte nye folk, for så vidt. (Midt-Norge, informant 1, jente)

Det er verdt å bemerke at det ikke bare er det å jobbe direkte med mennesker og i omsorgsykker som oppleves som meningsfullt arbeid. Denne informanten beskriver at det å «gjøre noe for samfunnet» er viktig for ham. Han er usikker på akkurat hva han vil jobbe med, men han vil studere noe som kvalifiserer ham for å jobbe i «offentlig sektor»:

Men jeg vet at jeg har lyst til å jobbe, mest sannsynlig, på et eller annet vis, i offentlig sektor og ha en eller annen påvirkning på folk ganske direkte. Om det er gjennom politikk, eller om det er gjennom bare det at jeg jobber i en tjeneste for folk, som på et eller annet vis gjør noe for samfunnet, er ikke så farlig for meg. Men jeg syns sånne ting er interessant. (Oslo, informant 5, gutt)

Denne informanten vil studere realfag, og drømmer om å jobbe med forskning. En sterk motivasjon er å «hjelpes mennesker»:

Jeg syns ... at jeg elsker å stille spørsmål til ting og finne ut av ting. Det er derfor jeg valgte å gå realfag. Jeg vil kunne bruke kunnskap til å hjelpe mennesker og finne nye løsninger på store spørsmål. Så jeg vil ikke forholde meg til små ting, men store ting som kan hjelpe mange mennesker. Og for eksempel ting med klima og sånt. (Oslo, informant 20, jente)

3.7.5 Betydningen av hjemsted og lokalt arbeidsmarked

De tre skolene i vårt utvalg ligger i kommuner med ulike utdanningstilbud og arbeidsmarkeder. Tidligere i kapittelet har vi sett at informantenes hjemsted kan påvirke både hvilke yrker de selv kjenner til og vurderer, og hvilke yrker foreldrene deres anbefaler. Vi har også sett at ungdommene på de tre skolene gir forskjellige beskrivelser av hvor vanlig og attraktivt yrkesfag er. Når det gjelder vurderinger av utdanninger og yrker, ser vi at sted kan ha betydning på to måter. Den ene måten er hvilke studiesteder de vurderer, og det andre er at bostedet og

det lokale arbeidsmarkedet der kan påvirke hvilke utdanninger og yrker de tenker på som attraktive. Vi begynner med det som handler om studiested.

De tre stedene har stor variasjon i utdanningstilbudet. Blant informantene i Midt-Norge og Vestlandet ser mange for seg å flytte til en av de store universitetsbyene for å studere. For noen handler det om en spesifikk utdanningsretning som tilbys der, men for andre handler det også om å komme seg bort fra stedet hvor de har vokst opp, og bo i en større by.

Informant: Hvis du har lyst til å dra med gjengen din, da, for eksempel. Så er det oftest mange som har ulike veier og spør: «Ja, skal du studere i Bergen. Har [du] lyst til å kjøpe bolig sammen?», liksom. Det begynte de å snakke om litt for noen dager siden. Inne på den russegruppen. Så spurte de om ... om noen skulle til Bergen, om noen skulle til Oslo? Noen som hadde lyst til å kjøpe leilighet i lag, og ... [...]

Intervjuer: Er det viktig for deg, hvor skal du studere?

Informant: Ikke egentlig. Jeg har egentlig bare lyst vekk herfra. (Vestlandet, informant 13, gutt)

Det kommer jo litt opp, da. Innimellom. Hva du har tenkt, hva du skal etter videregående. Skal du [i] milla, eller skal du ...? Det er gjerne hvor man ender opp, og ikke hva man skal gjøre. Om man skal til Oslo, eller Trondheim, eller om man skal bli her, eller til [by i nærheten]. Og der er jeg vel egentlig ganske spredd ... men jeg gleder meg veldig til å flytte ut, selv om jeg er veldig glad i foreldrene mine, og alle de der greiene da. Men jeg og har også veldig lyst til å prøve å flytte ut og bo litt for meg selv, da. Gjerne vekk ifra [hjemsted]. (Vestlandet, informant 1, gutt)

For noen av informantene fra Vestlandet og Midt-Norge fremstår det som viktig å flytte hjemmefra og bo et annet sted. Denne informanten knytter det til at hun vil oppleve «studiefølelsen». Hun skal studere sykepleie, som er et utdanningstilbud som også tilbys i pendleavstand fra hjemstedet hennes. Hun vil likevel flytte lenger unna, og «være litt selvstendig»:

Intervjuer: Men sånn som sykepleie kan en vel studere i [by] også? Har du tenkt å studere der?

Informant: Nei. Nei, nei, nei.

Intervjuer: Hvorfor det?

Informant: Nei, jeg føler ikke jeg får den studiefølelsen av at jeg kan bare sitte meg på båten, så er jeg hjemme igjen. Jeg vil liksom vekk og være litt selvstendig. Og ... mhm. Nei, jeg har venner som skal studere i [by i nærheten], og jeg kunne ikke tenkt meg det. Ikke i [annen by i nærheten] heller. Jeg vil vekk. (Vestlandet, informant 14, jente)

Oslo skiller seg ut fra de andre stedene i denne studien ved å tilby et stort mangfold i utdanningsretninger og -institusjoner. Våre informanter fra Oslo skiller seg derfor ikke uventet fra de andre ved at de gjerne vil fortsette å bo i hjembyen mens de studerer. Selv om det også er noen av informantene fra Oslo som

argumenterer for at de vil bo et annet sted, er det færre av dem. I de tilfellene handler det ofte om å studere i utlandet, og ikke i en annen norsk by.

For dem som vil bli værende på eller nærme hjemstedet, handler det ofte om to ting: nærhet til familie og/eller kjærester, og økonomi. Eksempelene på dette kommer fra alle de tre skolene. For noen fremstår det å flytte bort fra familie og hjemstedet som skummelt og utrygt, som denne informanten fra Oslo beskriver:

Jeg vil ikke studere langt borte. Siden ... Jeg vil bare ikke, jeg vil være i Oslo. Det er nærme, det er enkelt. Jeg vil ikke flytte. Mamma har sagt at om du må, så kan du. Ingen hjemme har problem med det. Jeg har problem med det. Jeg vil ikke reise fra hjemme fordi jeg ikke vil ha ansvar allerede så fort. Og jeg vil bare ikke flytte bort fra Oslo. Det er sånn, jeg kjenner alle her. Jeg har noen ganger problemer med å sosialisere meg, så jeg føler at det ville vært vanskelig å gjøre det i en helt ny by og et helt nytt sted, så jeg liker å holde meg til områder jeg er kjent [med]. (Oslo, informant 9, jente)

For dem som vil bli boende hjemme eller i nærheten av hjemstedet, ser imidlertid økonomiske hensyn ut til å være like viktig. Denne informanten har vurdert flere alternativer, men landet på å studere i nærheten av hjemstedet. Økonomiske hensyn er en viktig del av vurderingen hennes:

Før var jeg veldig på at jeg skulle til Bergen og studere. Men så har jeg tenkt at jeg vet ikke om jeg gidder å bruke så mye penger. For det er mye billigere å bo i [by i nærheten] [...] Og det er på en måte noe jeg har tenkt på. Og jeg liker meg egentlig veldig godt her. Jeg har ikke lyst til å dra herfra. Så det har kanskje noe med at det er i [by i nærheten], ja. Kan dra hjem, og jeg har jobb her, for eksempel, så [jeg] kan bare dra på jobb. (Vestlandet, informant 19, jente)

For noen kan vurderingen handle om å slippe å leie bolig, mens noen helst vil unngå å ta opp studielån. Andre er opptatt av deltids- og helgejobber som de kan beholde om de studerer hjemme eller i nærheten.

Informant: Fordi jeg tenker at da får jeg være hjemme og jobbet, på en måte ... imens jeg studerer, så er det lettere for meg å jobbe i helgene. Og så er det mest fordi at da bor jeg hjemme, og så er det mindre utgifter. [...] Og så tenker jeg at hvis jeg venter ett år hjemme, da sparer jeg meg på en måte ett år med ... med, liksom, hybelutgifter, da.

Intervjuer: Tenker du med studielån og sånn også, eller?

Informant: Ja, studielån og pappa ... [...] Jeg vil på en måte skylde minst mulig. Jeg liker ikke å skylde penger. Jeg vil ikke ha unødvendige lån, på en måte. Sånn at ... Og hvis jeg gjør dette, så kan jeg på en måte starte kapital til en bolig eller noe. Liksom, noe sånt. (Vestlandet, informant 15, jente)

Det er litt dumt å si, men jeg er litt redd for studielån og boliglån og sanne ting. Jeg vet ikke så mye om det, men lån høres ikke bra ut. Men, ja. Og så

er det jo bedre muligheter for meg å spare opp og sånne ting. (Oslo, informant 11, jente)

Den andre betydningen av bosted handler om vurderinger av hvilke utdanninger og yrker de ser for seg. Hjemstedet påvirker ikke bare *hvor* de skal studere, men det kan også påvirke *hva* de skal studere. Vi har tidligere sett at hvilke yrker og bransjer ungdommene har kjennskap til og kunnskap om delvis er basert på det lokale arbeidsmarkedet.

Når vi ser hvilke utdanninger og yrker ungdommene vurderer ser vi også at informanter på Vestlandet kan se for seg å jobbe i maritim næring selv om de ikke nødvendigvis velger en utdanning som gir spisskompetanse på å jobbe på eller ved havet. Både de som vil bli sykepleiere, og de som vil bli arkitekter, nevner maritim næring som en mulig yrkesvei. Regionen som skolen i Midt-Norge ligger i, har en militærleir som gir arbeidsplass til mange. Vi ser at flere informanter ved denne skolen enn ved de andre skolene vil tjenestegjøre i militæret, og at flere her også vurderer en militær karriere.

Betydningen av hjemsted for utdanningsvalg handler i stor grad om hvorvidt informantene ser for seg å bli boende, flytte hjem til der de bor nå, eller helst bo et annet sted når studietiden er over. Dette kan spille inn på vurderingene av aktuelle utdanningsretninger. Denne informanten, som har planer om å studere jus, vurderer hjemstedet som lite aktuelt på grunn av få muligheter for å oppnå det han ønsker i karriereveien:

Intervjuer: Men hvis du tenker litt fram i tid, da ... Ti år fram. Hvordan ser du for deg livet ditt da?

Informant: Da har jeg forhåpentligvis en kone. Kanskje et barn eller to.

Jeg er 28. Ja, kanskje ett barn, da. Ferdig utdanna. Nettopp ferdig med ...

Ja. Jobb i et advokatfirma der ... ja, kanskje jeg prøver å klatre i ... klatre i systemet. [...]

Intervjuer: Men ser du for deg hvor du bor hen?

Informant: Jeg har planer om å ende opp i Oslo, da. Det er der de største advokatfirmaene holder til. Ikke at det nødvendigvis er så viktig å være i de største med en gang, da, men ... Ja, nei, jeg vet ikke ... Det er der det er mest business.

Intervjuer: Ja. Du ser ikke for deg å flytte hjem igjen hit?

Informant: Nei, ikke egentlig. Ser ikke helt det markedet. (Vestlandet, informant 13, gutt)

Her legger utdanningsvalget føringer for hvor informanten kan tenke seg å bo. I andre tilfeller er det omvendt: Det at de kunne tenke seg å flytte hjem gjør at de vurderer utdanninger som er nyttige på hjemstedet. Flere av informantene i Midt-Norge og på Vestlandet sier at selv om de skal flytte for å studere, ser de for seg å flytte hjem etter hvert.

[Sted] er jo ikke verdens største plass med masse arbeidsplasser. Så det er noe man må se på. Men hvis det blir sånn at jeg studerer noe og det går an å jobbe med her, som er en jobb jeg trives i, så vil jeg veldig gjerne bo her. (Midt-Norge, informant 1, jente)

For noen av dem ser vi at dette kan påvirke hvilke yrker, og dermed hvilke utdanningsretninger, de vurderer. Særlig ungdommene på Vestlandet ser ut til å ta dette hensynet, for eksempel denne informanten, som vurderer en økonomi-utdanning:

Intervjuer: Ok, hvis du tenker ti år fram i tid, da ... Hvordan ser du for deg livet ditt da?

Informant: Da håper jo jeg at jeg har en jobb. En stabil jobb som jeg kan gå til hver dag. Og så kanskje helst at jeg fortsatt bor her. Kanskje ja, [sted], [sted] eller [sted], i nærområdet da. Kanskje en kjæreste. Men jeg vil i hvert fall vente med unger til etter at jeg er ferdig utdanna og har fått jobb. Men jeg ser for meg et ganske stabilt liv, ja.

Intervjuer: Så du tenker at du da bor her i området igjen?

Informant: Ja.

Intervjuer: Tenker du også på det når du velger utdanning? At du ... hva slags jobber som er her?

Informant: Ja. Det må jo absolutt spille rolle når det er her jeg vil bo i framtida. (Vestlandet, informant 20, jente)

For mange som vil flytte hjem, handler det om at de vil bo nærme foreldre og øvrig familie. Det kan bunne i et ønske om å bistå foreldrene når de blir gamle, få hjelp fra foreldrene den dagen de får egne barn, eller gi barna en oppvekst lik den de har hatt selv:

Jeg syns det er en ganske fin plass å bo her. Og så syns jeg at ... Vi burde kanskje være her om foreldrene mine blir gamle. [...] Og ta vare på dem litt. (Vestlandet, informant 18, jente)

Jeg har lyst til å bo nær mine foreldre. For at, nå har jeg jo bodd relativt nær mine besteforeldre. Det er sånn ti minutter å kjøre. Og jeg syns det har vært ganske bra. Det var sånn at når vi var syke, reiste vi til dem, da vi var små. [...] Så jeg vil helst bo nært. (Vestlandet, informant 8, jente)

Noen tenker også på hvordan tilgangen på lokale arbeidsplasser kan endre seg i fremtiden. Denne informanten bekymrer seg for at urbanisering og nedleggelse av lokalt næringsliv kan få konsekvenser for hvilke arbeidsplasser som blir å finne på hjemstedet. Det er flere i familien hennes som jobber i en av hjørnesteinsbedriftene, og en nedleggelse der vil ramme tilgangen på lokale arbeidsplasser hardt:

Intervjuer: Men når du tenker da på hvor lett det er å få jobb og sånn, tenker du her i hovedsak, da?

Informant: Nei, altså, det er sånn ... På en måte vil jeg tilbake hit, for det er det jeg kjenner. Men på en annen måte så vet jeg ikke hvordan det blir i framtida, om [sted] blir som [mindre sted], på en måte, at det blir mer utdødd fordi folk flytter til større plasser. Fordi det er veldig mye det, på en måte, de siste åra. Det er jo mer urbanisering, da. Vi har jo ikke butikk eller skole lenger nå. Så det går jo fort, da. Det kan se ut som det går bra, og plutselig så bare går det ikke bra. Så jeg vil jo ha noe der det er sikkert at jeg får meg jobb uansett hvor jeg ender opp, da.

Intervjuer: Ikke sant. Men tenker du på det med fraflytting og sånn her i [sted]? At det kan skje?

Informant: Altså, jeg tenker at ... Hvis det skjer, på en måte, at [hjørnesteinsbedrift] legger ned, liksom ... Hvis forskjellige ting bare plutselig sånn skjer, da. Hvis [hjørnesteinsbedrift] ikke er der mer ... så er det jo hvor ... Man mister jo veldig mye folk som bor her, da. Faren til kjæresten min jobber der. Og bestefaren min jobber der. Begge onklene mine jobber der. Det er mange flere jeg kjenner, [som] jobber der, da. Det holder jo folk her, på en måte. Så ... Altså, man er jo aldri sikker på at ting skal holde, da. Så det er jo greit å ha ting som passer flere plasser i landet. (Vestlandet, informant 15, jente)

Oppsummert ser vi at ungdommene vi har snakket med har svært ulike utdanningsplaner, men at noen går igjen som mer populære: økonomi, jus og samfunnsvitenskapelige fag. Flere av informantene snakker om at å studere økonomi er populært særlig blant gutter, og at dette er påvirket av trender i sosiale medier. Lærer og sykepleier er eksempler på yrker som mange mener er viktige, men som særlig få gutter ønsker å bli på grunn av et inntrykk av at de da vil tjene for dårlig. Når det gjelder begrunnelser for hvorfor de velger som de gjør snakker de om trivsel, inntekt og det å ha et meningsfylt arbeid. Vi ser også ungdommene kan knytte begrunnelsene for både studiested og studieretning til stedet hvor de har vokst opp.

3.8 Oppsummering

Kapittel 3 undersøker ved hjelp av kvalitative intervjuer hvordan unge opplever å ta utdanningsvalg, og hva de mener er viktig når slike valg skal tas.

Overordnet finner vi at ungdommene opplever utdanningsvalget som svært viktig og med vidtrekkende konsekvenser for hvordan livet deres blir i fremtiden. Mange har en følelse av dårlig tid og en frykt for å «velge feil», og de bekymrer seg for å havne på etterskudd – ikke bare i utdanning og jobb, men også når det gjelder å stifte familie. Funnene resonnerer med at dagens ungdomsgenerasjon har fått merkelappen «generasjon prestasjon», som viser til en stresset ungdomsgenerasjon som er opptatt av å prestere på mange områder i livet (Madsen, 2018; Petersen & Krogh, 2023). I forskningslitteraturen blir

utviklingen ofte lest i lys av en mer langvarig samfunnsendring, der individuelle prestasjoner har blitt viktigere enn før (Bakken et al., 2018).

Når ungdommene ser for seg fremtiden sin, trekker både gutter og jenter frem at de gleder seg til å stifte familie. Mange er imidlertid også bekymret for fremtiden, noe som først og fremst handler om bekymringer for egne jobbmuligheter og fremtidig økonomi. Men de er også bekymret for hvilke yrker som er utsatt for automatisering og hvilke jobber som KI vil «ta over».

Vurderingene rundt utdanningsvalg henger tett sammen med oppfatninger om egne skoleprestasjoner, og for noen et prestasjonspress om å få gode karakterer. De legger karakterene stor betydning for videre livssjanser, ikke bare for å komme inn på spesifikke studier, men også for hvilken jobb de kan få, hva inntekten blir, og om de kan forsørge en fremtidig familie. Vi finner at jentene i større grad beskriver stress rundt skoleprestasjoner og karakterer enn guttene, noe som også er i tråd med tidligere studier (Bakken et al., 2018).

Forutsetningene for å få gode karakterer henger sammen med foreldres forventninger og foreldres bistand i skolearbeidet. Foreldres økonomi kan også påvirke skoleprestasjoner, siden det er ulikt fordelt blant informantene om de kan spørre foreldrene om penger til å ta opp igjen fag.

Generelt ser vi at foreldrene har stor betydning, også for forming av de unges aspirasjoner og vurderinger av konkrete utdanningsvalg. Vi ser at foreldrenes økonomi og foreldrenes utdanningsbakgrunn påvirker de unges vurderinger av hva som er viktig når de skal velge utdanning. Disse funnene er i tråd med forskningen som dokumenterer hvordan foreldre påvirker utdanningsvalg på ulike måter (se for eksempel Hegna & Smette, 2017; Strømme & Helland, 2020). Når de gjelder konkrete forventninger fra foreldrene til hvilke utdanninger de skal velge, ser vi at det er mer vanlig å signalisere en forventning om å velge en utdanning som vil gjøre det enkelt å få jobb, enn akkurat hvilken utdanning det er.

Erfaringer med dårlig økonomi hos egne foreldre går igjen blant dem som bekymrer seg for egen fremtidig økonomi. Slike erfaringer kan også påvirke planer om friår og vurderinger rundt studielån.

På spørsmål om motiver og begrunnelser for valget er det mange som trekker frem at interesse og trivsel er det viktigste. Det mest slående er likevel hvor viktig inntekt og fremtidig økonomisk stabilitet er i manges vurderinger. Tidligere undersøkelser av norske ungdommers utdanningsvalg viser at fremtidig inntekt og jobbsikkerhet er viktig for stadig flere (HK-dir, 2023, 2025). Et bidrag med denne studien er å utforske også *hvorfor* høy inntekt er viktig. Begrunnelsene handler om tre ting: de er opptatt av å forsørge en fremtidig

familie, de vil oppnå det de omtaler som «økonomisk frihet», og de er bekymret for at det har blitt dyrere å leve i Norge nå enn før.

De tre mest populære utdanningsretningene på tvers av skolene er økonomi, jus og samfunnsvitenskapelige fag. Økonomi er mer populært blant guttene, mens sykepleier og lærer er mer populært blant jentene. Hvor informantene bor påvirker både hvordan de tenker rundt studiested og hvilke yrker og næringer de kjenner til og vurderer. For mange fra Midt-Norge og Vestlandet er spørsmålet om å flytte for å studere – og eventuelt flytte hjem igjen – en viktig del av vurderingen. Vi ser at det er en sammenheng mellom lokalt arbeidsmarked og informantenes orientering. Dette handler for noen om konkrete vurderinger av hvilke typer yrker som vil være nyttige i det lokale arbeidsmarkedet når eller hvis de flytter hjem.

Vi vil nå presentere resultatene fra surveyeksperimentet. Eksperimentet gjør det mulig for oss å si noe om hvilken effekt ulike dimensjoner, som lønn og jobbsikkerhet, har på utdanningspreferanser — altså hvor viktige de er relativt til hverandre. Disse resultatene vil supplere innsiktene fra de kvalitative dybdeintervjuene.

4 Hva påvirker ungdommers utdanningspreferanser? Et surveyeksperiment

4.1 Innledning

I dette kapittelet bruker vi en eksperimentell tilnærming for å undersøke hvilke motiver som ligger til grunn for ungdommenes utdanningsvalg. Som vi så i den kvalitative analysen, er inntekt og tanker om fremtidige muligheter i arbeidsmarkedet viktige motiver for valget. Hensikten i dette kapittelet er å undersøke hvordan ungdommene veier arbeidsmarkedsdimensjoner mot andre aspekter ved et utdanningsalternativ, og å si noe konkret om hvor stor effekt de ulike dimensjonene har på utdanningspreferanser.

Undersøkelser viser at fremtidig inntekt og jobbsikkerhet har blitt viktigere for unge mennesker over tid (HK-dir, 2023). Likevel er det lite forskning på den relative betydningen av arbeidsmarkedsmuligheter og jobbsikkerhet sammenlignet med andre forhold. En viktig grunn til dette er at det i ordinære spørreundersøkelser er vanskelig å måle hvordan ulike faktorer vektes mot hverandre. Respondentene bes vanligvis om å ta stilling til hvor viktig de synes en rekke faktorer er, uten at de er nødt til å prioritere mellom disse, slik valgsituasjoner i den virkelige verden ofte krever. Multifaktorielle surveyeksperimentet har blitt foreslått som en løsning på dette, og nylige studier som anvender denne metoden, har vist at både arbeidsmarkedsdimensjoner og ferdighetskrav påvirker preferanser for ulike utdanninger og yrker (Bajka et al., 2025; Jost & Möser, 2023; Seehuus, 2023).

I denne studien har vi gjennomført et slikt multifaktorielt surveyeksperiment. Målet er å få dypere innsikt i hva som påvirker de unges valg av utdanning, samt hvor viktig fremtidige arbeidsmuligheter er sammenlignet med andre forhold. I eksperimentet fikk respondentene presentert korte beskrivelser (vignetter) av fiktive studieprogrammer, der både egenskaper ved utdanningene og tilhørende arbeidsmuligheter ble variert eksperimentelt. Respondentene ble så bedt om å vurdere hver av beskrivelsene basert på hvor sannsynlig det er at de ville valgt den aktuelle utdanningen. Fordi dimensjonene blir variert systematisk og hver respondent blir tildelt tilfeldige vignetter, er det mulig å undersøke hvordan hver enkelt dimensjon påvirker utdanningspreferansene. Ved hjelp av surveyeksperimentet kan vi altså undersøke den relative viktigheten av fremtidig inntekt og behov i arbeidsmarkedet. Designet gjør det også mulig å isolere effektene av

dimensjoner som ofte sammenfaller, og som det er vanskelig å skille fra hverandre i virkeligheten, for eksempel kjønnssammensetning og lønn.

4.2 Data og metode

4.2.1 Eksperimentdesign

Tabell 2 viser dimensjonene og nivåene som ble brukt i vignettene. Fire av dimensjonene angir egenskaper ved studiet, mens to av dem omhandler arbeidsmarkedsfaktorer som tidligere forskning og utredninger har vist er viktige for unges valg av utdanning (se for eksempel Bajka et al., 2025; HK-dir, 2023; Jost & Möser, 2023; Seehuus, 2023).

Tabell 2. Elementer i utdanningsbeskrivelsene i eksperimentet

	Dimensjon	Nivåer	Ordlyd i vignett
Egenskaper ved studiet	Studiested (avstand)	– Kort – Middels – Lang	– Studieprogrammet tilbys ved en utdanningsinstitusjon i nærheten av der du bor nå, – Studieprogrammet tilbys ved en utdanningsinstitusjon 2–3 timer med bil fra der du bor nå, – Studieprogrammet tilbys ved en utdanningsinstitusjon mer enn 5 timer med bil fra der du bor nå,
	Praksis-orientering	– Teoretisk – Praksisorientert	– og studiet er teoretisk orientert. – og studiet innebærer praksisperioder underveis.
	Kjønns-sammen-setning	– Kvinnedominert – Balansert – Mannsdominert	– Andelen kvinner er 80 prosent og andelen menn 20 prosent. – Andelen menn og kvinner er omtrent 50–50. – Andelen menn er 80 prosent og andelen kvinner 20 prosent.
	Viktige ferdigheter	– Kommunikasjon – Organisatorisk/planmessig – Teknisk forståelse	– For å lykkes på studiet er det en fordel å ha gode kommunikasjonsevner. – For å lykkes på studiet er det en fordel å ha gode organisatoriske evner. – For å lykkes på studiet er det en fordel med god teknisk forståelse.
Arbeidsmarkeds-avkastning	Jobb-sikkerhet	– Middels – Høy	– Etter endt utdanning finner omtrent halvparten raskt en relevant jobb, – Etter endt utdanning finner de fleste raskt en relevant jobb,
	Lønn	– Lav – Gjennomsnittlig – Høy	– og gjennomsnittlig årslønn blant personer med denne utdanningen er 640 800 kroner før skatt. – og gjennomsnittlig årslønn blant personer med denne utdanningen er 712 000 kroner før skatt. ¹ – og gjennomsnittlig årslønn blant personer med denne utdanningen er 890 000 kroner før skatt.

1 12*gjennomsnittlig månedslønn i Norge i 2024 +25/-10 prosent. Kilde: SSB <https://www.ssb.no/arbeid-og-lonn/lonn-og-arbeidskraftkostnader/statistikk/lonn>

Vi har unngått dimensjoner og nivåer som i for stor grad gir assosiasjoner til ett konkret studieprogram, da dette kunne ført til at vignettvurderingene ble preget av respondentenes interesse for det konkrete studieprogrammet. I sin tur kunne det påvirket og i verste fall nullet ut effektene av eksperimentdimensjonene vi ønsket å undersøke. For sterke assosiasjoner til konkrete utdanningsprogrammer ville også gitt mange urealistiske kombinasjoner av dimensjoner, noe som også ville gjort det vanskelig å beregne effektene vi er interessert i. Begrensningen ved slike hypotetiske beskrivelser er imidlertid at beskrivelsene kan bli for abstrakte, noe som kan gjøre dem vanskelig for respondentene å vurdere. Hvis vignettene ikke inneholder nok konkret informasjon til at respondentene kan gjøre en meningsfull vurdering, kan respondentene begynne å fylle inn hullene selv. Det vil typisk komme til uttrykk som mye tilfeldig variasjon mellom respondentene i hvordan de vurderer vignettene. Våre analyser viste imidlertid at variasjonen i vurderingene mellom respondentene er langt lavere enn variasjonen i vurderingene mellom vignettene.² Dette indikerer at respondentene, altså elevene, hovedsakelig har vurdert vignettene basert på den eksperimentelle variasjonen i vignettene, og at vignettene dermed har inneholdt tilstrekkelig informasjon til å gjøre en meningsfull vurdering.

Hvor mange dimensjoner og nivåer som kan inkluderes i et multifaktorielt surveyeksperiment, avhenger av flere avveininger. For det første er det viktig at vignettene gir nok informasjon til at respondentene kan vurdere dem. For det andre må de inneholde nok variasjon til at respondentene kan vurdere flere vignetter. Når hver respondent skal vurdere flere vignetter, er det også viktig at vignettene inneholder noe støy, det vil si annen variasjon enn dimensjonene man er mest opptatt av å studere. Samtidig påvirker antallet dimensjoner og nivåer statistisk kraft. Sagt annerledes krever et høyere antall dimensjoner og nivåer et høyere antall vignettvurderinger/respondenter for at presise estimer skal kunne beregnes. Med dette som utgangspunkt er anbefalingen i metodelitteraturen å anvende mellom fem og ni dimensjoner. Når det gjelder antall nivåer, er det anbefalt å unngå flere enn tre, med mindre formålet med studien eksplisitt krever det (Auspurg & Hinz, 2015). Vi har benyttet et D-efficient eksperimentdesign tilpasset utvalgsstørrelsen. Dette er beskrevet nærmere i Vedlegg 1.

Surveyeksperimentet ble gjennomført ved at hver av elevene fikk en kort spørreundersøkelse i starten av de kvalitative intervjuene. Her måtte de svare på noen enkle bakgrunnsspørsmål samt vurdere flere tilfeldig varierte beskrivelser (vignetter) av utdanninger. I vignettmodulens introduksjonstekst ble elevene informert om at de nå ville bli bedt om å vurdere seks hypotetiske studieprogrammer som har noen likheter og noen forskjeller. Figur 1 viser et eksempel på en vignett. Vignettene ble presentert parvis (to og to etter hverandre), da tidligere

² Dette kom til uttrykk gjennom en lav Intra Class Correlation-koeffisient (ICC) på 0,11. Motsatt ville en høy ICC-koeffisient tydet på at respondentene hadde funnet informasjonen i vignettene for abstrakt og fylt inn hullene selv, noe som ville ført til at mer av variasjonen i vignettvurderingene ville ligget på respondentnivå.

forskning har indikert at dette implisitt oppfordrer respondentene til å sammenligne de to vignettene. Respondentene blir da mer engasjert i vurderingsoppgaven, noe som resulterer i høyere kvalitet på vurderingene (Hainmueller et al., 2015). Elevene ble bedt om å vurdere vignettene basert på følgende spørsmål: «Hvor sannsynlig er det at du ville valgt studieprogram X?» Svarskalaen gikk fra 1 (Veldig usannsynlig) til 11 (Veldig sannsynlig).

Figur 1. Eksempelvignett.

Studieprogram 1:

Studieprogrammet tilbys ved en utdanningsinstitusjon 2-3 timer med bil fra der du bor nå, og studiet er teoretisk orientert. Andelen menn og kvinner er omtrent 50-50. For å lykkes på studiet er det en fordel å ha gode organisatoriske evner. Etter endt utdanning finner omtrent halvparten raskt en relevant jobb, og gjennomsnittlig årslønn blant personer med denne utdanningen er 890 000 kroner før skatt.

Q8. Hvor sannsynlig er det at du ville valgt studieprogram 1?

☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Veldig usannsynlig					Veldig sannsynlig					

4.2.2 Analytisk tilnærming

I faktorielle surveyeksperiment er det vignettene som utgjør analyseenheter. Dette gjør at multifaktorielle surveyeksperiment krever færre respondenter enn andre typer eksperimenter (Auspurg & Hinz, 2015). Videre vurderer hver respondent flere vignetter, noe som gjør at vignettvurderingene blir klynget sammen på respondentnivå. Det betyr at de ikke kan behandles som uavhengige analyseenheter, og lineær regresjonsanalyse (minste kvadraters metode) kan derfor gi skjeve estimater. For å ta høyde for den hierarkiske datastrukturen har vi anvendt flernivåanalyse, nærmere bestemt random intercept-modeller (beskrevet i Vedlegg 2).³

Siden antallet respondenter er lavt, er datamaterialet lite egnet til å svare på spørsmål om forskjeller mellom grupper av respondenter. Vi fokuserer derfor på gjennomsnittseffektene av vignett dimensjonene. Fordi noen av gjennomsnittseffektene kan være drevet av enkeltgrupper av respondenter, har vi også undersøkt hvordan effektmønstrene varierer etter kjønn og bosted, da dette var sentrale dimensjoner i utvalget av respondenter (se kapittel 2).

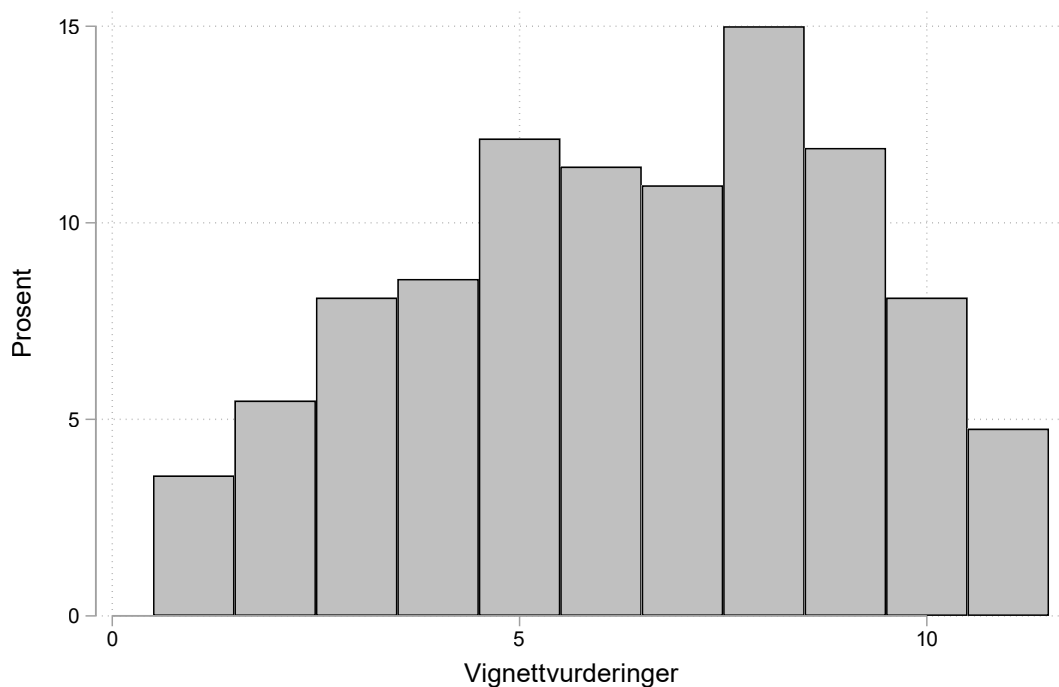
³ Vi har benyttet Stata-programmet xtreg med spesifikasjonen random intercept.

I analysene utgjør vignettvurderingene den avhengige variabelen, mens vignett-dimensjonene er forklaringsvariabler. I tillegg kontrollerer vi for vignettsett og vignetttrekkfølge innad i sett, da dette i teorien kan påvirke vignettvurderingene. Vi kontrollerer også for demografiske variabler (kjønn, foreldres utdanning og bosted). Resultatene påvirkes imidlertid i svært liten grad når vi inkluderer disse kontrollvariablene, hvilket tyder på at resultatene er relativt robuste. Resultatene presenteres grafisk (regresjonstabell i Vedlegg 3).

4.2.3 Deskriptive resultater

For at det skal være hensiktsmessig å undersøke effektene av vignettdimensjonene, er det avgjørende at det er nok variasjon i vignettvurderingene. Figur 2 viser at det er stor variasjon i vignettvurderingene, og at respondentene har tatt i bruk hele svarskaalen (1 til 11) når de har vurdert de hypotetiske studieprogrammene.

Figur 2. Svarfordeling på vignettvurderinger. Svarskala 1–11.

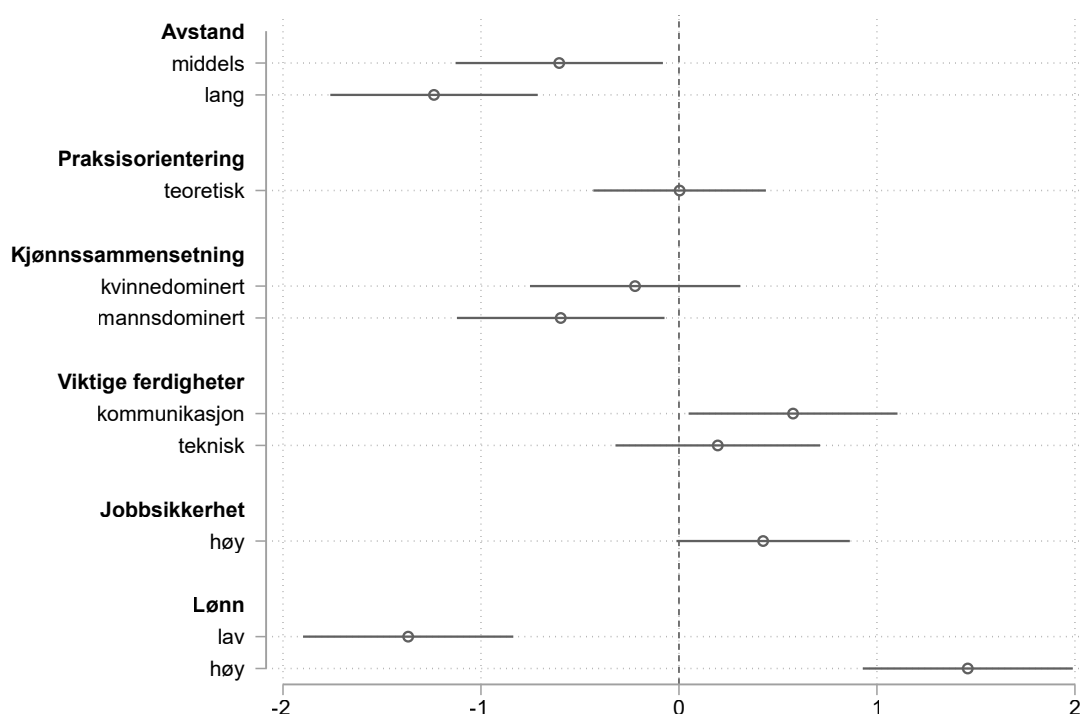

4.3 Resultater

4.3.1 Effekter av vignettdimensjonene

Figur 3 viser gjennomsnittseffektene av hver vignettdimensjon. Nærmere bestemt viser den hvordan ulike kjennetegn ved studieprogrammer påvirker elevenes interesse for studieprogrammene, og effektene representerer forskjeller mellom ellers identiske studieprogrammer.

Figur 3. Effekter av vignetttdimensjoner på vignettvurderinger (kontrollert for vignettnummer, vignettsett, kjønn, foreldres utdanningsnivå og kommune).⁴ Random intercept-modell. 95 prosent konfidensintervaller.⁵

Lønn er den faktoren som har størst betydning for vurderingene. Studieprogrammer som fører til lav lønn, vurderes betydelig mer negativt enn dem som fører til gjennomsnittlig lønn, mens høy lønn har en sterk positiv effekt. Begge effektene er statistisk signifikante.

Avstand har også en tydelig og statistisk signifikant negativ effekt. Både middels og lang avstand gjør studiene mindre interessante for respondentene enn studier som tilbys der respondentene bor.

Hvorvidt studiet er praksisorientert eller teoretisk orientert, har ingen betydning for vurderingene. Kjønnssammensetning har en svak negativ effekt når det gjelder hvordan mannsdominerte studier vurderes sammenlignet med kjønnsjevne studier, og denne effekten er statistisk signifikant. Kvinnedominerte studier vurderes mer likt som kjønnsjevne studier.

Videre ser vi at studier der gode kommunikasjonsevner er viktig, vurderes mer positivt enn studier der det lønner seg med gode organisatoriske evner. Studier der det er en fordel å ha gode tekniske ferdigheter, vurderes mer likt som studier der det lønner seg å ha gode organisatoriske evner.

4 Referansekategoriene er nåværende bosted (Avstand), praksisorientert (Praksisorientering), kjønnsjevn (Kjønnssammensetning), gode organisatoriske evner (Viktige ferdigheter), middels jobbsikkerhet (Jobbsikkerhet), gjennomsnittlig lønn (Lønn).

5 Da utvalget i denne undersøkelsen er lite og ikke-representativt, rapporteres konfidensintervallene først og fremst for å informere om usikkerheten i estimatene. De sier med andre ord ikke noe om resultatenes generaliserbarhet.

Til sist har høy jobbsikkerhet en relativt svak positiv effekt på vurderingen av studieprogrammene.

Siden dimensjonene har ulikt antall nivåer, gir ikke regresjonskoeffisientene et direkte svar på hvilken dimensjon som har størst relativ effekt på elevenes vurderinger. For å undersøke dette har vi foretatt en dominansanalyse (Luchman, 2021). Dominansanalysen angir hvor mye av variasjonen i den avhengige variabelen hver uavhengige variabel bidrar til å forklare. Med andre ord forteller den hvilke vignettdimensjoner som er viktigst for elevenes interesse for et studieprogram.⁶ Tabell 3 viser at lønn har klart størst effekt på vurderingene, etterfulgt av avstand til studiested. De andre dimensjonene bidrar i mindre grad til å forklare variasjonen i interesse for studieprogrammer.

Tabell 3. Dominansanalyse

	Dominance stat.	Std. Dom. Stat	Ranking
Lønn	0,189	0,766	1
Avstand	0,042	0,171	2
Kjønns sammensetning	0,007	0,026	3
Ferdigheter	0,005	0,022	4
Jobbsikkerhet	0,004	0,014	5
Praksis	0,000	0,000	6

4.3.2 Forskjeller etter kjønn og bosted

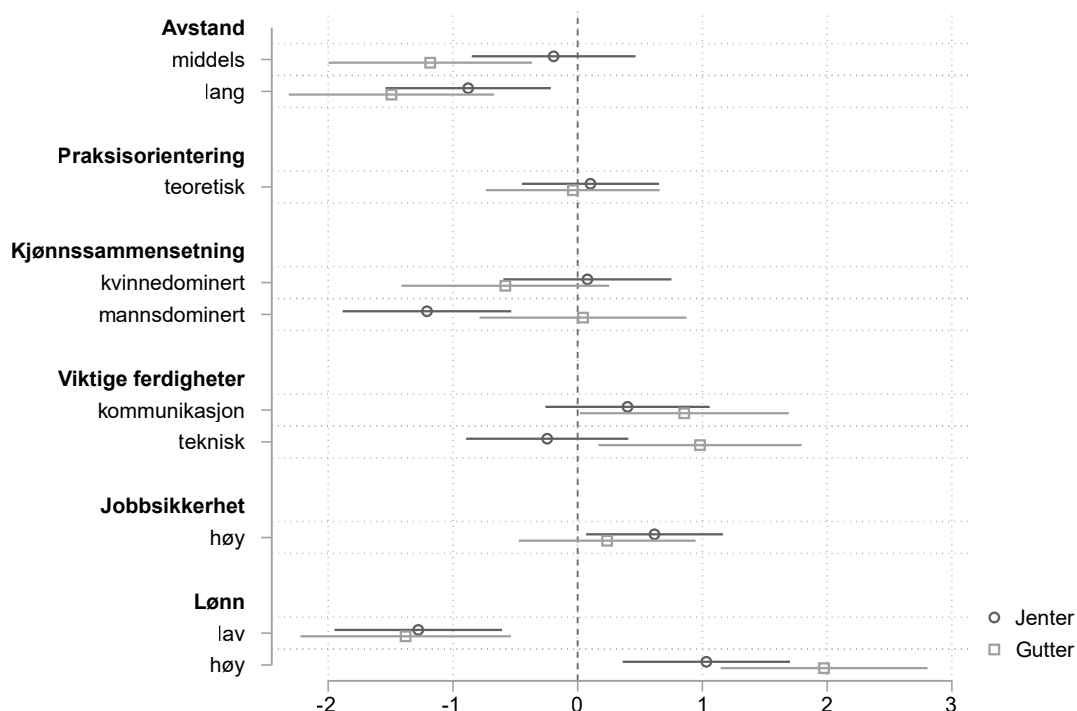
Tidligere forskning har slått fast at utdanningsvalg er tydelig kjønnsdelte, og at kjønnsforskjeller i individuelle preferanser er en del av forklaringen på dette (se for eksempel Bajka et al., 2025). Antallet respondenter er i denne undersøkelsen lavt, hvilket gir begrenset statistisk kraft. Vi har likevel undersøkt hvordan svarmønstrene varierer etter kjønn og bosted, ettersom disse dimensjonene var sentrale i utvalget. Siden antallet respondenter i hver gruppe blir enda lavere enn i analysene av gjennomsnittseffekter, må disse resultatene tolkes med varmsomhet. Eventuelle kjønns- og bostedsforskjeller gjelder kun dette utvalget og kan ikke generaliseres.

Figur 4 viser at guttene og jentene i utvalget vurderer de fleste dimensjonene nokså likt, men at det også er noen forskjeller. Hvor lang avstanden er til studiestedet, har noe større betydning for guttene i utvalget enn for jentene. Videre er det tegn til kjønnsforskjeller i hvordan studiets kjønns sammensetning påvirker interessen: Guttene er mer negative til kvinnedominerte studieprogrammer enn

6 Dominansanalyse ble valgt fremfor andre tilnærminger fordi den er kompatibel med flernivåanalyse og behandler hvert sett med dummyvariabler som én dimensjon. Vi har brukt Stata-kommandoen `domin`. Denne estimerer alle mulige undermodeller basert på de uavhengige variablene: Med seks dimensjoner blir det 64 modeller. For hver av disse registreres R^2 . For hver variabel estimeres deretter hvor mye R^2 i gjennomsnitt øker når denne legges til i modellen. Den tar deretter gjennomsnittet av alle de ulike subsettene den kan legges til i. Dette gjennomsnittet utgjør «general dominance statistic», som er det sentrale estimatet i dominansanalyse.

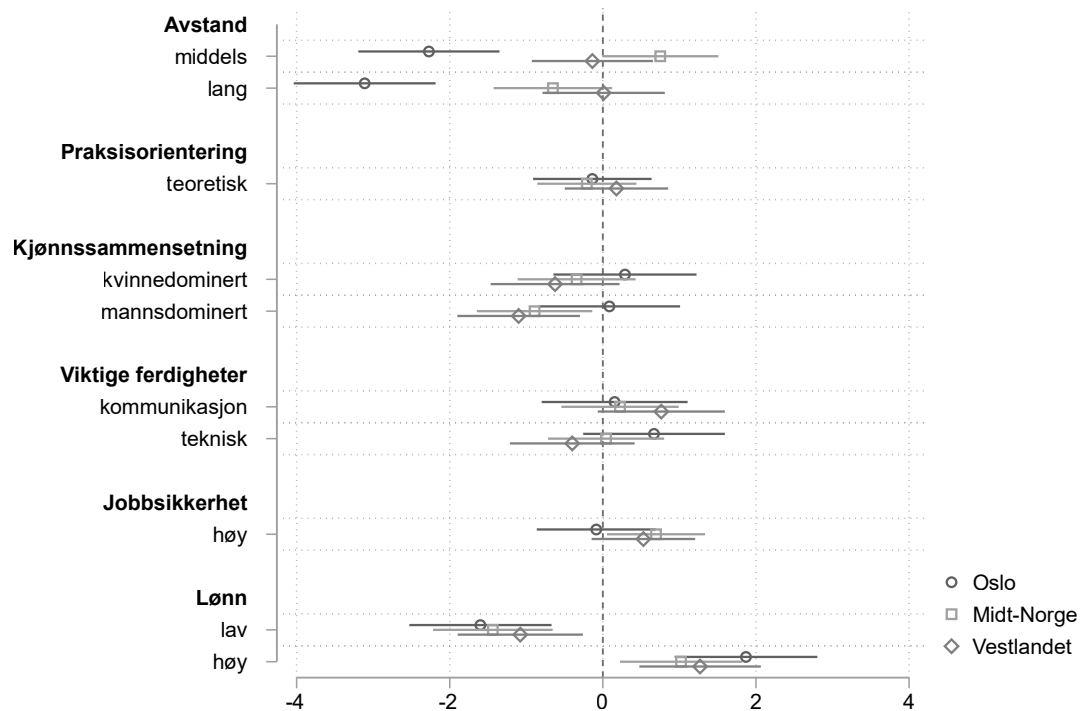
til kjønnsjevne studier, og jentene er mer negative til de mannsdominerte enn de er til de kjønnsjevne. Når det gjelder hvilke ferdigheter som er viktige, er guttene mer positive enn jentene til studier som krever tekniske ferdigheter. Imidlertid foretrekker både guttene og jentene studier som krever gode kommunikasjonsferdigheter, fremfor studier som krever gode organisatoriske ferdigheter. Videre har jobbsikkerhet større betydning for jentenes vurderinger. Til sist viser figur 4 at jentene og guttene i utvalget vurderer betydningen av lønn nokså likt, men den positive effekten av høy lønn er sterkere blant guttene.

Figur 4. Effekter av vignett dimensjoner på vignettvurderinger etter respondentens kjønn (kontrollert for vignettnummer, vignettsett, foreldres utdanning og kommune). Random intercept-modeller. 95 prosent konfidensintervaller.

Figur 5 viser at effektene av vignettvariablene i liten grad modereres av bosted. Unntaket er effekten av avstand til studiestedet: Elevene fra Oslo er langt mer negative til studieprogrammer som tilbys middels eller langt unna.

Figur 5. Effekter av vignetttdimensjoner på vignettvurderinger etter kommune/bosted (kontrollert for vignettnummer, vignettsett, kjønn og foreldres utdanning). Random intercept-modeller. 95 prosent konfidensintervaller.

4.4 Oppsummering

I dette kapittelet har vi brukt et multifaktorielt surveyeksperiment for å undersøke hvordan ulike dimensjoner påvirker de unges utdanningsvalg, og hvordan ungdommer veier ulike aspekter ved et utdanningsalternativ mot hverandre. I eksperimentet undersøkte vi betydningen av (1) dimensjoner ved studiet som avstand til studiested, praksisorientering, kjønnssammensetning og ferdighetskrav, og (2) arbeidsmarkedsdimensjoner som jobbsikkerhet og lønn. Effektene kan tolkes som hvor viktig en dimensjon er, gitt at alt annet ved studieprogrammet er likt. Resultatene viser at alle dimensjonene, med unntak av praktisk versus teoretisk orientering, påvirker ungdommenes interesse for studieprogrammene. Lønn har klart størst betydning for ungdommenes vurderinger, etterfulgt av avstanden til studiestedet. Effekten av avstand til studiestedet er imidlertid drevet av elever fra Oslo-skolen i utvalget, mens effekten av lønn er mer generell på tvers av bosted.

At lønn er viktig for unges utdanningspreferanser, samsvarer med funn fra tidligere forskning og utredninger (HK-dir, 2023; Seehuus, 2023). Samtidig står funnet om at lønn er viktigere enn jobbsikkerhet, delvis i kontrast til resultater fra nylige utredninger som har vist at jobbsikkerhet har blitt viktigere og fått større betydning sammenlignet med lønn (HK-dir, 2025). Blant elevene i denne studien ser jobbsikkerhet ut til å være langt mindre viktig enn lønn. Den diskrepansen kan skyldes flere ting. For det første kan den være et resultat av experi-

mentdesignet. Som vi tidligere har diskutert, er beskrivelsene av studieprogrammene hypotetiske og dermed relativt abstrakte. Lønn er et veldig sterkt signal – og kanskje mer håndfast enn flere av de andre dimensjonene –, noe som kan bidra til at den relative effekten blir så sterk. For det andre kan det hende at jobbsikkerheten blir mindre viktig når den veies opp mot en rekke andre dimensjoner, slik den blir her. Til sist kan diskrepansen også skyldes utvalget i studien, som er lite og på langt nær representativt. For å undersøke hvorvidt de påviste effektene er generaliserbare, bør man skalere opp eksperimentet og gjennomføre det på et representativt utvalg.

Som nevnt har tidligere forskning vist at kjønnsforskjeller i preferanser kan bidra til kjønnsdelte utdanningsvalg. I de separate analysene etter kjønn ser vi flere forskjeller i preferansemønstrene til guttene og jentene i vårt utvalg. For det første er jentene mer negative til mannsdominerte studier enn de er til ellers like, men kjønnsjevne studieprogrammer, mens guttene er mer negative til studier som er dominert av kvinner. Resultatene tyder med andre ord på at både guttene og jentene foretrekker kjønnstypiske studier eller studier med en jevn kjønnsbalanse, fremfor studier der de ville vært i minoritet. I tillegg er guttene mer positive til studier der tekniske ferdigheter er en fordel, enn til studier der det lønner seg å ha gode organisatoriske evner. Blant jentene er det ikke noen slik forskjell. Analysene viser også at guttene er noe mer negative til å studere langt unna der de bor, og at den positive effekten av jobbsikkerhet er drevet av svarene til jentene i studien. Til sist så vi at høy inntekt er noe viktigere for guttenes interesse for et studieprogram, men hovedmønsteret er at lønn er viktig for både guttene og jentene.

De separate analysene etter bosted viste relativt like preferansemønstre på tvers av skolene. Avstand til studiestedet er imidlertid lite viktig for elevene i Midt-Norge og på Vestlandet, men har relativt stor betydning for vurderingene til elevene i Oslo. De er betydelig mer negative til studieprogrammer ved institusjoner langt unna der de bor.

Til tross for at det lave antallet respondenter begrenser mulighetene for å studere forskjeller mellom grupper av respondenter, viser tilleggsanalysene altså noen interessante tendenser. Hvorvidt forskjellene etter kjønn og bosted er generaliserbare utover elevene som deltok i denne studien, forblir imidlertid et spørsmål for videre forskning.

5 Oppsummering og diskusjon

I denne rapporten bruker vi en kombinasjon av kvalitative dybdeintervjuer og et kvantitativt surveyeksperiment for å studere ungdommers opplevelse av det å velge utdanning, hvilke motiver de har for valgene de gjør, og hva ulike faktorer som familie, kjønn og sted betyr for valgene. Formålet er å få dybdekunnskap om hvordan valgprosessen oppleves, og innsikt i hvilke vurderinger de unge gjør når de skal ta utdanningsvalg. Videre gjør surveyeksperimentet det mulig for oss å si noe konkret om effekten ulike dimensjoner – som lønn og jobbsikkerhet – har på utdanningspreferanser, altså hvor viktige de er relativt til hverandre. I dette avslutningskapittelet sammenfatter vi hovedfunnene fra de to delstudiene.

Rapporten belyser tre problemstillinger:

1. Hvordan opplever unge det å gjøre utdannings- og karrierevalg?
2. Hvilke motiver ligger til grunn for utdanningsvalget?
3. Hvilke faktorer påvirker de unges utdanningsvalg?

5.1 Opplevelsen av valget

Vi har studert hvordan ungdommene opplever det å gjøre utdannings- og karrierevalg. Dette har vi undersøkt bredt, gjennom å studere de unges beskrivelser av skolehverdagen, hvordan de opplever å stå overfor et utdanningsvalg, og tankene og bekymringene de har om fremtiden.

Et gjennomgående funn er at ungdommene opplever utdanningsvalget som svært viktig og med vidtrekkende konsekvenser for hvordan livet deres vil bli i fremtiden. Mange opplever at det er stressende å snart skulle velge utdanning, og de er redde for å «velge feil». Frykten for å velge feil handler om en oppfatning av at de skal inn i et yrke som de skal trives i resten av livet, men den henger også sammen med en følelse av at de har dårlig tid. De har en sterk forventning om fremdrift, og de frykter å havne «bak de andre» dersom de velger feil utdanning. For noen handler ikke tidspresset bare om utdanning og jobb, men også om å stifte egen familie. Funnene resonnerer med argumenter om at ungdom i større grad nå enn før er preget av en «prestasjonskultur», med forventninger om å prestere godt ikke bare i skolen, men i også andre deler av livet (Madsen, 2018; Petersen & Krogh, 2023). I forskningslitteraturen blir denne

utviklingen ofte lest i lys av en mer langvarig samfunnsendring, der individuelle prestasjoner har blitt viktigere enn før (Bakken et al., 2018).

Tidspresset og behovet for fremdrift ser vi også i vurderinger rundt friår. Mange mener de vil tape tid og penger ved å ta friår. I stedet ønsker de å komme i gang med utdanningen, slik at de raskt kan komme ut i arbeid. Et mindretall av våre informanter planlegger et friår der de jobber, går på folkehøyskole eller går inn i militæret.

Mange av ungdommene uttrykker bekymring for fremtiden, og for noen påvirker denne uroen hvordan de vurderer ulike utdanningsretninger. Bekymringene for fremtiden handler først og fremst om fremtidige jobbmuligheter og egen økonomi. De bekymrer seg imidlertid også for en verden i rask endring og for hvordan teknologiske endringer vil gripe inn i livet deres, og spesielt hvordan kunstig intelligens (KI) vil prege arbeidslivet.

Informantene knytter vurderinger av utdanningsvalg tett til karaktersnittet sitt og tanker om hvilke begrensninger det kan legge for planene deres. De fleste informantene kjenner på et forventningspress om å få gode karakterer og opplever at dette har tiltatt i intensitet på vg3. Først og fremst handler presset om muligheter til å komme inn på konkrete studier. Det er imidlertid verdt å merke at mange ilegger karakterene større betydning og knytter karaktersnittet til hvilken jobb de kan få, hvilken inntekt de kommer til å få, og om de får mulighet til å forsørge en fremtidig familie. Det er ikke store geografiske forskjeller i hvem som opplever karakterpress, men det er flest jenter blant dem som beskriver prestasjonsangst rundt karakterer. Slike kjønnsforskjeller er også dokumentert i tidligere studier av opplevd stress rundt skoleprestasjoner i Norge (Bakken et al., 2018).

Tankene om utdanning har ofte fulgt informantene lenge, og det kan se ut som at oppfatninger som spiller inn på utdanningsvalgene deres, blir formet både i barndommen og på ungdomsskolen. Vi vil trekke frem at noen angrer på at de har valgt studiespesialisering og nå opplever at de «må» ta høyere utdanning for å få en «ordentlig jobb», selv om de opplever at de har lite lyst og dårlige forutsetninger for å studere videre. Disse ønsket seg også bedre veiledning på ungdomsskolen, det vil si før de tok valget om å gå på utdanningsprogrammet studiespesialisering. Informantene ved de tre skolene gir ulike beskrivelser av hvor vanlig og interessant yrkesfag er, som kan være knyttet til hvilke næringer som preger lokalt næringsliv der de bor.

Vi finner at videregående skole er den mest formative fasen for utdanningsaspirasjoner. Mange snakker om at de har justert planene sine i løpet av denne perioden, og at det tvinges frem en realisme i planleggingen gjennom de tre årene. Dette handler om interesser, fagvalg og evner, men også om karakter-

snittet. De fleste av våre informanter hadde bestemt seg for utdanningsretning på intervju tidspunktet.

En viktig brikke i orienteringen mot høyere utdanning er valg av programfag. Programfag gir elevene mulighet til å prøve ut ulike fagretninger og få en bekreftelse eller avkreftelse på hva de liker og har forutsetninger til å få til. For mange henger programfagene tett sammen med valget av høyere utdanning. Programfag legger imidlertid også konkrete føringer for hvilke muligheter de har til å komme inn på ulike utdanninger, og flere informanter etterlyser bedre rådgivning rundt valg av programfag.

Tidligere undersøkelser har vist at norske elever benytter seg mer av karriereveiledning enn elever i andre OECD-land (Mann & Diaz, 2025). Vi finner stor variasjon i erfaringer og oppfatninger om utdannings- og yrkesrådgivning på skolen. Intervjuene ble gjort i november, og rådgivningen om høyere utdanning intensiveres vanligvis frem mot fristen for samordna opptak i mars. Erfaringene kunne derfor ha sett annerledes ut på et senere tidspunkt. Et mindretall hadde hatt veiledning på tidspunktet for intervjuene. Mange har en oppfatning av at rådgiverne har lite tid, og terskelen for å ta kontakt oppleves som høy. Blant de som har snakket med rådgiver, er det dobbelt så mange jenter som gutter. Et inntrykk på tvers av skolene er at flere enn dem som faktisk har oppsøkt rådgiver, kunne tenke seg veiledning.

Vi ser at foreldre, søsken og skolen er informantenes viktigste kilder til informasjon om utdanningsalternativer. Når det gjelder digitale informasjonskilder, beskrives nettsiden utdanning.no som et nyttig oppslagsverk for informasjon om utdanningsretninger, yrkesmuligheter og inntekt. Sosiale medier ser ikke ut til å spille en veldig stor rolle som informasjonskilde om konkrete utdanninger. Vi ser likevel at sosiale medier kan prege oppfatninger om ulike utdanningsretninger og at de kan påvirke «utdanningstrender», som det å studere økonomi blir beskrevet som ved en av skolene i utvalget vårt. Det er flere konkrete eksempler på at informantene har brukt KI som rådgiver og sparringspartner i prosessen med å bestemme seg for utdanningsretning.

5.2 Motivene for valget

Den andre problemstillingen handler om de unges vurderinger av ulike yrker, hva de vektlegger når de skal velge, hvilke motiver de har, og hvordan de veier ulike aspekter ved et utdanningsalternativ opp mot hverandre.

5.2.1 Vurderinger av yrker

Vårt materiale viser at det er store variasjoner i hvilke utdanningsretninger de unge kunne tenke seg å gå. De tre mest populære på tvers av skolene er

økonomi, jus og samfunnsvitenskapelige fag. Økonomi og administrasjon har også de siste årene vært blant de største utdanningsretningene i Norge, ifølge søknadstall fra Samordna opptak.

I kapittel 3 viser vi eksempler på hvordan informantene diskuterer konkrete yrker. Vi ser at økonomistudiet blir knyttet til forventninger om høy inntekt blant begge kjønn. Økonomi blir særlig i Midt-Norge oppfattet som et «gutte-studie». Flere peker på sosiale mediers fremstilling av muligheter til å bli rik gjennom aksjehandel og investeringer som spesielt populær blant menn, og at dette medvirker til at det å studere økonomi har blitt en trend, særlig blant gutter. Jus blir sett på som en svært attraktiv karrierevei som gir høy inntekt, høy status og for noen også et meningsfylt arbeid.

Videre er det mange som har oppfatninger om de store yrkesgruppene lærer og sykepleier. Informantene beskriver dem som viktige, samfunnsnyttige og meningsfulle. Samtidig blir disse yrkene oppfattet som «lavtlønne», både blant gutter og jenter. Særlig læreryrket skiller seg ut i vårt materiale med å være et yrke som mange, både gutter og jenter, mener de kunne vært gode til og passet til, men som likevel få har konkrete planer om å velge. En viktig grunn til det er at de ser på læreryrket som et yrke med lav lønn. Særlig blant menn er det få som vurderer læreryrket som en aktuell karrierevei. Tidligere forskning på rekruttering til læreryrket viser at norske videregående elever oppgir lønnsvilkår som en betydelig årsak til ikke å ville bli lærer, og at dette i enda større grad ser ut til å være en barriere for menn enn for kvinner (Myklebust et al., 2019).

Tidligere forskning har vist at kvinneedominerte yrker ofte har lavere lønn og status enn sammenlignbare mannsdominerte yrker, og at kvinneedominerte utdanninger gir lavere økonomisk avkastning sammenlignet med kjønnsjevne og mannsdominerte utdanninger (Block et al., 2018; Magnusson, 2008; Seehuus & Strømme, 2025). Oppfatninger om at kvinneedominerte yrker har lavere lønn og status enn de mannsdominerte, kommer til uttrykk på flere måter i intervjuene, også når det gjelder hvordan informantene vurderer ulike typer kunnskap og kompetanse. Selv om ungdommene ikke nødvendigvis selv kobler dette til kjønn, viser materialet at de forholder seg til oppfatninger om lønnsforskjeller og tar dem med inn i sine egne vurderinger av utdannings- og yrkesvalg.

5.2.2 Motiver og begrunnelser for valg

Når det gjelder motiver for valg og hvordan de unge begrunner valgene sine, ser vi særlig at interesse og trivsel, samfunnsnytte, inntekt og jobbsikkerhet har betydning. I intervjuene er interesse og trivsel det de fleste setter høyest. Dette henger også sammen med opplevelsen av å skulle velge en utdanning som fører til et yrke de skal ha «resten av livet». En annen begrunnelse er ønsket om å gjøre noe meningsfylt og samfunnsnyttig. De fleste som snakker om dette, er

jenter. De beskriver det som viktig å hjelpe andre, gjøre en forskjell og jobbe med noe givende. Det er likevel ikke slik at meningsfylt arbeid nødvendigvis blir koblet til tradisjonelle omsorgsykker. Noen informanter beskriver det som meningsfylt å ha en jobb i forskning, politikk eller offentlig sektor.

Tidligere studier bekrefter at inntekt er viktig for de unge når de velger utdanning (Seehuus, 2023; Tellhed et al., 2018). Forskning har også tidligere vist at inntekt er en viktigere motivasjon for gutter enn for jenter (se for eksempel Busch-Heizmann, 2015; Shu & Marini, 1998), men nyere studier finner relativt små kjønnsforskjeller med hensyn til preferanse for høy lønn (Bajka et al., 2025; Seehuus, 2023). Et hovedfunn også i vår rapport er at inntekt er svært viktig for ungdommenes aspirasjoner og valg, og dette gjelder både guttene og jentene. Dette kommer tydelig frem i surveyeksperimentet, som viser at lønn har betydelig større effekt enn de andre dimensjonene som inngikk i det eksperimentelle designet.

I intervjustudien trekker både gutter og jenter frem inntekt og fremtidig økonomisk stabilitet som svært viktig. Inntekt er et gjennomgående tema i samtalene om utdanningsvalg og fremtidige yrker, og mange vil helst tjene «over gjennomsnittet». Et bidrag i denne rapporten er at vi også utforsker de unges begrunnelser for *hvorfor* de mener at inntekt er viktig for dem. Begrunnelsene kan deles i tre kategorier. Den første handler om ønsket om å kunne forsørge en fremtidig familie, og både jenter og gutter er opptatt av dette. Den andre kategorien handler om det informantene kaller «økonomisk frihet»: fravær av bekymringer for penger, og muligheten til å prioritere ferier og materielle ting. Den tredje kategorien handler om en opplevelse av at det har blitt dyrere å leve i Norge. Bekymringer for boligpriser, renter og matvarepriser gjør at høy inntekt fremstår som stadig viktigere. For noen er dette temaet også tydelig farget av erfaringer med at foreldrene har hatt dårlig økonomi.

Et funn i den kvalitative undersøkelsen er at de unges fremtidsbekymringer i også handler om jobbmuligheter og jobbsikkerhet. De beskriver at forventninger fra foreldre ofte handler om å velge en utdanning som vil gjøre det enkelt å få jobb. Uroen for jobbmuligheter handler også om teknologisk utvikling og kunstig intelligens. For noen av informantene fra Midt-Norge og Vestlandet påvirkes vurderingene av hva slags utdanningsretninger som kan gi jobbmuligheter på hjemstedet.

I surveyeksperimentet måtte elevene veie jobbsikkerhet og lønn mot hverandre. Resultatene viser at høy jobbsikkerhet er mindre viktig enn høy lønn. Videre ser vi at betydningen av jobbsikkerhet er drevet av jentene i utvalget, da høy jobbsikkerhet – sammenlignet med middels jobbsikkerhet – har lite å si for guttenes vurdering av studieprogrammer.

5.3 Faktorer som påvirker utdanningsvalget

Hvilke muligheter og begrensninger kan sies å danne rammer for de unges utdanningsvalg? Her trekker vi frem noen faktorer som studiene våre viser er viktige for hvordan elevene orienterer seg når de skal bestemme seg for utdanningsretninger og yrker.

5.3.1 Familie

Betydningen av familie, og særlig foreldre, kommer til uttrykk på flere måter i våre studier. For det første kan de ha betydning for informantenes skoleprestasjoner, enten gjennom forventninger om høye karakterer eller ved at foreldrene involverer seg i skolearbeidet. Intervjustudien viser at hvor mye foreldrenes hjelper ungdommene i skolearbeidet varierer stort. Informantene selv kobler graden av involvering til foreldrenes egen utdanning. Tidligere forskning på foreldreinvolvering i skolearbeid viser også at dette henger tydelig sammen med sosial klasse (Strømme & Helland, 2020).

For det andre kan foreldre, søsken og andre *signifikante andre* påvirke ved å opplyse om muligheter og oppmuntre de unge til å forfølge konkrete utdanningsretninger. Vi ser flere eksempler på at kommentarer om ferdigheter og personlige kvaliteter, om hva man som person egner seg til og passer til, kan være med på å forme oppfatninger som senere blir til aspirasjoner. Studier av utdanningsvalg har vist at bekreftelse på at man passer til noe og er god på noe fra personer som er viktige i ungdommenes liv, kan være med på å forme oppfatningene om egne evner (Hegna & Smette, 2017; Myklebust, 2020). Slike oppfatninger om egne evner har betydning for hvilke utdanningsretninger de unge velger (Correll, 2001). I vårt materiale er det stor variasjon i hvor mye informantene snakker med foreldrene om utdanningsvalg, og om de opplever disse samtalene som positive og nyttige.

For det tredje spiller foreldrene en rolle ved at de har forventninger til hva de skal studere. For noen informanter er dette forventninger som ikke er eksplisitt uttalte, men som likevel kan gjøre at de opplever «å skylde» foreldrene gode karakterer eller ta utdanningsvalg som foreldrene verdsetter. Andre informanter sier at foreldrene har konkrete forventninger til hvilke utdanningsvalg de skal gjøre. Disse kan være preget av foreldrenes egne yrkesvalg, og av et ønske om at barna skal gå i deres fotspor. Informantene med innvandrerbakgrunn i vårt utvalg forteller at foreldrene har forventninger knyttet til konkrete utdanningsvalg. Disse informantene opplever selv at foreldre med innvandrerbakgrunn har mer spesifikke forventninger til hva barna skal studere, enn foreldre uten innvandringsbakgrunn. Tidligere forskning har også funnet at barn av foreldre med innvandrerbakgrunn opplever mer spesifikke utdanningsforventninger enn ungdommer med etnisk norske foreldre (Hegna & Smette, 2017). Tidligere studier

viser også at foreldrenes forventninger og anbefalinger varierer mellom foreldre med ulik sosial bakgrunn, og at foreldre med høyere utdanning overfører en positiv holdning til utdanning til barna sine (Strømme & Helland, 2020).

For det fjerde viser vårt materiale at foreldrenes økonomi påvirker ungdommenes orientering på flere måter. Nyere forskning har vist at foreldres økonomiske ressurser over tid har blitt viktigere for valget om å ta høyere utdanning (Strømme & Wiborg, 2024). Våre funn viser noen konkrete måter foreldres økonomi har direkte betydning for ungdommers avveininger og beslutninger. Vi ser at foreldres økonomi påvirker mulighetene til å ta opp igjen fag og forbedre karaktersnittet. Noen tar opp igjen og forbedrer karakteren i alle fag de har hatt på vg1 og vg2. For andre er dette en umulighet, fordi det koster penger å ta opp fag som privatist.

Videre påvirker foreldrenes økonomi synet på friår, og hvem som føler at de har «dårlig tid». Folkehøyskole blir nevnt som noe som kun de privilegerte har råd og tid til. Tidligere studier fra Norge viser også at foreldres sosiale bakgrunn påvirker synet på friår, hvem som tar friår og ikke og hva friåret brukes til (Hovdhaugen & Salvanes, 2025; Vogt, 2018). Opplevelsen av å ha dårlig tid er et gjennomgående funn i vår studie, men blant dem som har foreldre med lavinntektsyrker og erfaringer med å ha dårlig råd, ser vi også at studietiden kan oppfattes som rent instrumentell. Det vil si at den er noe de bør bli fortest mulig ferdig med, slik at de kan begynne å tjene penger.

Til sist ser vi at bekymringer for fremtidig økonomi, og spesifikt gjeld, studielån og boligpriser, er særlig fremtredende blant informanter med foreldre med lavtlønte yrker og/eller erfaringer med foreldres dårlige økonomi. Dette påvirker også hvordan de navigerer ulike utdanningsalternativ. Dette samsvarer med tidligere forskning som har vist at både kostnader og opplevd risiko ved ulike utdanningsalternativer varierer med sosial bakgrunn (Thomsen, 2023).

5.3.2 Sted

Ulike arbeidsmarkedskontekster gir unge mennesker ulike rammer for hvordan de opplever og fortolker sine utdanningsmuligheter (Boone & Van Houtte, 2016; Eriksen & Andersen, 2021). I våre to delstudier ser vi at sted påvirker ungdommenes valg på forskjellige måter. De tre skolene i utvalget ligger i kommuner med ulike utdanningstilbud og arbeidsmarkeder. Oslo er kjennetegnet av stort volum og variasjon i tilbudet av høyere utdanning, og arbeidsmarkedet er Norges største og mest mangfoldige. Skolen i Midt-Norge ligger i en mindre by, med noen muligheter for høyere utdanning lokalt. Arbeidsmarkedet er preget av offentlig forvaltning, undervisning, handel, landbruk og industri. Den tredje skolen ligger i et tettsted på Vestlandet, hvor det ikke finnes noen institusjoner

for høyere utdanning lokalt. Arbeidsmarkedet er preget av maritime bransjer og marin industri, tjenesteytende næringer og helse- og omsorgstjenester.

Hvor informantene bor, påvirker for det første hvordan de tenker om hvor langt de vil flytte på seg for å studere. Informanter fra Midt-Norge og Vestlandet ser i stor grad for seg å flytte til en større by for å studere – for noen handler dette om et spesifikt utdanningstilbud, mens andre har et ønske om å flytte ut og erfare det å bo i en større by. Oslo skiller seg ut ved at informantene der gjerne vil bli i hjembyen. Dette samsvarer også med resultatene fra surveyeksperimentet, der elevene fra Oslo var langt mer negative til å studere middels eller langt unna enn elevene i Midt-Norge og på Vestlandet. Denne forskjellen kan tolkes i lys av at Oslo har landets største studietilbud. Terskelen for å pendle eller flytte for å studere, er høyere for disse ungdommene enn for elever på steder med et mindre studietilbud lokalt, der dette for mange er en nødvendighet. På tvers av skolene ser vi i det kvalitative materialet at de som vil bli boende på eller nær hjemstedet for å studere, begrunner det med at de ønsker nærhet til familie, eller med økonomiske hensyn som å unngå boutgifter og studielån.

Vi ser også at det lokale arbeidsmarkedet kan påvirke hvilke yrker informantene kjenner til, legger verdi og vurderer som relevante for seg. For eksempel ser informantene fra Vestlandet på maritime næringer som aktuelle yrkesveier, også når de planlegger å utdanne seg til å bli sykepleiere og arkitekter. Mange av informantene fra Midt-Norge og Vestlandet ser for seg å flytte hjem etter endt utdanning, og for noen kan dette påvirke hvilke utdanningsretninger de vurderer – de vil ha en utdanning som gir jobbmuligheter også på hjemstedet. Våre funn samsvarer med Hegna og Reegårds studie (2019) som sammenligner ungdommers utdanningsaspirasjoner i Oslo med aspirasjonene til ungdommer som bor på et mindre sted i Rogaland. De viser at det lokale arbeidsmarkedet skaper ulike utdanningslogikker, der yrkesfag og høyere utdanning blir verdsatt ulikt.

5.3.3 Kjønn

Tidligere forskning har dokumentert betydelige og vedvarende kjønnsforskjeller i valg av utdanning (Reisel et al., 2019). For mange av hovedfunnene i denne rapporten er det ikke store kjønnsforskjeller. Jentene og guttene er samstemte om følelsen av å ha dårlig tid, frykten for å velge feil, bekymringer for fremtiden og viktigheten av å være økonomisk stabil.

Kjønnsforskjellene trer likevel frem på noen områder. For det første ser vi dem i hvilke konkrete utdanninger informantene ser for seg, og hvordan de vurderer ulike yrker, som vi har beskrevet over. For det andre ser vi noen forskjeller når det gjelder opplevelsen av prestasjonspress og karakterer. Av dem som beskriver et sterkt forventningspress om å få gode karakterer, er det et flertall av jenter.

Dette samsvarer med funn fra tidligere forskning, som har vist tydelige kjønnsforskjeller i stress og prestasjonspress (Bakken et al., 2018; Högberg et al., 2020).

Både gutter og jenter trekker frem inntekt og økonomi når de snakker om hva som er viktig når de skal gjøre sine valg. Informantene beskriver likevel at guttene er mer opptatt av inntekt enn hva jentene er. Det å være opptatt av penger blir beskrevet som en trend blant gutter, og dette tilskrives også påvirkning fra sosiale medier.

Blant det mindretallet av våre informanter som har hatt utdannings- og yrkesrådgivning i løpet av videregående, er det dobbelt så mange jenter som gutter. Dette kan tyde på at jentene i større grad oppsøker støtte i beslutningsprosessen.

Surveyeksperimentet viser også noen forskjeller i preferansemønstrene til guttene og jentene i utvalget. Tydeligst er forskjellen i hvordan de vurderer studieprogrammenes kjønns sammensetning. Jentene er mer negative til mannsdominerte studieprogrammer enn til ellers like programmer som er kjønnsjevne og kvinnedominerte, mens guttene er noe mer negative til kvinnedominerte utdanninger. Dette tyder på at kjønns sammensetningen på en utdanning påvirker preferansene til ungdommene, uavhengig av andre aspekter som hvor teoretisk studieprogrammet er eller hvilke ferdigheter det lønner seg å ha. Guttene er videre mer positive enn jentene til teknisk orienterte studieprogrammer. Det at tekniske studier vurderes mer positivt av guttene enn jentene, samsvarer med det veletablerte skillet mellom «mennesker» og «ting», som ofte brukes for å forklare kjønnsdelte utdanningsvalg (Kuhn & Wolter, 2022).

Vi ser videre at jobbsikkerhet er viktigere for jentene i utvalget enn for guttene, mens guttene er noe mer negative enn jentene til studiesteder langt fra deres nåværende bosted. Dette samsvarer til en viss grad med tidligere forskning, som har vist at jenter i større grad uttrykker ønske om å flytte fra mindre steder, og at dette både kan handle om generell trivsel og hva slags utdanning de ønsker å ta (Eriksen & Andersen, 2024). Igjen er det viktig å minne om at utvalget i denne studien ikke er representativt. Kjønnsforskjellene vi belyser, gjelder de guttene og jentene som har vært med i denne studien. Hvor generaliserbare forskjellene er, bør derfor undersøkes ved å gjennomføre dette eksperimentet med et representativt utvalg deltakere.

5.4 Avslutning

Vi har i denne rapporten studert unges opplevelser av å velge utdanning, hvilke motiver de har for valgene de gjør, og hva faktorer som familie, kjønn og sted betyr for valgene. I dette avsluttende kapittelet oppsummerte vi først hva slags opplevelser av valg som kommer til uttrykk i den kvalitative studien. Ungdom-

mene opplever valget av utdanning som avgjørende, med vidtrekkende konsekvenser for hvordan livet deres blir i fremtiden. De ilegger karakterene stor betydning, ikke bare fordi de påvirker muligheten for å komme inn på bestemte studier, men også fordi de knytter dem til hva slags jobb og inntekt de kan få i fremtiden.

Videre har vi beskrevet ulike motiver for valg. Interesse og trivsel trekkes ofte frem som de viktigste, men inntekt og fremtidig økonomisk sikkerhet er også svært sentrale motiver, både i det kvalitative og det kvantitative materialet. Begrunnelsene for hvorfor inntekt er viktig, knytter seg til ønsket om å forsørge en fremtidig familie, bekymringer for at ting blir dyrere, og det de kaller «økonomisk frihet».

Sammen tyder funnene i de to delstudiene på at familie, sted og kjønn på flere måter former handlingshorisontene utdanningsvalget gjøres innenfor. Familie – og særlig foreldre – har stor betydning, både gjennom forventninger til karakterer og gjennom forming av aspirasjoner. Foreldrenes økonomi påvirker også hva ungdommene anser som viktig i valget av utdanning. Vi ser videre at sted former handlingshorisontene ved at ungdommenes hjemsted påvirker hvilke yrker de kjenner til og vurderer. Til tross for mange likheter i opplevelsen av utdanningsvalget trer også noen kjønnsforskjeller frem. Det er forskjeller mellom gutter og jenter med hensyn til hvilke utdanninger de ser for seg å velge, og hvordan de vurderer ulike yrker. Jentene opplever dessuten oftere et forventningspress rundt karakterer.

Oppsummert ser vi at økonomi er et gjennomgående tema i denne rapporten. For det første som motiv for ungdommenes valg av utdanning. For det andre gjennom betydningen av foreldres økonomiske ressurser for valg og vurderinger. For det tredje ved at økonomi trekkes frem som en svært attraktiv studieretning, som igjen knyttes til forventninger om høy inntekt.

Å forstå hvordan unge mennesker velger veien videre etter videregående opplæring er særlig viktig i en tid da den grønne omstillingen, demografiske endringer og utviklingen i teknologi og kunstig intelligens endrer kompetansebehovene i arbeidsmarkedet. Den kvalitative studien viser hvordan mange ungdommer bekymrer seg for jobbmuligheter, økonomi og hva slags arbeidsmarked som venter dem, og at dette bidrar til frykt for å velge feil utdanning. Våre funn tyder med andre ord på at mange unge ønsker å velge en utdanning det vil være etterspørsel etter i fremtiden. Samtidig uttrykker mange et ønske om mer karriereveiledning i skolen. At unge opplever å ha nok informasjon til å ta et godt informert utdanningsvalg er særlig avgjørende i lys av at dimensjoneringen av høyere utdanning i Norge i stor grad er styrt av søkeres etterspørsel (Høst et al., 2019). Det fremstår derfor viktig at rådgivere holder seg orientert om samfunnets kompetansebehov.

Kombinasjonen av kvalitative intervjuer og et kvantitativt surveyeksperiment i samme utvalg har gitt oss dybdekunnskap om hvordan valgprosessen oppleves, og innsikt i hvilke vurderinger de unge gjør når de skal ta utdanningsvalg. Basert på funnene i denne rapporten er det tre retninger for videre forskning som peker seg ut som lovende. For det første har vi sett at hvor ungdommene bor, påvirker vurderingene og utdanningsvalget deres. Fremtidige studier bør undersøke betydningen av lokale arbeidsmarkeder og studiemuligheter nærmere gjennom et større komparativt design som inkluderer flere steder og informanter, og en mer systematisk analyse av hvordan bosted, sosial bakgrunn, kjønn og etnisk bakgrunn samvirker. For det andre er utdanningsvalget en prosess som utfolder seg over mange år. En longitudinell studie der man følger de samme ungdommene over tid, vil derfor kunne gi unik innsikt i hvordan planer formes og justeres i møte med nye erfaringer og informasjon. For det tredje er utvalget i surveyeksperimentet som nevnt ikke representativt. En oppskalering av eksperimentet vil kunne gi generaliserbar kunnskap om den relative viktigheten av dimensjoner som lønn og jobbsikkerhet for ungdommenes preferanser og valg, og hvordan dette varierer med faktorer som kjønn, bosted og sosial bakgrunn.

Litteratur

- Alexander, R. (2023). Spatialising careership: towards a spatio-relational model of career development. *British Journal of sociology of Education*, 44(2), 291–311.
- Andersen, S. C. & Hjortskov, M. (2022). The unnoticed influence of peers on educational preferences. *Behavioural Public Policy*, 6(4), 530–553. <https://doi.org/10.1017/bpp.2019.14>
- Auspurg, K. & Hinz, T. (2015). *Factorial Survey Experiments* (Bd. 175). SAGE Publications.
- Bæck, U.-D. K. (2024). Approaches to spatial inequalities in a Nordic welfare state – the case of Norway. *Research in Education*, 0(0), 00345237241242992. <https://doi.org/10.1177/00345237241242992>
- Bajka, S. M., Combet, B., Emmenegger, P. & Seufert, S. (2025). Skill requirements versus workplace characteristics: exploring the drivers of occupational gender segregation. *Socio-Economic Review*, 23(4), 2065–2086. <https://doi.org/10.1093/ser/mwaf034>
- Bakken, A., Sletten, M. A. & Eriksen, I. M. (2018). Generasjon prestasjon? Ungdoms opplevelse av stress og press. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 18(2), 45–75.
- Block, K., Croft, A. & Schmader, T. (2018). Worth Less?: Why Men (and Women) Devalue Care-Oriented Careers. *Frontiers in Psychology*, Volume 9 - 2018. <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2018.01353>
- Boone, S. & Van Houtte, M. (2016). More ambitious educational choices in urban areas: A matter of local labor market characteristics? *Urban Education*, 51(8), 940–963.
- Bourdieu, P. & Passeron, J.-C. (1990). *Reproduction in education, society and culture* (Bd. 4). Sage.
- Breen, R. & Goldthorpe, J. H. (1997). Explaining Educational Differentials: Towards a Formal Rational Action Theory. *Rationality and Society*, 9(3), 275–305. <https://doi.org/10.1177/104346397009003002>
- Brooks, R. (2003). Young people's higher education choices: The role of family and friends. *British Journal of sociology of Education*, 24(3), 283–297.
- Busch-Heizmann, A. (2015). Supply-Side Explanations for Occupational Gender Segregation: Adolescents' Work Values and Gender-(A)Typical Occupational Aspirations. *European Sociological Review*, 31(1), 48–64. <https://doi.org/10.1093/esr/jcu081>
- Bæck, U.-D. K. (2016). Rural Location and Academic Success—Remarks on Research, Contextualisation and Methodology. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 60(4), 435–448. <https://doi.org/10.1080/00313831.2015.1024163>
- Caspersen, J. & Hovdhaugen, E. (2014). Hva vet vi egentlig om ulikhet i høyere utdanning? *ST*, 22(3), 301–311. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2928-2014-03-05>
- Charles, M. & Bradley, K. (2009). Indulging our gendered selves? Sex segregation by field of study in 44 countries¹. *American journal of sociology*, 114(4), 924–976.
- Correll, S. J. (2001). Gender and the Career Choice Process: The Role of Biased Self-Assessments¹. *American journal of Sociology*, 106(6), 1691–1730.
- Eriksen, I. M. & Andersen, P. L. (2021). *Ungdoms tilhørighet, trivsel og framtidsplaner i Distrikts-Norge. En flermetodisk analyse av betydningen av bosted, kjønn og sosioøkonomiske ressurser* (Bd. 2/2021). NOVA.

- Eriksen, I. M. & Andersen, P. L. (2024). The gendered district effect: psychosocial reasons why girls wish to leave their rural communities. *Journal of Youth Studies*, 27(9), 1307–1323. <https://doi.org/10.1080/13676261.2023.2270523>
- Erikson, R. (2020). Inequality of Educational Opportunity – The Role of Performance and Choice. *European Review*, 28(S1), S44–S55. <https://doi.org/10.1017/S1062798720000897>
- Galos, D. R. & Strauss, S. (2023). Why do women opt for gender-atypical fields of study? The increasing role of income motivation over time. *Higher Education*, 85(4), 795–817. <https://doi.org/10.1007/s10734-022-00866-0>
- Hadjar, A. & Buchmann, C. (2016). Eight: Education systems and gender inequalities in educational attainment. I A. Hadjar & C. Gross (Red.), *Education Systems and Inequalities: International comparisons* (s. 159–184). Policy Press. <https://doi.org/10.51952/9781447326113.ch008>
- Hainmueller, J., Hangartner, D. & Yamamoto, T. (2015). Validating vignette and conjoint survey experiments against real-world behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(8), 2395–2400. <https://doi.org/doi:10.1073/pnas.1416587112>
- Hegna, K. & Reegård, K. (2019). Lokal yrkesfagskultur og ulikhet i fortellinger om ungdoms utdanningsvalg:-et stedssensitivt blikk på Oslo og Rogaland. *Nordic Journal of Comparative and International Education (NJCIE)*, 3(3), 91–108.
- Hegna, K. & Smette, I. (2017). Parental influence in educational decisions: young people's perspectives. *British Journal of Sociology of Education*, 38(8), 1111–1124. <https://doi.org/10.1080/01425692.2016.1245130>
- Helland, H. (2013). Hvem tar mest utdanning? I Heggen, K. Helland, H. & Lauglo, J.(red.), *Utdannings sosiologi*, 37–63.
- HK-dir. (2023). *Unges utdannings- og yrkesvalg 2023*. Opinion.
- HK-dir. (2025). *Unges utdannings- og yrkesvalg 2025*. Rambøll.
- HK-dir. (2026). *Samfunnets kompetansebehov og dimensjonering av høyere utdanning*.
- Hodkinson, P. & Sparkes, A. C. (1997). Careership: a sociological theory of career decision making. *British Journal of Sociology of Education*, 18(1), 29–44. <https://doi.org/10.1080/0142569970180102>
- Hovdhaugen, E. & Salvanes, K. V. (2025). Inequality in entry to higher education in Norway—the role of the gap year (s) and gap year activities. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 69(7), 1554–1570.
- Högberg, B., Strandh, M. & Hagquist, C. (2020). Gender and secular trends in adolescent mental health over 24 years – The role of school-related stress. *Social Science & Medicine*, 250, 112890. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.112890>
- Høst, H., Aamodt, P. O., Hovdhaugen, E. & Lyby, L. (2019). *Styrt eller søkerstyrt? En undersøkelse av hvordan universiteter og høyskoler dimensjonerer sine studietilbud*. NIFU. <https://hdl.handle.net/11250/2608250>
- Jost, M. & Möser, S. (2023). Salary, flexibility or career opportunity? A choice experiment on gender specific job preferences. *Frontiers in Sociology, Volume 8 - 2023*. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2023.1154324>
- Kindt, M. T. (2017). Innvandrerdriv eller middelklassedriv? *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 1(1), 71–86. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2017-01-05>
- Kuhn, A. & Wolter, S. C. (2022). Things versus People: Gender Differences in Vocational Interests and in Occupational Preferences. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 203, 210–234. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jebo.2022.09.003>

- Lamont, M. & Thévenot, L. (2000). *Rethinking comparative cultural sociology : Repertoires of evaluation in France and the United States*. Cambridge : Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511628108>
- Luchman, J. N. (2021). Determining relative importance in Stata using dominance analysis: domin and domme. *The Stata Journal*, 21(2), 510–538. <https://doi.org/10.1177/1536867x211025837>
- Madsen, O. J. (2018). Generasjon prestasjon: hva er det som feiler oss?
- Magnusson, C. (2008). Gender, Occupational Prestige, and Wages: A Test of Devaluation Theory. *European Sociological Review*, 25(1), 87–101. <https://doi.org/10.1093/esr/jcn035>
- Mann, A. & Diaz, J. (2025). Teenage career development in Norway: Insights from PISA. *OECD Education Working Papers*, 330. <https://doi.org/https://doi.org/10.1787/e160a8a6-en>
- Mason, J. (2002). Qualitative interviewing: Asking, listening and interpreting. *Qualitative research in action*, 225–241.
- Myklebust, R. B. (2020). Gendered repertoires in nursing: new conceptualizations of educational gender segregation. *Gender and Education*, 1–15. <https://doi.org/10.1080/09540253.2020.1765993>
- Myklebust, R. B., Afdal, H. W., Mausethagen, S., Risan, M., Tangen, T. N. & Wernø, I. L. (2019). Rekruttering av menn til grunnskolelærerutdanning for trinn 1–7. *Skriftserien*, 1–137.
- Pedersen, T. D., Kindt, M. T., Sundby, A. H., Hovdhaugen, E., Wollscheid, S. & Skålholt, A. (2025). *Videregående opplæring i utvikling og endring : En komparativ analyse av de skandinaviske landene og et kunnskapsgrunnlag for videre studier. Første delrapport fra prosjektet KLAR2030*. NIFU. <https://hdl.handle.net/11250/5333669>
- Petersen, A. & Krogh, S. C. (2023). *Prestasjonskultur*. Cappelen Damm.
- Regjeringen.no. (2025). *Slik blir de nye reglene for opptak til høyere utdanning*. <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/slik-blir-de-nye-reglene-for-opptak-til-hoyere-utdanning/id3118553/?expand=factbox3118557>
- Reisel, L. (2014). Kjønnssdelte utdanningsvalg. I L. Reisel & M. Teigen (Red.), *Kjønnssdeling og etniske skillelinjer på arbeidsmarkedet* (s. 119–148). Gyldendal Akademisk.
- Reisel, L. & Seehuus, S. (2023). Unpacking the logics of gendered educational choices: 10th graders' evaluation of appropriate educational tracks. *Educational Review*, 77(1), 39–59. <https://doi.org/10.1080/00131911.2023.2182762>
- Reisel, L., Skorge, Ø. S. & Uvaag, S. (2019). *Kjønnssdelte utdannings- og yrkesvalg: En kunnskapsoppsummering*. Institutt for samfunnsforskning.
- Samordna opptak. (2025). *Nye regler fra 2027 for opptak til høyere utdanning*. <https://www.samordnaopptak.no/universitet-og-hogskole/aktuelt/nye-regler-for-opptak-til-hoyere-utdanning.html>
- Seehuus, S. (2019). Social class background and gender-(a)typical choices of fields of study in higher education. *The British Journal of Sociology*, 70(4), 1349–1373. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1468-4446.12668>
- Seehuus, S. (2023). Gender differences and similarities in work preferences: Results from a factorial survey experiment. *Acta Sociologica*, 66(1), 5–25. <https://doi.org/10.1177/00016993211060241>
- Seehuus, S. & Strømme, T. B. (2025). Gendered Returns to Education: The Association between Educational Attainment, Gender Composition in Field of Study and Income. *Sociology*, 59(3), 503–523. <https://doi.org/10.1177/00380385241303448>
- Shu, X. & Marini, M. M. (1998). Gender-Related Change in Occupational Aspirations. *Sociology of Education*, 71(1), 43–67. <https://doi.org/10.2307/2673221>
- Strømme, T. B. & Helland, H. (2020). Parents' educational involvement: Types of resources and forms of involvement in four countries. *British Educational Research Journal*, 46(5), 993–1011.

- Strømme, T. B. & Wiborg, Ø. N. (2024). Social origins and educational attainment: The unique contributions of parental education, class, and financial resources over time. *The British Journal of Sociology*, 75(4), 400–419. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1468-4446.13091>
- Tellhed, U., Bäckström, M. & Björklund, F. (2018). The role of ability beliefs and agentic vs. communal career goals in adolescents' first educational choice. What explains the degree of gender-balance? *Journal of Vocational Behavior*, 104, 1–13. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jvb.2017.09.008>
- Thomsen, J.-P. (2023). Social class and approaches to shaping educational expectations. *The British Journal of Sociology*, 74(2), 131–147. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1468-4446.12998>
- Treischl, E. & Wolbring, T. (2022). The Past, Present and Future of Factorial Survey Experiments: A Review for the Social Sciences. *methods, data, analyses*, 16(2), 141–170. <https://doi.org/10.12758/mda.2021.07>
- Utdanningsdirektoratet. (2026). *Søkartal for vidaregåande opplæring 2026–27. Stadig fleire søker yrkesfag*. Hentet 15.04.2026 fra <https://www.udir.no/tall-og-forskning/statistikk/statistikk-videregaende-skole/analyser/2026/stadig-fleire-soker-yrkesfag/>
- van der Vleuten, M., Jaspers, E., Maas, I. & van der Lippe, T. (2016). Boys' and girls' educational choices in secondary education. The role of gender ideology. *Educational Studies*, 42(2), 181–200. <https://doi.org/10.1080/03055698.2016.1160821>
- Vogt, K. C. (2018). The timing of a time out: The gap year in life course context. *Journal of Education and Work*, 31(1), 47–58.
- Wallander, L. (2009). 25 years of factorial surveys in sociology: A review. *Social Science Research*, 38(3), 505–520. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1016/j.ssresearch.2009.03.004>
- Woelfel, J. & Haller, A. O. (1971). Significant Others, The Self-Reflexive Act and the Attitude Formation Process. *American Sociological Review*, 36(1), 74–87. <https://doi.org/10.2307/2093508>
- Zahl-Thanem, A. & Blekesaune, A. (2025). Social origin and educational choices: A comparative study of rural and urban students' school track choices in Norway. *Acta Sociologica*, 68(3), 389–408. <https://doi.org/10.1177/00016993241305615>

Vedlegg

Vedlegg 1: Eksperimentdesign

Vårt $3^3 2^2$ -eksperimentdesign har 324 mulige kombinasjoner. Fordi hver vignett må vurderes av flere respondenter for å gi robuste estimater, er vignettuniverset for stort til at vi kan bruke alle mulige kombinasjoner i denne studien. I slike tilfeller brukes vanligvis et utvalg av vignettuniverset (Wallander, 2009). Vi har brukt et såkalt D-efficient design, som anses for å være den mest effektive måten å gjøre slike utvalg på (Auspurg & Hinz, 2015; Treischl & Wolbring, 2022). Denne teknikken genererer et utvalg vignetter som på best mulig måte representerer vignettuniverset ved å maksimere ortogonalitet, altså minimere korrelasjonen mellom dimensjonene i vignettene. Vi har brukt SAS-makroen %MktEx til å sette sammen et vignettutvalg bestående av 60 vignetter, som ved hjelp av den samme teknikken ble satt sammen til ti sett à seks vignetter. Hvert sett ble vurdert av minimum fem respondenter, og rekkefølgen på vignettene ble randomisert i hvert enkelt spørreskjema for å unngå at den påvirket vurderingene. Designet har en D-efficiency på 85.9, som anses for å være akseptabelt.

Vedlegg 2: Beskrivelse av random intercept-modellen

I stedet for å estimere ett felles konstantledd for alle, tillater random intercept-modellen at hver enhet har sin egen baseline (Auspurg & Hinz, 2015). Med andre ord tas det høyde for at enkelte respondenter kan vurdere alle vignettene relativt lavt på svarskalaen, mens andre vurderer dem høyt, fordi effektene estimeres basert på hvordan respondentene diskriminerer mellom vignettene. Dette innebærer at man modellerer den sosialt delte effekten av en dimensjon, i stedet for idiosynkratisk variasjon mellom respondenter.

Vedlegg 3: Flernivåmodeller

Random intercept-modeller av vignettvurderinger.

	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4	Modell 5	Modell 6
	Alle	Jenter	Gutter	Oslo	Midt-Norge	Vestlandet
Avstand						
<i>kort</i>	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
<i>middels</i>	-0.605** (0.267)	-0.192 (0.335)	-1.182*** (0.416)	-2.272*** (0.470)	0.750* (0.387)	-0.137 (0.404)
<i>lang</i>	-1.237*** (0.267)	-0.877*** (0.338)	-1.493*** (0.420)	-3.111*** (0.473)	-0.653* (0.395)	0.011 (0.408)
Teoretisk vs. praksisorientert						
<i>praksisorientert</i>	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
<i>teoretisk</i>	0.003 (0.222)	0.103 (0.280)	-0.038 (0.355)	-0.137 (0.395)	-0.209 (0.330)	0.178 (0.344)
Kjønns sammensetning						
<i>kvinnedominert</i>	-0.222 (0.271)	0.078 (0.344)	-0.580 (0.425)	0.289 (0.477)	-0.343 (0.393)	-0.624 (0.429)
<i>balansert</i>	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
<i>mannsdominert</i>	-0.597** (0.267)	-1.208*** (0.345)	0.044 (0.424)	0.086 (0.471)	-0.892** (0.384)	-1.100*** (0.408)
Viktige ferdigheter						
<i>kommunikasjon</i>	0.576** (0.269)	0.400 (0.336)	0.854** (0.427)	0.154 (0.486)	0.225 (0.391)	0.763* (0.423)
<i>organisatorisk</i>	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
<i>teknisk</i>	0.196 (0.264)	-0.244 (0.332)	0.981** (0.416)	0.668 (0.472)	0.042 (0.387)	-0.400 (0.415)
Jobbsikkerhet						
<i>middels</i>	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
<i>høy</i>	0.425* (0.223)	0.616** (0.280)	0.236 (0.362)	-0.086 (0.397)	0.695** (0.327)	0.529 (0.345)
Lønn						
<i>lav</i>	-1.368*** (0.271)	-1.278*** (0.343)	-1.379*** (0.431)	-1.599*** (0.474)	-1.437*** (0.398)	-1.079*** (0.417)
<i>gjennomsnittlig</i>	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
<i>høy</i>	1.459*** (0.270)	1.032*** (0.342)	1.975*** (0.423)	1.869*** (0.476)	1.022** (0.407)	1.270*** (0.405)
Konstantledd	6.358*** (0.696)	8.057*** (0.965)	5.088*** (1.051)	7.191*** (1.075)	6.573*** (1.044)	6.231*** (1.153)
Observasjoner	420	228	192	144	120	156
Respondenter	70	38	32	24	20	26
Wald chi2	169.707	124.516	106.656	138.998	99.473	68.616
ICC	0.102	0.123	0.032	0.085	0.185	0.173

Standardfeil i parenteser

* $p < 0.10$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$

Vedlegg 4: Spørreskjema

ID quest: 1

Spørreundersøkelse: Unges utdanningsvalg

Denne spørreundersøkelsen er en del av forskningsprosjektet Unges utdanningsvalg der vi undersøker hva ungdommer legger vekt på når de velger hva de skal gjøre etter videregående skole.

ID quest 1 #1

ID quest 1 #2

Q1. Er du gutt eller jente?

- ☐ Jente
- ☐ Gutt
- ☐ Annet/vet ikke

Q2. Hvor gammel er du?

Svar: _____

Q3. Hvilken kommune bor du i?

Svar: _____

Q4a. Er du født i Norge?

- ☐ Ja
- ☐ Nei

Q4b. Hvis nei: Hvor gammel var du da du flyttet til Norge?

- ☐ Yngre enn 2 år
- ☐ 2-5 år
- ☐ 6-12 år
- ☐ 13-15 år
- ☐ 16 år eller eldre

Q5. Er noen av foreldrene dine født utenfor Norge?

- ☐ Ja, begge
- ☐ Ja, én av dem
- ☐ Nei, ingen

Q6a. Har moren din utdanning fra universitet eller høyskole?

- ☐ Ja
- ☐ Nei
- ☐ Vet ikke

Q6b. Har faren din utdanning fra universitet eller høyskole?

- ☐ Ja
- ☐ Nei
- ☐ Vet ikke

Q7. Er foreldrene dine i arbeid nå?

- ☐ Ja, begge
- ☐ Ja, én av dem
- ☐ Nei, ingen

Vurdering av studieprogrammer

Du vil nå bli bedt om å vurdere seks hypotetiske studieprogrammer som har noen likheter og noen forskjeller.

Studieprogram 1:

Studieprogrammet tilbys ved en utdanningsinstitusjon 2-3 timer med bil fra der du bor nå, og studiet er teoretisk orientert. Andelen menn og kvinner er omtrent 50-50. For å lykkes på studiet er det en fordel å ha gode organisatoriske evner. Etter endt utdanning finner omtrent halvparten raskt en relevant jobb, og gjennomsnittlig årslønn blant personer med denne utdanningen er 890 000 kroner før skatt.

Studieprogram 2:

Studieprogrammet tilbys ved en utdanningsinstitusjon mer enn 5 timer med bil fra der du bor nå, og studiet innebærer praksisperioder underveis. Andelen menn er 80 prosent og andelen kvinner 20 prosent. For å lykkes på studiet er det en fordel med god teknisk forståelse. Etter endt utdanning finner omtrent halvparten raskt en relevant jobb, og gjennomsnittlig årslønn blant personer med denne utdanningen er 890 000 kroner før skatt.

Q8. Hvor sannsynlig er det at du ville valgt **studieprogram 1**?

☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

Veldig usannsynlig

Veldig sannsynlig

Q9. Hvor sannsynlig er det at du ville valgt **studieprogram 2**?

☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

Veldig usannsynlig

Veldig sannsynlig

Studieprogram 3:

Studieprogrammet tilbys ved en utdanningsinstitusjon 2-3 timer med bil fra der du bor nå, og studiet er teoretisk orientert. Andelen menn og kvinner er omtrent 50-50. For å lykkes på studiet er det en fordel med god teknisk forståelse. Etter endt utdanning finner de fleste raskt en relevant jobb, og gjennomsnittlig årslønn blant personer med denne utdanningen er 712 000 kroner før skatt.

Studieprogram 4:

Studieprogrammet tilbys ved en utdanningsinstitusjon mer enn 5 timer med bil fra der du bor nå, og studiet innebærer praksisperioder underveis. Andelen menn er 80 prosent og andelen kvinner 20 prosent. For å lykkes på studiet er det en fordel å ha gode organisatoriske evner. Etter endt utdanning finner omtrent halvparten raskt en relevant jobb, og gjennomsnittlig årslønn blant personer med denne utdanningen er 640 800 kroner før skatt.

Q10. Hvor sannsynlig er det at du ville valgt **studieprogram 3**?

☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

Veldig usannsynlig

Veldig sannsynlig

Q11. Hvor sannsynlig er det at du ville valgt **studieprogram 4**?

☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

Veldig usannsynlig

Veldig sannsynlig

Studieprogram 5:

Studieprogrammet tilbys ved en utdanningsinstitusjon i nærheten av der du bor nå, og studiet innebærer praksisperioder underveis. Andelen kvinner er 80 prosent og andelen menn 20 prosent. For å lykkes på studiet er det en fordel å ha gode kommunikasjonsevner. Etter endt utdanning finner de fleste raskt en relevant jobb, og gjennomsnittlig årslønn blant personer med denne utdanningen er 640 800 kroner før skatt.

Studieprogram 6:

Studieprogrammet tilbys ved en utdanningsinstitusjon i nærheten av der du bor nå, og studiet er teoretisk orientert. Andelen kvinner er 80 prosent og andelen menn 20 prosent. For å lykkes på studiet er det en fordel å ha gode kommunikasjonsevner. Etter endt utdanning finner de fleste raskt en relevant jobb, og gjennomsnittlig årslønn blant personer med denne utdanningen er 890 000 kroner før skatt.

Q12. Hvor sannsynlig er det at du ville valgt **studieprogram 5**?

☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Veldig usannsynlig									Veldig sannsynlig	

Q13. Hvor sannsynlig er det at du ville valgt **studieprogram 6**?

☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Veldig usannsynlig									Veldig sannsynlig	

Q14. Hvilke planer har du når du er ferdig med videregående skole?

- ☐ Begynne å jobbe
- ☐ Være hjemme
- ☐ Reise
- ☐ Folkehøgskole
- ☐ Videre yrkesrettet utdanning
- ☐ Videre utdanning på universitet eller høyskole
- ☐ Annet: _____

Q15. Hvis du kunne valgt helt fritt, hvilket yrke kunne du tenkt deg å jobbe i når du er ferdig med utdanning?

Svar: _____

Unges utdanningsvalg

Valgprosess og påvirkningsfaktorer

Valget av utdanning er en av de viktigste beslutningene unge mennesker tar. I denne rapporten undersøker vi hvordan unge opplever valgprosessen, hva som motiverer valgene de tar, og hva som påvirker oppfatningene deres om ulike utdanninger og yrker.

Vi kombinerer et kvantitativt surveyeksperiment med en kvalitativ intervjuundersøkelse for å få dybdekunnskap både om hvordan de unge opplever utdanningsvalget, og om hvilke faktorer som påvirker valgene. Vårt utvalg består av gutter og jenter ved videregående skoler i tre ulike fylker i Norge.